

VII. Madách

Szimpózium

Szerkesztette: Tarjányi Eszter és Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. I. Madách Szimpózium (1995)
2. II. Madách Szimpózium (1996)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)
5. III. Madách Szimpózium (1996)
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei (1996)
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei (1997)
8. IV. Madách Szimpózium (1997)
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből (1998)
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné (1998)
11. V. Madách Szimpózium (1998)
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói (1999)
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg (1999)
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok (1999)
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium (1999)
16. VI. Madách Szimpózium (1999)
17. Imre Madatsh: Di tragedye funem mentshn (2000)
18. Majthényi Anna levelezése (2000)
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás (2000)

VII. Madách Szimpózium

A VII. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati Polgármesteri Hivatal (Balassagyarmat), a General Consulting Rt. (Bp.), a Madách Imre Általános Iskola és Művelődési Ház (Szügy), a Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram (Bp.), a Palócföld (Salgótarján), a Palóc Társaság (Ipolyvarbó), a Szalézi Kollégium (Balassagyarmat) és a Szügyi Polgármesteri Hivatal (Szügy)

**Ez a könyv a Balassagyarmati Önkormányzat
támogatásával jelent meg**

© Árpás Károly, Asztalos Lajos, Bene Kálmán, Berényi Zsuzsanna Ágnes, Cserjés Katalin, Gyémánt Csilla, Györffy Miklós, Horváth Zsuzsanna, Krizsán László, Máté Zsuzsanna, Varga Magdolna

Madách Irodalmi Társaság
Budapest–Balassagyarmat
2000

Készült Budapesten, 2000-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 85991 4 6
ISSN 1219–4042

ELŐSZÓ

A konferencia előadásai 1999. október 1-jén hangzottak el: délelőtt Szügyben, délután pedig Balassagyarmaton. Október 2-án Losoncra utaztak a résztvevők, ahol megkoszorúzták Kármán József sírját, ellátogattak a CSEMADOK helyi szervezetéhez, majd Alsósztrégován folytatódott, végül pedig Csesztvén, a Madách Irodalmi Nap eseményeivel ért véget a rendezvény.

Tartalom

Bevezetés	9
-----------------	---

I. A Tragédia-értelmezés terei

Bene Kálmán: Az ember tragédiája felépítése	13
Máté Zsuzsanna: Madách Luciferjének genealogikus kérdésköréről	45
Cserjés Katalin: Megjegyzések a Tragédia Ū-jelenetéhez (Kiindulás a szorosán vett szövegből)	59
Gyémánt Csilla: „Az égi zengzet is elhallgatott” (Zene, dal, költészet a Tragédiában)	73
Asztalos Lajos: A Tragédia galego változatának néhány megoldása, ezek jellegzetessége	80
Horváth Zsuzsanna: Utópiák, falanszterek	85
Andor Csaba: Formai következetesség és következtelenség <i>Az ember tragédiájában</i>	95

II. A főmű árnyékában

Árpás Károly: Műfaji sajátosságok vizsgálata Madách elbeszéléseiben	103
Györfly Miklós: Jókai – Madáchról	140
Varga Magdolna: Madách <i>reményei</i>	147
Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Madách-páholy ünnepei	159
Krizsán László: Madách Imre és a Kisfaludy-Társaság	191

Bevezetés

Saját dicsőségünkre írunk költeményt. Hölgyeim és Uraim, kedves kolléginák és kollégák! Ellentétben az I. Madách Szimpóziumon elhangzott véleményemmel, ezúttal nem a Madách-kutatásról jutott eszembe a parafrázis, hanem a Frankfurter Könyvvásárról, s arról, ahogyan oda készül az ország: portéka helyett kiállítással, könyvek helyett irodalommal. Ám ha mindenki így gondolkodik, akkor Joseph Heller főhőséhez, Yosarianhoz hasonlóan mi is kötözni való bolondok lennénk, ha másként gondolkodnánk.

Tavaly még távoli elképzelés volt az eredetileg az EXPO '96-ra tervezett s még az I. Madách Szimpóziumon Zsiga László barátommal közösen fölvetett ötlet: a Tragédia-fordítások CD-ROM-on való megjelenítése. A CD azóta a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ tevékenységévé vált, s a 25 fordítást tartalmazó lemez 12 nap múlva ott lesz Frankfurtban. A „Habent sua...” kezdetű közhely erre is alkalmazható volna, ha lenne a CD-nek latin megfelelője.

A világ kicsit megváltozott Madách óta: akkoriban a legjobbak, élükön Arany Jánossal, kiálltak a Tragédia mellett s az akadémikusok közül ma már csak Erdélyi János nevét tartja számon az irodalomtudomány, míg napjainkban éppen fordítva: Magyarország két legnagyobb alapítványa nem támogatta a CD megjelenítését, míg néhány kisebb ad hoc szervezet maximális támogatást nyújtott. Bevallom, meglehetősen naív módon, de arra számítottam, hogy legalább az igényelt összeg felét vagy harmadát megkapjuk; ez a „mindent vagy semmit” válasz meglepett, jóllehet mindmáig hűen tükrözi az olvasók Madáchhoz való viszonyát.

A CD az ismert fordítások mellett a jiddis és a galego fordítást is tartalmazza, vagyis két olyan fordítást, amely könyvként még nem látott napvilágot. A jiddis fordítás latin-betűs változata Szabó Vera és Salamon Vera igen komoly, már-már a fordítással felérő közreműködése révén nyerte el végső formáját, s most már semmi akadálya sincsen, hogy könyvként is megjelenjék. Asztalos Lajos évekkel ezelőtt megkezdett galego fordítása is eljutott egy olyan nyugvópontra, amely után papírra nyomtatva is kiadható. Megvallom, bizonyos célzatosság is volt abban, ahogyan a fordításokat válogattam, olykor előnyben részesítve a még meg nem jelent műveket a könyvtárakban már helyel-közzel hozzáférhetőkké szemben. Itt is a szélsőségek az uralkodók: „normális” Tragédia-fordítások ugyanis, vagyis olyanok, amelyek gond nélkül hozzáférhetőek (megvásárolhatóak) lennének, csak elvétve léteznek. Ugyanakkor az előzetes tervekől eltérően le kellett mondani Hebanowski soha meg

nem jelent lengyel fordításának közzétételéről; a gépirat tüzetesebb vizsgálata során ugyanis kiderült, hogy a gdański előadásra készült szöveg rövidített, csupán háromnegyedét tartalmazza Madách művének.

A bevezetőmben talán a szükségesnél bővebben foglalkoztam a Tragédia-fordításokkal, bár az az érzésem, hogy nem is olyan könnyű megmondani, hol húzható határ. Mi fontosabb: Madách műveinek, esetleg egy Madách-vonatkozású könyvnek a megjelentetése vagy egy újabb fordításé? Egykori foglalkozásom – a matematika – azt sugallja: a kettő inkommenzurábilis. Ne méricskéljunk tehát, hanem vállaljuk fel mindazt, ami Madáchcsal kapcsolatos és ami bármilyen – egymással esetleg nem összemérhető – szempontból fontos lehet. Ahány nyelv, annyi Madách. Egy-egy újabb Madách megalkotásának jelentőségét nehéz volna túlbecsülni, hiszen lesznek, akik csak akkor ismerkednek meg a Tragédiával, amikor a jiddis vagy a galego fordítással a CD jóvoltából a képernyő előtt ülve szembesülnek, esetleg csak akkor, amikor azok papírkönyvként is megjelennek.

Volt azért más említésre méltó eseménye is az elmúlt egy évnél. Így pl. megjelentettük *Az ember tragédiáját* magyarul is két kötetben; a Bene Kálmán által gondozott szöveg és a hozzá tartozó szövegvariánsok, jegyzetek, kommentárok eredetileg a társaságunk kiadásában megjelent CD-ROM-on kaptak helyet. Ugyancsak régóta esedékes volt Fejér László munkájának, *Az ember tragédiája bemutatói* c. bibliográfiának a megjelentetése, valamint az I. Fráter Erzsébet Szimpóziumé. Ez utóbbit már csak azért sem halogathattuk tovább, mivel rövidesen, 2000 nyarán megrendezzük a II. Fráter Erzsébet Szimpóziumot is.

Támogatóink az előző évhez képest alig változtak, inkább csak a nevük módosult olykor. Köszönetet mondok fővédnökünknek, a Szalézi Kollégiumnak, továbbá a Balassagyarmati Önkormányzatnak, a General Consulting Rt.-nek, a Madách Imre Városi Könyvtárnak, a Nemzeti Kulturális Alapprogramnak, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, Szügy Önkormányzatának és Művelődési Házának, a Palócföldnek és a Palóc Társaságnak.

I. A Tragédia-értelmezés terei

Bene Kálmán

Az ember tragédiája felépítése

Az ember tragédiájáról köztudott, hogy mind koncepcióban, mind compositioban¹ igen jeles mű, s éppen ezért már igen sokan próbálták fel- és kifejteni ennek a zseniális építménynek az összetevőit, az értelmezők többsége foglalkozik a mű kompozíciójával,² sőt, önálló tanulmányok is születtek a szerkezetéről, illetve szerkezeteiről.³ Bizonyára tanulságos lenne ezek ismertetése, szembesítése, de a Madách-irodalmat jól ismerő szimpóziumközönségnek valószínűleg nem sok újat tudnék mondani. Ehelyett előadásomban kissé földhözragadtan közelítem meg a témát, megpróbálom Madách művének *külső* szerkezetét bemutatni. Méghozzá úgy, hogy a költő által 15 színre tagolt drámai költeményt megkísérlem további elemeire bontani: a drámai költemény műfajnak megfelelően két irányból vizsgálva a művet: a dráma felől mint színek, jelenetek összességét, a költemény, azaz a líra oldaláról pedig mint lírai versekből, versciklusokból összeálló virtuális verseskötetet.

Ha a Tragédia drámai felépítését nézzük, a színekről, összefüggéseikről szinte már mindent leírtak. Ismert a keret- és álomszínek, az álom az álomban fogalma, a történelmi múlt, jelen és az utópisztikus jövő képeinek megfelelő színek tekintetében is teljes a közmegegyezés, s minden Madáchcsal alaposan foglalkozó diák hallott már a tézis–antitézis–szintézis triádairól. Nem találkoztam viszont még a kisebb drámai építőkockák, a színekben elkülöníthető (a szerző által el nem különített) jelenetek pontos meghatározásával. Ezért első lépésként a jelenetekre bontást végeztem el. Egy jelenetben a színpadon tartózkodó szereplők azonosak. Új szereplő színrelépésével egy új jelenet kezdődik. Nem tekintem viszont új jelenetnek, ha egy epizódszereplő a jelenet közben távozik a színről, mert ebben az esetben túlzottan felapróznánk a művet. A jelenetek beosztását elvégezve⁴ 72 jelenetet sikerült elkülönítenem, az első mellékletben ezeket sorra pontosan közlöm, megjelölve a jelenet egyéni és csoportos szereplőit. A jelenetek táblázatának elkészítése több érdekes kérdést vetett fel, s néhány új megközelítési szempontot is adhat a Tragédiával foglalkozóknak. Ezek a következők:

- a dráma szereplőinek csoportosítása, száma,
- a jelenetek hosszúsága, arányai, a terjedelem kérdései,
- a színek, jelenetek alapján egy új szerkezeti modell bemutatása.

Már Madách is megszámlolta műve szereplőit, s elkülönítette egyéni és csoportos szereplőkre ismert vázlatlapján.⁵ Mivel a jelenetek elhatárolásának az alapja is a benne fellépő szereplők változása, magam is elvégeztem ezt a műveletet. Madách nyomán a néma és megszólaló szereplőket is külön számloltam, s így ez összevethető volt Madách kimutatásával. A költő nem számlolta külön Ádám, Éva és Lucifer reinkarnációit az álomszínekben – holott ezek a „jelmezek” többé-kevésbé új szereplőt is jelezhetnek, gondoljunk különösen Éva sokszínű jellemére, vagy az Ádám által az álomban átélt történelmi alakoknak a keretszínnek mitológikus hőseitől eltérő vonásaira. A 26 álomfigura (felsorolásukat ld. az 1. sz. melléklet végén!) tehát, bizonyos szempontból, hozzászámolható a Tragédia szereplőgárdájához. Az álomszínekben nem egységesen 3–3 korabeli jelmezről, szerepről van szó: a sokat hangoztatott párizsi két Éva mellett kettő van Londonban is, hiszen a szín végén a paradicsomi Éva magasodik fel. Ádám és Lucifer is az „örök” Ádám és Lucifer néhol, így nincs a kor jelmezében a londoni Towerben, az űrjelenetben és a jégvidéken.

Egyéb eltérések is vannak: ha elfogadjuk Madách nyomán, hogy a differenciálatlan nagy csoport (pl. a londoni nép) mellett ugyanabban a színben kisebb csoportok is (pl. rendőrök, zenészek Londonban stb.) külön-különvehetők, akkor néhány csoporttal ki kell egészíteniünk a madáchi listát. Szerintem felsorolandó még itt az athéni polgárok, a konstantinápolyi polgárok, a londoni kar, a londoni polgárok – ugyanakkor nem találok utalást a Madách vázlatlapján szereplő kéjhölgyek csoportjára. (A szövegben csak egy kéjhölgy van, s a római szín szereplői is egyéni arccal bír, „nevesített” kurtizánok.) Tehát négy csoporttal több szerepel az én kimutatásomban, Madáchnál viszont van egy többletcsoport. Ugyanez érvényes a néma egyéni szereplőkre is. Madáchnál ilyen kettő van: a halál nemtője és a második anya a falanszterből – holott szigorúan véve hat, bizonyos értelemben nyolc ilyen szereplő mutatható ki a Tragédiában: *A halál nemtője, Sergiolus gladiátora, Catulus gladiátora, egy másik anya a falanszterben, Éva gyermeke és a másik anya gyermeke a falanszterben.* A két vitatható: a *múmia* és a *pestises halott*, akiknek dramaturgiai szerepe ugyan megkérdőjelezhetetlen, tényleges szereplő volta már inkább. A legnagyobb csoportban, a megszólaló egyéni szereplők esetében is van eltérés, 85 név megegyezik, ám a jelenetek beosztásába hárommal több szereplőt vettem fel. A londoni színben van egy TÖMEGBŐL szereplő-megnevezés is, ez az ismeretlen egyéni megszólaló, hiszen a tömegek szószólóit (1., 2. mesterlegény, 1., 2., 3., 4. tanuló stb.) Madách is egyéni szereplőknek számítja. (A párizsi NÉPTÖMEG szereplőmegnevezés viszont csoportot jelent.) A londoni sírjelenetben sírverset mond a TANULÓ és a MUNKÁS is, nincs jelezve, hogy valamelyik számmal jelölt előző megszólaló szállna itt sírba. Felfogható tehát úgy

is, hogy a tanulók és munkások közül egy újabb szereplő lépett elő. (Apró érdekesség: az ELITÉLT a sírjelenetig néma szereplő, itt viszont elmondja a maga sírversét.)

Összegezve tehát a jelenetek lebontása alapján szerintem Madách vázlatlapjának összegezése, a 125 szereplő helyett 132 (ha a fent ismertetett vitatható eseteket is beszámítom: 137) szereplője van a Tragédiának, melyhez még a három főhős átváltozásai 26 nevet tehetnének hozzá.

A jelenetek belső felépítése igen sokféle. Ilyenek pl.

– a hosszú, statikus jelenetek, mint az első szín egyetlen jelenetének tablója, amely szinte megismétlődik a zárószín 3. jelenetében,

– az álomszínekben a szinte akciómentes, tisztán filozófiai kommentárok, dialógusok az egyes színek elején vagy végén (ilyen többek közt az első egyiptomi, az utolsó konstantinápolyi és az első londoni jelenet),

– a drámai cselekvést is tartalmazó tömegjelenetek, mint Bizánc máglyára kísért eretnekeinek fellépése (7. szín 4.), vagy Danton szónoklata a párizsi nép előtt (9. szín 1.),

– vagy a szintén akcióit tartalmazó kisebb „kamarajelenetek”, mint a londoni szín mozaikjai, forgószínpadszerűen, szinte egy filmvágó tehetségével összemontírozott képsorok.

– Nagyon érdekes, szintén a filmek megosztott helyszínű, párhuzamosan játszódó jeleneteire emlékeztet az athéni és az első prágai színben a férj és a feleség külön szféráinak egymásra rímélése. Az előbbiben Lúcia és Kimon áldozata a szentélyben és a Miltiádész elleni összekövés az agórán váltakozik, míg az utóbbiban a Kepler a csillagásztoronyban mereng sorsáról, feleségéről, mialatt Borbála a kertben az udvaronccal flörtöl.

A 72 jelenet átlagos sorhosszúsága 57,5 sor. 15 száz sort meghaladó nagyobb jelenet mellett 6 nyúlfarknyi, tízorosnál rövidebb jelenet van csupán. Igen érdekes a színek és a benne szereplő jelenetek arányos megoszlása: a 4 keretszínben, a mítoszok korában, az eposzok és szent könyvek világában, e fogalmakhoz illeszkedve, vannak a hosszabb jelenetek, összesen kilenc. A 11 álomszín közül az első három, ókori szín 15, már tehát átlagban rövidebb jelenetből áll. A ködbevesző múlt meséi, a görög dráma kora ez. A következő 4–4 színben már 24–24 jelenet van, elvileg tehát még rövidebbek a jelenetek, szinte jelezvén a gyorsuló időt. A középkor és újkor négy színe a hősmondáktól a romantikus regényekig s a német filozófiáig, a megismerhető, átélhető történelmi múlttól a jelenig terjedő időszak bemutatása. Az utolsó négy álomszínben a kapitalista madáchi jelentől az utópisztikus jövőbe jutunk el, a realizmustól az avantgarde-on át a művészet, sőt, az ember haldoklásáig. Érdekes módon a két utolsó álomszínben ismét közeledni látszunk a mítikus világhoz:

az űrjelenet már-már a keretszínek biblikus helyszínehez közelít, a jégvidék a harmadik szín párja, szinte negatív lenyomata. Ennek alapján a következő szerkezeti modellt állítottam fel:

Keretszínek (mítoszok, az idők kezdete):

4 szín (1, 2, 3. és 15.), 9 jelenet

Álomszínek: Az ókor (mesék szintje, a régmúlt):

3 szín (4–6.), 15 jelenet

Középkor és újkor (mondák és a valóság szintje, a múltból a jelenbe)

4 szín (7–10.) 24 jelenet

Madách kora és a jövő (a valóság és az utópia szintje, a jelenből a jövőbe)

4 szín (11–14.) 24 jelenet

15 szín 72 jelenet

Egyetlen megjegyzést szeretnék még hozzáfűzni a külső drámai szerkezet itt vázolt modelljéhez: a jelenetek beosztása utólagos, sem a szerző, sem a drámai első szöveggkritikusai nem gondoltak ezzel. Lehet, hogy valaki az egészet túl konstruálnak, az egyes határok megvonását önkényesnek, esetleg tévesnek tartja. Mégis, azt hiszem, érdekes következtetések vonhatók le az itt vázolt modelltől még azon túl is, amit magam jeleztem. Örülnék, ha elgondolásomat továbbfejlesztenék, esetleg, ha kell, javítanák mások is.

Ha a drámai külső szerkezet tekintetében színházi dramaturgok már végeztek esetleg ehhez hasonló beosztást, elnézést kérek, ha úgy tűnt, hogy feltaláltam ismét a spanyolviaszt. A műfajmegjelölés második felének, a költeménynek külső szerkezetét, a Tragédiának, mint lírai alkotásnak a felépítését viszont, azt hiszem, nem sokan vizsgálták még úgy, ahogyan most ezt Önöknek megkísérlem felvázolni.

A drámai felépítésnél a helyszínek, szereplők számbavétele, a kialakítható jelenetek elhatárolása a fontos – a költeményben az érzelmeket, gondolatokat megjelenítő költői szöveg. Ezért első lépésként kitöröltem a drámából a szereplők neveit, a helyszínjelzéseket, szerzői utasításokat – s mint egyetlen hosszú verset olvastam el a Tragédiát. (A tiszta szöveget a szimpózium hallgatóinak rendelkezésére bocsátom. A 2. sz. melléklet, terjedelmi okok miatt csak egy rövid mintát tartalmaz ebből.) Nagyon nagy élmény volt így végigolvasni Madách művét.

Később azt gondoltam, próbáljuk meg a szövegben elkülöníteni a cselekményt előrevivő dialógusokat a tisztán költői, lírai kommentároktól, képektől.

Vastag betűvel jelöltem azokat a sorokat, mondatokat, amelyek érzésem szerint inkább a lírához állnak közel, s elkülönítettem a „drámát” a „költeménytől”. (Persze, ez az elkülönítés csakis szubjektív lehet, hiszen a két elem keveredik egymással. Mégis, többé-kevésbé meghatározható, hogy az egyes mondatokban, egységekben a líra, vagy a dráma dominál.) Az így kapott kétválasztott szöveg érdekessége, hogy a Tragédia kimondott közel 23 ezer szavából (a teljes szókincs, szereplőnevekkel, szerzői utasításokkal valamivel meghaladja a 26 ezret) mintegy 12 ezer, tehát a szöveg nagyobbik fele sorolható a lírai elemhez.

Amikor a „leválasztott” szöveget, mint egyetlen nagy bölcséleti költeményt olvastam el, még inkább igazat adtam azoknak az irodalomkritikusoknak, akik Madáchot a magyar irodalom legnagyobb költői közé sorolják, a Tragédia lírai jellege folytán. (Ezt a szöveget is mellékeltem, a szimpózium hallgatóinak betekintésre rendelkezésre bocsátom. A 3. sz. melléklet egy rövid mintát tartalmaz ebből a szövegből.)

Tovább játszva a lehetőségekkel azt a felfedezést tettem, hogy miképp a színekből jelenetek bonthatók ki, a lírai szövegmasszából kerek önálló versek alakíthatóak ki: himnuszok, dalok, ódák, elégiák, epigrammák, ars poetica és persze főként gondolati költemények. Mi lenne ha, Madách drámájának szövegét költeményekké, lírai ciklusokká szerveznék – vetődött fel bennem a kérdés. Nem szentségtörés-e ez az átalakítás? Némi habozás után úgy döntöttem, hogy a Tragédia már annyi értelmezést, színpadi-, film-, operafeldolgozást, szállóigékre redukálást, még Madách-szimpóziumokat is átélt és túlélt, hogy az én ötletem sem árthat meg néki. Úgy gondolom: én is játszhatok, forgathatom, még fel is forgathatom ezt a szöveget.

Így jött létre a Tragédia lírai kötetté alakítása, s azt hiszem, nem volt hiábavaló a játék. A műfajok mentén lírai ciklusokká szervezett Madách-verseket szándékomban áll kiadni, némi csiszolás és átgondolás után. A Tragédiából „kibontott” 172 különböző műfajú vers (+50 egysoros) minden sorát, minden szavát Madách Imre írta le – s mégis azt remélem: sokan a felfedezés örömeivel olvassák majd ezeket a csodálatos verseket, melyeket költeményekké, műfaji ciklusokba szabdaltem és rendeztem. A cikluscímek lírai műfajokra utalnak, a versek elé zárójelbe tett címek az én olvasmánynaplómnak, műértelmezésemnek dokumentumai. S ez a címadás is játék, a zárójelbe-tétel jelzi: az összeállító korántsem tartja címeit, témamegjelöléseit Madách szövegével azonos értékűnek.

A Tragédia másik külső felépítménye tehát ez lenne: szabályos, zárt költeményekké rendezhető lírai ciklusok, a Tragédia dalai című elképzelt verseskötetet.

Befejezésül engedjék meg, hogy közzétegyek itt néhányat (ciklusonként egy-egy) ezekből a régi-új Madách versekből.

*A Himnuszok, zsoltárok ciklusból:
(A Tűz himnusza)*

S ki állna ellent a császnak, midőn
Szikrázva, bögve a vadult elem,
A láng ezer nyelvével vesz körül,
Elérni kíván, hogy megsemmisítsen:

S ott állni bátran, szítani tovább,
Jól tudva, hogy hatalmunkban vagyunk. –
Nem ismered te a tűznek varázsát,
Ki csak fazék alatt ismerek azt.

...holnap újra szítom a tüzet.

*A Kórusok, dalok ciklusból:
(A kéjhölgy dala)*

Sárkányoktól is kivívták
Egykoron az aranyalmát –
Almák még most is teremnek,
A sárkányok rég kivesztek:
Bamba, aki nézi, nézi,
És letépni nem merészli. –

*Az Epigrammák, gnómák ciklusból:
(Szülői büszkeség)*

Nem messiás-é minden újszülött,
Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak,
S csak későbbben fejlék szokott pimasszá.

*A Gondolati költészet, filozófiai disputák c. ciklusból:
(A törvények súlyáról)*

Mi könnyü törvényt írni pamlagon –
Könnyü itélni a felületesnek,
És mily nehéz, ki a szívet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét.

Ily elvek mellett pör nem érne véget.
A rosszat, mert rossz, senki nem cselekszi,
Az ördög is jogcímeiket idéz,
S magáét véli mindenik erősbnek.

A törvénytűdös széjjelvágia a
Kuszált csomót, minek fonálait
Ezer filantróp szét nem bontaná. –

*A Szerelmi ódák és elégiák c. ciklusból:
(Az elveszett Éden siratása)*

Legédesebb percünkbe is vegyül
Egy cseppje a mondhatlan fájdalomnak,
Talán sejtjük, hogy az ily perc – virág,
S így hervatag.

Ah, én is érzek illyest.
S kivált, ha még dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szükkorlátu szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:

A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg,
Nagy és nemes volt lelkem hívatása.

Bocsáss meg, örült álomnak varázsa
Mindez. – Csókollak ismét – ébredek.

El a zenével, táncsal, émelyít
Ez örökös édesség tengere,
Keserűet kívánna már szívem.
Boromba ürmöt és fulánkot a
Piros ajakra, vészt fejem fölé.

A *Különfélék* c. ciklusból:
(*Ha elfogy a sajt*)

Midőn az ember földén megjelent,
Jól béruházott éléskamra volt az:
Csak a kezét kellett kinyújtani,
Hogy készen szedje mindazt, ami kell.

Költött tehát meggondolatlanul,
Mint a sajtféreg, s édes mámorában
Ráért regényes hipotézisekben
Keresni ingert és költészetet.

De már nekünk, a legvégső falatnál,
Fukarkodnunk kell, általlátva rég,
Hogy elfogy a sajt, és éhen veszünk.

Végül tizenkettő az ötven *Egysoros*-ból:

Nem adhatok mást, csak mi lényegem.

Az ebnek is eb legfőbb ideálja.

A tett halála az okoskodás. –

Arasznyi lét, mi sietésre int.

Nem az idő halad: mi változunk.

Az ördög is jogcímeiket idéz.

Még a borsón is szépet álmodom.

Szerelem és küzdés nélkül mit ér a lét?

Mindég az állat első bennetek.

Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.

Hiszen minden perc nem vég s kezdet is?

Mondottam, ember: küzdj és bízza bízzál!

Jegyzetek

1. ARANY János: *Egy üdvözlő szó*. Szépirodalmi Figyelő 1861. 26. sz. 401.
2. Lásd többek közt S. VARGA Pál: *Két világ közt választhatni*. (Irodalomtört. Füzetek 141. sz., Argumentum Kiadó, Bp. 1997) c. monográfiájában a kompozícióról az értelmezők által leírtak értékelését (27–38.), s a hivatkozásait az 57–87. jegyzetben.
3. BARÁNSZKY JÓB László: *Az ember tragédiája szerkezetei*. ItK 1974. 3. sz. 358–371.
4. A jelenetek beosztását a Madách Könyvtár 13. köteteként megjelent Tragédia-főszövegünk sorszámozását követve közöljük az 1. sz. mellékletben.
5. Lásd KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre: „...írtam egy költeményt...”*, Bp., 1983.

**1. sz. melléklet: A KÜLSŐ SZERKEZET
(színek, jelenetek)**

1. szín. A mennyekben. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jelenet 1–153. sor	Az Úr, Gábor, Mihály, Ráfael főangyal, Lucifer	Angyalok kara A csillagok védszellemei – N	Dólt: a szereplő először lép színre
2. szín. A paradicsomban. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel. 154–174. (21 sor)	Éva, Ádám, Az Úr szava		Normál: a szereplő már szerepelt másik jel.-ben
2. jel. 175–341. (167 sor)	Ádám, Éva, Lucifer, Az Úr szava, Kerub	Égi kar	Égi kar = az angyalok kara
3. szín. Pálmafás vidék a paradicsomon kívül. E. sz.		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 342–471. (129 sor)	Ádám, Éva, Lucifer		
2. jel.: 472–485. (15 sor)	Ádám, Éva, Lucifer, A Föld szelleme		
3. jel.: 486–555. (70 sor)	Ádám, Éva, Lucifer	Nimfák – N	N: néma szereplő(k)
4. szín. Egyiptomban. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 556–600. (45 sor)	Ádám mint <u>fáraó</u> , Lucifer mint <u>minisztere</u>	Fáraó kísérete – N, rabszolgák – N, felügyelők – N	<u>Aláhúzott: Ádám, Éva és Lucifer szerepei az álom-jelenetekben</u>
2. jel. 601–742. (142 sor)	Ádám mint <u>fáraó</u> , Lucifer mint <u>minisztere</u> , Rabszolga, Éva mint <u>a rabszolga neje</u>	Fáraó kísérete – N, rabszolgák – N, felügyelők – N	
3. jel. 743–745. (3 sor)	Ádám mint <u>fáraó</u> , Éva mint <u>a rabszolga neje</u> – N	Fáraó kísérete – N, rabszolgák – N, felügyelők – N	
4. jel. 746–816. (71 sor)	Ádám mint <u>fáraó</u> , Lucifer mint <u>minisztere</u> , Éva mint <u>a rabszolga neje</u> , Múmia – N	Fáraó kísérete – N	A múmia mint „szereplő” hiányzik M vázlatlapján.

5. szín. Athénben. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 817–848. (32 sor)	Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Miltiádesz neje</u> , Kimón	Éva szolgálói – N	
2. jel.: 849–882. (34 sor)	<u>Első a népből</u> , <u>Második a népből</u> , <u>Harmadik a népből</u> , <u>Első demagóg</u> , <u>Második demagóg</u> , <u>A népből</u> , Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Miltiádesz neje</u> , Kimón	Éva szolgálói – N, athéni nép – N, athéni polgárok – N	A jelenet példája az egyéni és csoportos szereplők keveredésének. A tömegek szószólói nálunk egyéni szereplők.
3. jel.: 883–894. (12 sor)	1. demagóg, <u>Erosz</u> , 2. demagóg, 1. a népből, 3. a népből, <u>Első polgár</u> , / 2. a népből – N, A népből – N, Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Milt. neje</u> – N, Kimón – N	<u>Khariszok</u> , Éva szolgálói, / athéni nép – N, athéni polgárok – N	
4. jel.: 895–924. (30 sor)	Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Milt. neje</u> , 2. a népből, <u>Második polgár</u> , A népből, 2. demagóg, <u>Kriszposz</u> , <u>Therszitész</u> , 1. dem., 1. a népből – N, 3. a népből – N, 1. polgár – N, Kimón – N	Éva szolgálói – N, athéni nép – N, athéni polgárok – N	Nehezen dönthető el, hogy Kriszposz és Thersz. nem azonos-e a népből előlépő szereplők valamelyikével. Mi új szereplőnek vesszük.
5. jel.: 925–944. (20 sor)	Lucifer mint <u>harcos</u> , 1. demagóg, 2. dem., A népből, 1. a népből, Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Milt. neje</u> , Kimón, / 2. a népből – N, 2. polgár – N, Kriszposz – N, Therszitész – N, 3. a népből – N, 1. polg. – N	Éva szolgálói – N, athéni nép – N, athéni polgárok – N	
6. jel.: 945–1077. (133 sor)	Lucifer mint <u>harcos</u> , A népből, Ádám mint <u>Miltiádesz</u> , Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Milt. neje</u> , Kimón, 1. demagóg, 1. a népből, 1. polgár, 2. demagóg, 2. a népből – N, 3. a népből – N, 2. polgár – N, Kriszposz – N, Therszitész – N,	<u>Miltiádesz fegyveresei</u> – N, Éva szolgálói – N, athéni nép – N, athéni polgárok – N	
7. jel.: 1078–1086. (9 sor)	<u>A halál nemője</u> – N, / Lucifer mint <u>harcos</u> , Ádám mint <u>Miltiádesz</u> , Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Milt. neje</u> , / Kimón – N, Kriszposz – N, Therszitész – N, 1., 2., 3. a népből – N, 1., 2. dem. – N, 1., 2. polg. – N, A népből – N.	Éva szolgálói – N, athéni nép – N, athéni polgárok – N	

6. szín. Rómában.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 1087–1144. (58 sor)	Catulus, Ádám mint <u>Sergiolus</u> , Lucifer mint <u>Miló</u> , Hippia, Éva mint <u>Júlia</u> , / Cluvia– N, <i>Sergiolus gladiátora – N, Catulus gladiátora – N</i>	gladiátorok – N, rabszolgák – N, fuvolások – N,	A két gladiátor mint „szereplő” hiányzik M vázlatlapjának összegzéséből.
2. jel.: 1145–1262. (118 sor)	Catulus, Ádám mint <u>Sergiolus</u> , Lucifer mint <u>Miló</u> , Hippia, Éva mint <u>Júlia</u> , Cluvia	rabszolgák – N, fuvolások – N, táncosok – N	
3. jel.: 1263–1330. (68 sor)	Catulus, Ádám mint <u>Sergiolus</u> , Lucifer mint <u>Miló</u> , Hippia, Éva mint <u>Júlia</u> , Cluvia, <i>Péter apostol, Egy pestises halott – N (?)</i>	rabszolgák – N, temetési menet – N	A pestises halott mint „szereplő” hiányzik M vázlatlapjának összegzéséből.
4. jel.: 1331–1382. (52 sor)	Ádám mint <u>Sergiolus</u> , Lucifer mint <u>Miló</u> , Éva mint <u>Júlia</u>	<i>félvad csapatok (=barbárok) – N</i>	

7. szín. Konstantinápolyban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 1383–1398. (16 sor)	<i>Első polgár, Második polgár</i> , Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u>	Konstantinápolyi nép, <i>K. polgárok – N, Kereszteslov. -ok – N</i>	
2. jel.: 1399–1479. (81 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u>	Kereszteslovagok – N,	
3. jel.: 1480–1489. (10 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> , <i>Harmadik polgár, Negyedik polgár – 1. polgár – N, 2. polgár – N</i>	Konstantinápolyi nép, Polgárok, Kereszteslovagok – N,	A polgárok közül <i>többben</i> szereplőjelöléssel meg is szólnak.
4. jel.: 1490–1594. (105 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> , <i>Pátriárka, Agg eretnek, Egy barát, 1., 2., 3., 4. polgár – N</i>	Konst. nép, Polgárok – N, Kereszteslovagok – N, <i>Pátriárka kísérete – N, Katonák – N, Eretnekek, Barátok</i>	
5. jel.: 1595–1662. (68 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> , <i>Egy barát (a búcsúcédulás)</i>	Barátok – N, Kereszteslovagok	Ez a barát nem azonos a 4. jel. barát szereplőjével.

7. szín. Konstantinápolyban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
6. jel.: 1663–1776. (114 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> , Éva mint <u>Izóra</u> , <i>Heléne</i>	<i>Keresztes vitézek (martialócok) – N</i>	Izóra üldözői szereintünk nem lehetnek azonosak Tankréd lovagjaival.
7. jel.: 1777–1788. (12 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u>		
8. jel.: 1789–1865. (77 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> , Éva mint <u>Izóra</u> , <i>Heléne, Egy csontváz</i>	Eretnekek kara, Barátok kara, <i>Boszorkányok</i>	
9. jel.: 1866–1896. (31 sor)	Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fegyvernőke</u> .		

8. szín. Prágában.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 1897–1998. (102 sor)	<i>Első udvaronc, Második udvaronc</i> , Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u> , <i>Rudolf császár</i> , Ádám mint <u>Kepler</u> , <i>Harmadik udvaronc</i> , <i>Negyedik udvaronc</i> , Éva mint <u>Borbála</u> , <u>Kepler neje</u> .	<i>Udvaroncok – N, Udvarhölgyek – N</i>	
2. jel.: 1999–072. (74 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u> , Éva mint <u>Borbála</u> , <u>Kepler neje</u>		
3. jel.: 2073–2076. (4 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u>		
4. jel.: 2077–2140. (74 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u> , Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u> , Éva mint <u>Borbála</u> , <u>Kepler neje</u> , <i>Harmadik udvaronc</i>		

9. szín. Párizsban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 2141–2200. (60 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , <i>A tiszt</i> , Lucifer mint <u>bakó</u> – N	<i>Néptömeg (=Sansculotte-ok), Újoncok</i>	
2. jel.: 2201–2222. (22 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , Lucifer mint <u>bakó</u> – N	Néptömeg	
3. jel.: 2223–2254. (37 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , <i>Egy sans-culotte, Márki</i> , Éva mint <u>márkinő</u> , – Lucifer mint <u>bakó</u> – N	<i>Nemzetőrök – N</i>	
4. jel.: 2255–2326. (72 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , Éva mint <u>márkinő</u> , / Lucifer mint <u>bakó</u> – N	Nemzetőrök – N	

9. szín. Párizsban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
5. jel.: 2327–2335. (9 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , Éva mint <u>márkinő</u> , Egy sans-culotte – Lucifer mint <u>bakó</u> – N	Néptömeg, Nemzetőrök – N	Valószínűleg azonos a 3. jelenet sans-c.-jével.
6. jel.: 2336–2363. (28 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , Éva mint „ <u>felgerjedt pórnök</u> ” (forradalmárnő), – Lucifer mint <u>bakó</u> – N	Néptömeg – N, Nemzetőrök – N,	
7. jel.: 2364–2390. (27 sor)	Ádám mint <u>Danton</u> , <u>Saint-Just</u> , <u>Robespierre</u> , – Éva mint „ <u>felgerjedt pórnök</u> ” (forradalmárnő) – N, Lucifer mint <u>bakó</u> – N	Néptömeg, Nemzetőrök – N <u>Konvent-tagok</u> – N	

10. szín. Prágában.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 2391–2407. (17 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u> , Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u>		
2. jel.: 2408–2433. (26 sor)	Éva mint <u>Borbála</u> , <u>Kepler neje</u> , [Harmadik] udvaronc		A Tragédia-szövegek nem jelölik, de a 3. udv.-ról van szó!
3. jel.: 2434–2453. (20 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u> , Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u>		
4. jel.: 2454–2573. (120 sor)	Ádám mint <u>Kepler</u> , <u>Tanítvány</u> , Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u>		

11. szín. Londonban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 2574–2662. (89 sor)	Ádám, Lucifer	<i>Kar</i>	Az „álmotazók” itt még nem a kor figurái.
2. jel.: 2663–2703. (71 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Bábjátékos</u>	<i>A londoni néptömeg – N</i>	A londoni vásár tömege azonosítható a karral is, de logikusabb külön csoportként.
3. jel.: 2704–2716. (13 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Kisleány</u> , <u>Egy anya</u> , <u>Egy ékszerárus</u>	A londoni néptömeg – N	
4. jel.: 2717–22724. (8 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Első polgárlány</u> , <u>Második polgárlány</u>	A londoni néptömeg – N, ~ <u>polgárok</u> – N	

11. szín. Londonban.	Egyéni szereplő	Csoport	Megjegyzés
5. jel.: 2725–2757. (33 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Korcsmáros</u> , <u>Első munkás</u> , <u>Második munkás</u> , <u>Harmadik munkás</u>	A londoni néptömeg – N, Londoni polgárok – N, <u>Katonák</u> – N, <u>Munkások</u> – N	
6. jel.: 2758–2805. (48 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Első koldus</u> , <u>Második koldus</u> , <u>Katona</u> , <u>Első mesterlegény</u> , <u>Második mesterlegény</u> , <u>Kéjhölgy</u> , <u>Zenész</u>	A londoni néptömeg – N, Londoni polgárok – N, <u>Katonák</u> – N, <u>Munkások</u> – N <u>Zenészek</u> – N	
7. jel.: 2806–2876. (71 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , Éva mint <u>polgárlány</u> , <u>Egy árus</u> , <u>Másik árus</u> , <u>Az ifjú (Arthúr)</u> , <u>Éva anyja</u> , <u>Cigányasszony</u>	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	
8. jel.: 2877–2888. (12 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u>	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	
9. jel.: 2889–2911. (23 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Első tanuló</u> , <u>Második tanuló</u> , <u>Harmadik tanuló</u> , <u>Negyedik tanuló</u>	A londoni népt. – N, + ld. fenn!	
10. jel.: 2912–2955. (44 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Első gyáros</u> , <u>Második gyáros</u> , <u>Cigányassz.</u>	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	
11. jel.: 2956–2991. (36 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , <u>Nyegle</u> , <u>A tömegből</u>	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	A tömegből megszólaló hangot egyéni szereplőnek tekintjük.
12. jel.: 2992–3031. (40 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , Éva mint <u>polgárlány</u> , Éva anyja, <u>Cigányasszony</u>	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	
13. jel.: 3032–3053. (22 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , Éva mint <u>polgárlány</u> , <u>Első munkás Elitelt</u> – N	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	
14. jel.: 3054–3093. (40 sor)	Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , Éva mint <u>polgárlány</u> , <u>Lovel</u> , 1. munkás, 3. munkás	A londoni néptömeg – N, + ld. fenn!	

11. szín. Londonban. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
15. jel.: 3094–3097. (4 sor)	Lucifer mint <u>munkás</u> , Cigányasszony, Ádám mint <u>munkás</u> – N, Éva mint <u>polgárlány</u> – N	Londoni népt.– N, <i>Rendőrök</i> – N + ld. fenn!	
16. jel.: 3098–3122. (25 sor)	Ádám, Lucifer		
17. jel.: 3123–3165. (43 sor)	Ádám, Lucifer, Bábjátékos, Korcsmáros, Kisleány, Cigányasszony, Lovel, <i>Munkás</i> , <i>Tanuló</i> , Katona, Kéjhölgy, Elítelt, Nyegle, Éva mint <u>polgárlány</u> , Éva (az Édenből)	Kar	A munkás és a tanuló esetében nincs meghatározva, hányadik – új szereplőnek vehetők. Éva itt is kettős szerepben van!

12. szín. Egy falanszterben. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 3166–3211. (46 sor)	Ádám, Lucifer		
2. jel.: 3212–3483. (272 sor)	Ádám mint <u>falanszteri tudósjelölt</u> , Lucifer mint <u>falanszteri tudósjelölt</u> , <i>Tudós</i> , A Föld szelleméne hangja		
3. jel.: 3484–3610. (127 sor)	Ádám mint <u>falanszteri tudósjelölt</u> , Lucifer mint <u>falanszteri tudósjelölt</u> , <i>Tudós</i> , <i>Aggastyán</i> , <i>Luther</i> , <i>Cassius</i> , <i>Plátó</i> , <i>Michelangelo</i> , Éva mint <u>falanszteri anya</u> , <i>Egy másik anya</i> – N, <i>Éva gyermeke</i> – N, <i>A másik anya gyermeke</i> – N	<i>A falanszter lakói</i> – N	Éva és a másik anya gyermeke mint „szereplők” hiányzanak M vázlatlapjának összegzéséből.

13. szín. Az úr. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 3611–3760. (150 sor)	Ádám, Lucifer, A Föld szelleme		

14. szín. Jégvidék. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
1. jel.: 3761–3813. (53 sor)	Ádám, Lucifer		
2. jel.: 3814–3922. (109 sor)	Ádám, Lucifer, <i>Egy eszkimó</i>		

14. szín. Jégvidék. Egyéni szereplő		Csoport	Megjegyzés
3. jel.: 3923–3939. (17 sor)	Ádám, Lucifer, <i>Az eszkimó</i> , Éva mint <u>az eszkimó neje</u>		

15. szín. A paradicsomon kívül.			
1. jel.: 3940–4005. (66 sor)	Ádám, Lucifer		
2. jel.: 4006–4039. (34 sor)	Ádám, Éva, Lucifer		
3. jel.: 4040–4141. (102 sor)	Ádám, Éva, Lucifer, <i>Az Úr</i>	Angyalok kara	

Szereplők összegzése

A főszereplők szerepei az álomszínekben

4. Ádám mint <u>fáraó</u> , Lucifer mint <u>minisztere</u> , Éva mint <u>a rabszolga neje</u>	3
5. Éva mint <u>Lucia</u> , <u>Miltiádesz neje</u> , Lucifer mint <u>harcos</u> , Ádám mint <u>Miltiádesz</u>	3
6. Ádám mint <u>Sergiolus</u> , Lucifer mint <u>Miló</u> , Éva mint <u>Júlia</u>	3
7. Ádám mint <u>Tankréd</u> , Lucifer mint <u>fégyvernöke</u> , Éva mint <u>Izóra</u>	3
8. Lucifer mint <u>Kepler famulusa</u> , Ádám mint <u>Kepler</u> , Éva mint <u>Borbála</u> , <u>Kepler neje</u>	3
9. Ádám mint <u>Danton</u> , Lucifer mint <u>bakó</u> (néma), Éva mint <u>márkinő</u> , Éva mint „ <u>felgerjedt pórnö</u> ”	4
11. Ádám mint <u>munkás</u> , Lucifer mint <u>munkás</u> , Éva mint <u>polgárlány</u>	3
12. Ádám mint <u>falanszteri tudósjelölt</u> , Lucifer mint <u>f. tudósjelölt</u> , Éva mint <u>falanszteri anya</u>	3
14. Éva mint <u>az eszkimó neje</u>	1
össz.:	26

Beszélők

1. Az Úr, Gábor, Mihály, Ráfael főangyal, Lucifer	5
2. Éva, Ádám, Kerub	3
3. A Föld szelleme	1
4. Rabszolga	1
5. Kimón, 1. a népből, 2. a népből, 3. a népből, 1. demagóg, 2. demagóg, A népből, Erosz, 1. polgár, 2. polgár, Kriszposz, Therszitész	12
6. Catulus, Hippia, Cluvia, Péter apostol	4
7. 1. polgár, 2. polgár. 3. polgár. 4. polgár, Pátriárka, Agg eretnek, Egy barát, Egy barát (a búcsúcédulás), Heléne, Egy csontváz	10
8. Rudolf császár, 1. udvaronc, 2. udvaronc, 3. udvaronc, 4. udvaronc	5
9. A tiszt, Egy sans-culotte, Márki, Saint-Just, Robespierre	5
10. Tanítvány	1
11. Bábjátékos, Kisleány, Egy anya, Egy ékszerárus, 1. polgárlány, 2. polgárlány, Korcsmáros, 1. munkás, 2. munkás, 3. munkás, 1. koldus, 2. koldus, Katona, 1. mesterlegény, 2. mesterlegény, Kéjhölgy, Zenész, Egy árus, Másik árus, Az ifjú (Arthúr), Éva anyja, Cigányasszony, 1. tanuló, 2. tanuló, 3. tanuló, 4. tanuló, 1. gyáros, 2. gyáros, Nyegle, A tömegből, Elítélt, Lovel, Munkás (?), Tanuló (?)	31 (v. 34)
12. Tudós, Aggastyán, Luther, Cassius, Plátó, Michelangelo,	6
14. Egy eszkimó	1
össz.:	85 (v. 88)

Néma szereplők

4. Múmia (?)	0 (v. 1)
5. A halál nemtője	1
6. Sergiolus gladiátora, Catulus gladiátora, A pestises halott (?)	2 (v. 3)
12. Egy másik anya, Éva gyermeke, A másik anya gyermeke	3
össz.:	6 (v. 8)

Csoportok

1. Angyalok kara (Égi kar)	1
5. Éva szolgálói, Khariszok,	2
7. Konstantinápolyi nép, Konst. polgárok, Kereszteslovagok, Eretekek, Barátok, Boszorkányok	6
9. Néptömeg, Újoncok	2
11. Kar	1
össz.:	12

Néma csoportok:

1. A csillagok védszellemei	1
3. Nimfák	1
4. Fáraó kísérete, rabszolgák, felügyelők,	3
5. athéni nép, athéni polgárok, Miltiádesz fegyveresei	3
6. gladiátorok, rabszolgák, fuvolások, táncosok, temetési menet, félvad csapatok (barbárok)	6
7. Pátriárka kísérete, Katonák, Keresztes vitézek	3
8. Udvaroncok, Udvarhölgyek	2
9. Nemzetőrök, Sans-culotte-ok, Konvent-tagok	3
11. A londoni néptömeg, Londoni polgárok, Katonák, Munkások, Rendőrök, Zenészek	6
12. A falanszter lakói	1
össz.:	29

Szereplők összesen: 26+85 (88)+6 (8)+12+29=**158 (163)**, a főszereplők álombeli szerepeit leszámítva: **132 (137)**.

2. sz melléklet A Tragédia mint egyetlen hosszú lírai költemény (részlet)

DRÁMAI KÖLTEMÉNY
(csak a kimondott szöveg)

Drámai szöveg – dialógus, akció

Lírai szöveg – karének, betétdal és betétvers (pl. sírvers), szerelmi líra, gondolati líra (Ádám és Éva párbeszédeiből, ill. a filozófiai, bölcséleti disputák)

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében illy osztályrészt engedett.
Megtettesült az örökös nagy eszme,
Im, a teremtés béfejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent számolyára vár.
Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát ujítani kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.
Milyen büszke láng-golyó jó
Önfényében elbizottan,
S egy szerény csillagsoportnak
Épp ő szolgál öntudatlan. –
Pislog e parányi csillag,
Azt hinnéd, egy gyöngé lámpa,
S mégis millió teremtés

Mérhetetlen nagy világa. –
Két golyó küzd egymás ellen
Összehullni, szétsietni:
S e küzdés a nagyszerű fék,
Pályáján továbbvezetni. –
Mennydörögve zúg amaz le,
Távolnan rettegve nézed:
S kebelében milljó lény lel
Boldogságot, enyhe béket. –
Mily szerény ott – egykor majdan
Csillaga a szerelemnek,
Óvja őt meg ápoló kéz,
Vigaszúl a földi nemnek. –
Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intó szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. –
Rendzavarva jó amott az
Üstökös rettentő képe:
S ím, az Úr szavát meghallva,
Rend lesz útja ferdesége. –
Jössz te, kedves ifju szellem,
Változó világgömböddel,
Aki gyászt és fénypalástot,
Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.
A nagy ég áldása rajtad!
Csak előre csüggedetlen;
Kis határodon nagy eszmék
Fognak lenni küzdelemben.
S bár a szép s rút, a mosoly s könny,
Mint tavasz s tél, kört vesz rajta,
Fénye, árnya léssen együtt:
Az Úr kedve és haragja.
Ki a végtelen úrt kimérted,
Anyagot alkotván beléje,
Mely a nagyságot s messzeséget
Egyetlen szódra hozta létre:
Hozsána néked, Eszme!
Ki az örökké változandót,

S a változatlant egyesíted,
Végetlent és időt alkotva,
Egyéneket és nemzedéket:
Hozsána néked, Erő!
Ki boldogságot árjadoztatsz,
A testet öntudatra hozva,
És bölcseséged részesévé
Egész világot felavatva:
Hozsána néked, Jóság!
S te, Lúci fer, hallgatsz, önhitt en állsz,
Dicséret emre nem talál sz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?
S mi tessék rajta? **Hogy néhány anyag**
Más-más tulajdonokkal felruházva,
Miket előbb, hog ysem nyilatko zának,
Nem is sejtettél bennök, úgy lehet,
Vagy, ha igen, másítani nincs erőd,
Nehány golyóba összevissza gyúrva,
Most vonzza, úzi és taszítja egymást,
Nehány féregben öntudatra kél,
Míg minden megtelt, míg minden kihűlt,
És megmarad a semleges salak. –
Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzéd embered,
S elnézed néki, hog y kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.
De hog yha elfecsérli s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.
Pedig mit vársz más t egy műkedvelőtől? –
Aztán mivég re az egész teremtés?
Dicsőségedre írtál költeményt,
Beléhelyezted egy rossz gépezetbe,
És meg nem únod véges végtelen,
Hog y az a nóta mindig úgy megyen.
Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;

Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. –
Csak hódolat illet meg, nem bírál at.
Nem adhatok más t, csak mi lényegem.
Dicsér eléggé e hitvány sereg,
És illik is, hog y ö k dicsérjenek.
Te szülted öket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.
Hah, szemtelen! nem szült-e az anyag,
Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?
Ezt tőled én is szintűgy kér dhetem.
Én végtelen időtől tervezem,
S már bennem élt, mi mostan létesült.
S nem érzéd-é eszméid közt az űrt,
Mely minden létnek gátjaul vala
S teremtni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme. –
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hog y harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.
Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. –
Ott állok, látod, hol te, mindenütt,
S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?
Hah, pártos szellem! el előlem, el,
Megsemmíthetnélek, de nem teszem,
Számúzve minden szellemkapcsolatból
Küzdj a salak közt, gyűlölt, idegen.
S rideg magányod fájó érzetében
Gyötörjön a végetlen gondolat:
Hog y hasztalan rázod porláncodat,
Csatád hiú, az Úrnak ellenében.
Nem úgy, ily könnyen nem löksz el magadtól,
Mint hitvány eszközt, mely felesleges lett. –
Együtt terem ténk: osztályrészemet
Követelem. / Legyen, amint kívánod.

Tekints a földre, Éden fái közt
E két sudar fát a kellő közepen
Megátkozom, aztán tiéd legyen.
Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
S egy talpalatnyi föld elég nekem,
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.
El Isten színétől, megátkozott,
Hozsán' az Úrnak, ki törvényt hozott. –
Ah, élni, élni: melly édes, mi szép!
És úrnak lenni mindenek felett.
Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk,
És mindezért csupán hálát rebegnünk
Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.
A függés, látom, életelv neked. –
Szomjúzom, Éva, nézd, mi csábosan
Néz e gyümölcs ránk. / Majd szakítok egyet.
Megállj, megállj, egész földet neked
Adám, csak e két fát kerüld, kerüld,
Más szellem óvja csábgyümölcseit,
S halállal hal meg, aki élvezi. –
Amott piroslik a szőlőgerezd,
Ott enyhe árnyék kínál nyugalommal,
Ragyogó délnek tikkasztó hevében.
Csodás parancs, de úgy látszik, komoly.
Mért szebb e két fa, mint más; vagy miért
Épp ez tilalmas? / **Hát mért kék az ég,**
Miért zöld a liget – elég, hogy úgy van. –
Kövessük a szót, jőj utánam, Éva.
Hajolj keblemre, én meg majd legyezlek.
Hah, nő! mi ez, nem hallék még hasonlót.
Miként ha ellenséges idegen
Erő tört volna rajtunk. / Reszketek.
Az égi zengzet is elhallgatott.
Itt kebleden, úgy tetszik, hallom azt még.
Én meg, ha ott fenn a dics elborul,
Itt lenn találok azt szemedben, Ádám.
Hol is lelhetném másutt kívüled,
Kit létre is csak hő vágyad hozott,

Mint – fényárjában a fejedelmi nap –
A mindenségben árván hogy ne álljon –
A víz színére festi önmagát
S enyelg vele, örül, hogy társa van,
Nagylelkűen felejtven, hogy csupán
Saját tüzének halvány mása az,
Mely véle együtt semmivé borulna.
Ne szólj így, Éva, meg ne szégyeníts.
Mi a hang, hogy ha nincs, ki értené?
Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?
Mi volnék én, ha mint visszhang- s virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?
E lágy enyelgést mért is hallgatom? –
Elfordulok, másképp oly szégyen ér még,
Hogy a hideg számító értelem
Megirigylendi a gyermekkedélyt.
Hallgasd csak, Ádám, óh, mondd, érted-é
E kis bohó szerelmes énekét?
Én a patak zugását hallgatám,
És azt találok, szintén így dalolt.
Minó csodás összhang ez, kedvesem,
E sokszerű szó és egy értelem. –
Mít késem ennyit? fel munkára, fel,
Megesküvém vesztőkre, veszniök kell.
S kétkedve állok mégis újra meg,
Nem küzdök-é hiába a tudás,
A nagyravágyás csábos fegyverével
Öellenek, kik közt mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót: az érzelem.
De mit töpregek. Az nyer, aki mer.
Mit álmétkodtok? / Óh, megállj, kecses hölgy!
Engedd egy percre, hogy csodáljalak.
E mintakép milljószor újuland meg.
Ádám, te félsz? / Tőled, hitvány alak?
Ez is jó ős a büszke férfinemnek.
Üdvöz légy, szellem-testvér! / Mondd, ki vagy?
Alulról jössz-e hozzánk, vagy felülről?

Amint tetszik, nálunk ez egyre megy.
 Nem tudtam, hogy van ember még kívülrünk.
 Hohó! nagyon sok van még, mit te nem tudsz,
 S nem is fogsz tudni. **Vagy a jámbor agg**
Azért teremtett volna-é porondból,
Hogy a világot ossza meg veled?
Te őt dicséred, ő téged kitart,
Megmondja, végy ebből és félj amattól,
Óv és vezet, mint gyapjas állatot;
Hogy eszmélj, szükséged nem is lehet.
Hogy eszméljek? –S nem eszmélnék-e hát:
Nem érzem-é az áldó napsugárt,
A létezésnek édes örömet
És Istenemnek végtelen kegyét,
Ki engemet tón e föld istenévé?
Ezt tartja tán az a kis féreg is,
Mely a gyümölcsöt eszi el előled,
Meg a sas, mely a kis madárra csap.
Avagy mi tesz nemesbbé tégedet?
Egy szikra az, mely bennetek dereng,
Egy végtelen erőnek mozzanása;
S mint a pataknak egyes habjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe. –
Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szűdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre
Bízában, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat,
S a gondviselettől felmentene.
De trágyafelegül tán jobb neked
Tenyészni kis körödnek lágy ölében,
S tudás nélkül elfogyni étleteddel. –
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;
Nemes, de terhes, önlábunkon állni. –

3. sz melléklet: A Tragédia mint lírai költemény (részlet)

(DRÁMAI) KÖLTEMÉNY

Lírai szöveg – karének, betétdal és betétvers (pl. sírvers), szerelmi líra, gondolati líra (Ádám és Éva párbeszédeiből, ill. a filozófiai, bölcséleti disputák)

Ez az enyém. A nagy világ helyett
 E tér lesz otthonom. Birok vele,
 Megvédem azt a kártevő vadaktól,
 És kényszerítem nékem termeni.
 Én meg lugost csinállok, éppen olyat,
 Mint az előbbi, s így körénk varázsolom
 A veszett Édent. / Vajh, mi nagy szavat
 Mondottatok ki. A család s tulajdon
 Lesz a világnak kettes mozzatója,
 Melytől minden kék s kín születni fog.
 És e két eszme nő majd szüntelen,
 Amíg belőle hon lesz és ipar,
 Szülője minden nagynak és nemesnek,
 És felfalója önnön gyermekének.
 Rejtélyeket beszélsz. Igérted a
 Tudást, az ösztön kéjéről lemondtam
 Érette, hogy, bár küzdve, nagy legyek.
 S mi az eredmény. / Hát nem érzed-e?
 Érzem, hogy Isten amint elhagyott,
 Üres kézzel taszítván a magányba,
 Elhagytam én is. Önmagam levék
 Enistenemmé, és amit kivívlak,
 Méltán enyém. Eróm ez, s büszkeségem.
 Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek,
 Meglátjuk szíved, villámok ha égnek.
 Nekem meg büszkeségem az csupán,
 Hogy a világnak anyja én leszek.
 Dicső eszmény, mit e nő szíve hord,
 Megörökíteni a bűnös nyomort.
 Mit is köszönjek néki? pusztá létem?

Hisz ez a lét, ha érdemes leszen
Terhére, csak fáradságom gyümölcse.
A kéjet, amit egy ital víz ad,
Szomjam hevével kell kiérdemelnem,
A csók mézének ára ott vagyon –
Amely nyomán jár – a lehangolásban.
De hogyha a hálának csatja mind
Le is hullt rólam, bár szabad levék
Alkotni sorsom és újból lerontni,
Tapogatózva, amit tervezék –
Ahhoz segélyed sem kellett talán,
Meggírta volna azt saját erőm.
S te nem mentél meg a súlyos bilincstől,
Mellyel testem por földéhez csatol.
Érzem, bár nem tudom nevét, mi az,
Talán egy hajszál – annál szegényebb, –
Mi korlátozza büszke lelkemet.
Nézd, ugranám, és testem visszahull,
Szemem, fülem lemond szolgálatáról,
Ha a távolnak kémlem titkait;
S ha képzetem magasb körökbe von,
Az éhség kényszerít, hunyázkodottan
Leszállni ismét a tiprott anyaghoz.
Ezen kötél erősb, mint én vagyok.
Ah, úgy te gyöngye szellem vagy igen,
Ha e láthatlan pókháló, e semmi,
Mit százezer lény észre sem veszen,
S hálója közt szabadság érzetével
Fickándozik, mit csak néhány kivált
Magasb szellem sejt, még dacol veled.
S csakis ez az, mi velem bír dacolni,
Mert szellem, mint én. Vagy tán azt hiszed,
Hogy, mert elrejtve munkál s zajtalan,
Nem is erős? – Ne hidd, homályban ül,
Mi egy világot rendít és teremt,
Mert látásától megszédülne a fej.
Csak ember műve csillog és zörög,
Melynek határa egy arasznyi lét.
Hagyd megtekintnem hát e működést

– Egy percre csak, keblem, tudod, erős –,
Mely rám befolyhat, aki enmagamban
Olyan különvált és egész vagyok.
„Vagyok” – bolond szó. Voltál és leszesz.
Örök levés s enyészet minden élet.
De nézz körül és láss szellem-szemekkel. –
Mi áradat buzog fel így körülém
Magasba törve szakadatlanul
Hol kétfelé vál, s a földcsarkokig
Vihar gyanánt rohan. / Az a melegség,
Mely életet visz a jegek honába.
Hát e két lángfolyam, mely zúgva fut
Mellettem el, hogy félek, elsodor,
És mégis érzem éltető hatását:
Mi az, mi az? elkábulok belé.
Ez a delej. / Alattam ing a föld.
Amit szilárdnak és alaktalannak
Tartottam eddig, forrongó anyag lón,
Ellentállhatlan, melly alak után tör,
Életre küzd. Amarra mint jegec,
Emerre mint rügy. Óh, e zúr között
Hová lesz énem zárt egyénisége,
Mivé leszesz testem, melyben szilárd
Eszköz gyanánt oly dörén megbízám
Nagy terveimben és nagy vágyaimban.
Te elkényeztetett gyermek, ki bajt
S gyönyört szeresz számomra egyiránt,
Nehány marok porrá súlyedsz-e csak,
Míg többi lényed víz és tünde lég,
Mely még imént piroslott és örült,
S legott voltammal a felhőbe gőzölt.
Minden szavam, agyamban minden eszme
Lényemnek egy-egy részét költi el,
Elégek! – és a vészhozó tüzet
Talán rejtélyes szellem szítogatja,
Hogy melegejék hamvadásomon. –
El e látással, mert megőrülök.
Ily harcban állni száz elem között
Az elhagyottság kínos érzetével,

Mi szörnyü, szörnyü! – Óh, miért lökém el
Magamtól azt a gondviseletet,
Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült,
S tudásom óhajt – óh, de hasztalan.
Úgy-é, úgy-é, hasonlót érzek én is.
Ha majd te harcolsz a fenevadakkal,
Vagy én lankadva kertünk ápolom,
Körülttekintek a széles világon,
És égen-földön nem lesz egy rokon,
Nem egy barát, ki biztasson vagy óvjon.
Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.
Hiszen, ha oly kicsinyes lelketek,
Hogy fáztok ápoló gond s kéz ne'kül,
S alárendeltség oly szükségetek:
Idézek én fel Istent számotokra,
Ki nyájasabb lesz, mint a zord öreg:
E földnek szellemét, ismérem őt
Az égi karból, szép szerény fiú. –
Jelenjél meg szellem,
Látod, nem bírsz velem,
Az ősi tagadás
Hív, hisz nem merne más.
Ki vagy te, rém – nem téged hívtalak,
A föld nemtője gyöngé és szelíd.
Mit gyöngéül látál az égi karban,
Az önkörében végtelen, erős. –
Im, itt vagyok, mert a szellem szavának
Engednem kelle, ámde megjegyezd,
Hogy fölzaklatni s kormányozni más.
Ha felveszem saját képem, leroskadsz,
S eme két féreg itt megsemmisül.
Mondd hát, hogyan fér büszke közeledbe
Az ember, hogyha istenül fogad?
Elrészletezve vízben, fellegekben,
Ligetben, mindenütt, hová benéz
Erős vágyakkal és emelt kebellet.
Ah, nézd e kedves testvér-arcokat,
Nézd, nézd, mi bájosan köszöntenek,
Nincs többé elhagyottság, rengeteg,

A boldogság szállott közénk velek.
Ők adnak bűnkben biztató szavat,
A kételkedésben jó tanácsokat.
Nem is kérhetek jobb helyütt tanácsot –
Kik, amint kértek, már határozátok –
Mint épp e kedves tünde alakoktól,
Kik úgy felelnek, mint kérdéseitek szól:
A tiszta szívre mosolyogva néznek,
Ijesztő rémül a kétségbesőnek;
Ők kísérendnek végig száz alakban,
Százféleképpen átalváltozottan,
A fürkésző bölcsésznek üde árnya
S örökifjú szíveknek ideálja.
Mit ér, mit ér e játék csillogása,
Előttem mely foly, nem hatok belé. –
S nekem csak egy rejtéllyel több jutott. –
Könnyű neked beszélni túrelemről,
Előtted egy öröklét van kitérve,
De én az élet fájából nem ettem,
Arasznyi lét, mi sietésre int.
Minden, mi él, az egyenlő soká él,
A százados fa s egynapos rovar.
Eszmél, örül, szeret és elbukik,
Midőn napszámát s vágyait betölté.
Nem az idő halad: *mi* változunk,
Egy század, egy nap szinte egyre megy.
Ne félj, betöltöd célotat te is,
Csak azt ne hidd, hogy e sártestbe van
Szorítva az ember egyénisége.
Látád a hangyát és a méherajt:
Ezer munkás jár dórén össze-vissza
Vakon cselekszik, téved, elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kitűzött tervét bizton létesíti,
Míg eljön a vég, s az egész eláll. –
Portested is széthulland így, igaz,
De száz alakban újlag felélsz,
És nem kell újra semmit kezdened:

Ha vétkezél, fiadban bűnhődöl,
 Köszvényedet őbenne folytatod,
 Amit tapasztalsz, érzed és tanulsz,
 Évmilliókra lesz tulajdonod.
 Ez visszapillantása az öregnek.
 Tünetek álom képei alatt;
 De hogyha látjátok, mi dóre a cél,
 Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;
 Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
 És a csatától meg ne fussatok:
 Egére egy kicsiny sugárt adok,
 Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
 Egész látás – s e sugár a remény. –
 Mért áldozod fel a nap kéjeit,
 Az éjnek édes álomképeit,
 És nem bizod gondját nagy terveidnek
 A rabszolgára, akit az megillet,
 Midőn már ügyis a széles világon
 Minden dicsőség, úralom tiéd
 S a kék, mit ember elviselni bír. –
 Száz tartomány bő kincse mond urának,
 Neked nyit kelyhet illatos virága,
 S édes gyümölcsöt csak neked növel.
 Ezer hölgy keble sóhajtoz feléd:
 A szőke szépség, lankadó szemével,
 Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény,
 A barna lányka, lihegő ajakkal,
 Égő szemében örült szenvedéllyel –
 Mind a tiéd. Sorsuk egy szeszélyed,
 Mind érzi, hogy betölté hivatását,
 Ha néhány perced fűszerezni tudta.
 De itt e művel, mellyet alkotok,
 Azt tartom, hogy megeltem az utat,
 Mely a valódi nagysághoz vezet.
 Művészetét a természet csodálja
 S évezredekre hirdeti nevem.
 Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse:
 Erősebb lett az ember, mint az Isten.
 Űrt érzek, mondhatatlan űrt.

Máté Zsuzsanna

Madách Luciferjének genealogikus kérdésköréről

Vajon ki vagy mi az eredeztető és léteztető oka a Rossznak, a Gonosznak, a belőle származó emberi nyomorúságoknak? Vajon mi lehet az eredendő forrása? Ha tudnánk, talán semlegesíthetnénk? S mi a forrása a Jónak, az erkölcsi tisztaságnak, a boldogságnak, az élet örömeinek? Ha tudnánk, talán állandósíthatnánk? S ha megvalósíthatnánk ezt az eszményi Jó állapotot, vajon minek ellenében és mi mellett ténykednénk? Felépíthető-e a Jó „galambok” közössége a Rossz „háják” nélkül? Van-e fény sötétség nélkül, boldogság szenvedés nélkül, létezhet-e Isten a Sátán nélkül, a Jó a Rossz nélkül? Eredendően együttes léteznek? Vagy nem? E monista vagy dualista elrendezettséget feltételező kérdéskör több ezer éve újra és újra megismétlődik minden nép kultúrájában és az ezen belüli mitológiai, vallásos, filozófiai, etikai és művészi gondolkodásformákban.

Írásomban Madách Imre *Az ember tragédiája* Luciferjének „léteztető-eredeztető” kérdésköréhez fűznék néhány hermeneutikai megjegyzést,¹ remélve, hogy ez az újrakérdezés további válaszadásokra készítet. Nem a szerzői szándék genezise, nem a különböző, vélt vagy valósnak vélt bibliai, teológiai és filozófiai hagyománytörténeti források hatását kívánom feltérképezni, hiszen minek is ismételni a már meglévő feltételezések és a kiváló filológiai kutatások és összehasonlítások tárgyát és azok eredményeit.² Kiemelt kérdésköröm egyike azoknak az abszolút jellegű filozófiai, majd a keresztény teológiában és dogmatikában is kialakuló kérdésfeltevéseknek, melyekben Madách Imre az addigi válaszkísérleteket szembeállítja egymással; megoldást, feloldást nem ad, és így – Szegedy-Maszák Mihály szavait idézve – „a befogadót meghagyja a kérdés nyugtalanságában”.³ E luciferi „léteztető-eredeztető” és primordiális – a metafizikus filozófiai gondolkodásban elsődlegesen alapvető – kérdésfeltevés az I. színben, az Úr és Lucifer vitájának egyik polarizált szembenállására épül: Isten teremtette-e Lucifert vagy eredendően létező a Sátán Isten mellett? Madách Imre a filozófiai-bölcsészeti költészet eszközeivel, a *Biblia* világát idézve fogalmaz meg egy hagyományos metafizikai kérdést, amely minden szisztematikus filozófiai rendszer alapkérdése is: a világ lényegét tekintve monista vagy dualista felépítésű? Monista-e, azaz minden létező visszavezethető egyetlen princípiumra, vagy dualista, azaz a létezők mindegyike két, egymással ellentétes princípiumra, mint például a valami–semmi, a jó–rossz, a szellemi–anyagi kettősségére vezethető vissza. E nyitot-

válaszolatlanul hagyott, filozófiai és a kereszténység története során teológiai és dogmatikai vonatkozásokkal bíró luciferi kérdéskör hermeneutikai értelmezése során egy másik lényegi jellemzőjét kísérlem meg bemutatni a *Tragédia* szövegében: feloldatlan ellentmondásosságát és az ebből származó, Lucifer alakját övező, abszolút és relatív jellegű kétértelműséget mint az esztétikai hatás egyik alapforrását.⁴

Léteztető-eredeztető kérdéskör, hermeneutikai szempontból, azaz „*genealógia*” – mit is jelent ez? A kifejezést, mely görög-latin eredetű, a biológia tudományából – ahol származástant jelent – vette kölcsön a humán gondolkodás a múlt század közepén. Ma például ez az elnevezés illeti meg a történelemtudomány egyik segédtudományát, amely a család, a nemzetség lezármazási rendjével foglalkozik.

Napjaink posztmodern szemlélete és ezen belül a hermeneutika számára Friedrich Nietzsche egyik gondolatrendszeré az az ősforrás, aki egy új filozófiai beszédmód megteremtése során e fogalomnak is egy módosított jelentést tartalmat teremtett. F. Nietzsche a karteziánus gondolkodással szembenállva kétségbe vonja a nyelv, az értelem, a ráció és az általuk szerezhető és rögzített igazságok, ismeretek végső megbízhatóságát. A megismerés és a nyelv egy elkerülhetetlen hazugságba vonja az embert, hiszen, hogy kijelentéseink és fogalmaink a valóságnak megfelelnek, azt híven reprezentálják és leképezik: nem igazolható, mivel a szó és az arra vonatkozó dolog között áthidalhatatlan a szakadék.⁵ Alapvető emberi faji sajátosságként állítja ezzel szemben a „*metaforaalkotás iránti ösztönt*”,⁶ valamint a retorizáltságot mint a nyelv szemantikai lényegét. „*Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege, azaz röviden: emberi viszonylatok összessége, melyeket valaha poétikusan, retorikusan felfokoztak, felékesítettek, és átvitt értelemmel ruháztak fel, s amelyek a hosszú használat folytán szilárdnak, kanonikusnak és kötelezőnek tűntek föl egy-egy nép előtt: az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, melyek megkopván elveszítették érzéki erejüket.*”⁷ Így az ember a dolgokról szerezhető ismeretekben és azok nyelvi formában rögzített voltukban végső soron mindig csak azt találja meg, amit maga tett bele, vagy a maga számára értelmezi azt, amit mások tettek bele. A valóság káoszára rendet épít az értelemmel bíró és megérteni szándékozó ember, konstruál egy nyelv által rögzített és hagyományozott világot, amiről mégis tudnia kell, hogy nem maga a valóság, csupán egy alapvető csalás, egy nyelvi formába bújtatott értelmezett valóság, egy hermeneutikai konstrukció: „*Írásaimat át- meg átjárja az a meggyőződés, hogy a világ értéke interpretációnk függvénye, hogy az eddigi interpretációk perspektivikus becslések, melyek révén életben maradunk. (...) A világ, ahogy reánk vonatko-*

zik, hamis, vagyis nem tényálladék, hanem megfigyelések sovány összességének lekerekítése és kigondolása (...), mely sohasem közelít az igazsághoz, mivel – »igazság« nem létezik.”⁸ A nyelv mindent átfogó retoricitása és konstruáló értelmezése csupán az ember világ feletti hatalomakaratának egy formája, egy folyamatos levése.⁹ Így az ember életét szükségszerűen megalapozza egy univerzális, nyelvi formába bújtatott hermészi tevékenység. Emellett szükségünk van arra is, hogy magát ezt a hermészi tevékenységet hermeneutikus módon megértsük. Egy mai interpretáló, *Bókay Antal* összefoglaló gondolatát idézve: „*Ez a hermeneutika – éppen azért, mert maga az élet hermeneutikai-retorikai – metahermeneutika, egy hermeneutikáról szóló hermeneutika, azaz Nietzsche terminusával: genealógia. (...) A genealógia nem az eredet kutatása, hanem azon értékek, irányulások felfejtése, amelyek egy meghatározott eredethez hozzájárultak. Leegyszerűsítve: a genealógia nem valami hozzám képest objektív megértése, magyarázata, hanem válasz arra, hogy rám vetítve, hozzám viszonyítva milyen életvonalakozások, értékek lettek az elemzett jelenségben keletkezésekor elrejtve.*”¹⁰ Így a genealogikus irodalmi kutatás „*különböző jelenségek kritikai újraolvasását és újinterpretációját jelenti az eredetük felkutatásáról, majd az értékek perspektívájából.*”¹¹ Madách Imre művének luciferi problematikáját ebből a genealogikus nézőpontból kísérlem meg értelmezni, a Rossz princípiumának eredeztetésébe rejtett szubjektív hermeneutikai interpretációm felől.

A Rossz forrásáról és természetéről számtalan eredetmítosz és vallás beszámol. A dualitásra épülő mitológiai és vallási rendszerekben a Rossz princípiumának valamely megtestülése a Főisten negatív tulajdonságokkal felruházott, hatalmában egyenrangú ellentétpárja. Kettőjük örökös harca mozgatja a világot. Az iráni, mezopotámiai és egyiptomi mítoszokkal, vallásokkal érintkező, majd nem másfél évezred alatt rögzítődött majd kanonizált *Biblia* ördög-képe több jellemzőjét is átvette e különbözőképpen megjelenített negatív princípiumnak: az ördög mint negatív demiurgosz; az alsó, a földi, az anyagi világ, a sötétség ura; a káosz fenntartója a rend ellenében.¹² Annak a lénynek, amit a kereszténység ördöggént ismer, egyik legősibb ábrázolása egy mezopotámiai dombormű, melyen Nergal isten látható szarvakkal, kígyókkal és az alvilág háromfejű ebével.

Hogy az ember, az emberiség kiküszöbölhesse világából a Rosszat, ahhoz mindenkor tudnia vagy legalábbis keresnie kellett a Rossz léteztető okát, abban a reményben, hogy ennek vélt megtalálásával valamiképpen semlegesítse azt. E válaszkeresés sokféleségét, ugyanakkor monista vagy dualista alaptípusát is illusztrálva idézném *Hankiss Elemér* összefoglalását *A mítoszok és a*

Rossz eredete című írásából. E szerint a Rossz forrása egyaránt lehet „Istennek az ember által föl nem fogható, meg nem érthető, csak alázattal elfogadható végtelen hatalma és bölcsessége is, mint például a korai judaizmusban, a Jób-legendakörben, vagy később a kálvinista teológiában. Lehet a ROSSZ forrása a véletlen is, s itt megint csak a görög mítoszokra utalok, de lehet maga a lét is: lehet a lét eleve és alapjában véve rossz, mint a különböző pesszimiztikus színezetű mitológiákban és vallásokban; lehet a ROSSZ forrása a lét eredendő kettéosztottsága jóra és rosszra, fényre és sötétségre, mint például a manicheista felfogásban, a késői judaizmusban vagy a keresztény világkép ágostoni megfogalmazásában, de lehet a ROSSZ forrása az eredendő egységes lét későbbi kettéhasadása, mint például a hinduista, buddhista vagy gnosztikus világfelfogásban. S lehet a ROSSZ forrása maga az ember is: az ember engedtlensége, gyengesége vagy tudatlansága, mint a judaizmusban, kereszténységben, buddhizmusban és még számos más vallásban. És vannak olyan mitológiák és gondolatrendszerek, amelyek szerint a ROSSZ valójában nem is létezik, mert a ROSSZ nem más mint a lét hiánya, mint Plótonosznál, vagy Isten hiánya mint az egyes sztoikusoknál, vagy csak esetlegesség, mint a tomista skolasztika megfogalmazásában.”¹³

A fentebbi idézet egyes utalásai is látható, hogy a Biblia szövegének értelmezéseire épülő különböző teológiai – az ágostoni, tomista, kálvinista – rendszerek is eltérően fogalmazták meg ezt az eredetet, illetve a keresztény vallás különböző történeti korszakai és irányzatai is másképpen vélekedtek erről a kérdéssel. Természetesen – a teljesség igénye nélkül – mégis érdemes egy mai olvasatban néhány konkrétumot felidézni arra vonatkozóan, mi is az oka Lucifer illetve a Sátán léteztettségét körbevevő homályosságnak. Az okkereséshez – nem véletlenül – egy, a történeti teológiai áramlatok nézeteit is egybevető, mai dogmatikát, Dr. Előd István *Katolikus dogmatikáját* választottam:

— Az angyalok teremtéséről, jókról és rosszakról egyaránt „*sehol sem beszél a Szentírás, teremttségüket is csak egy helyütt említi (Kol 1,16). Általában úgy veszi az angyalokat, mint a vallási hagyományból ismert lényeket, akik Isten gondviselő akaratának végrehajtói*”.¹⁴ (Megjegyzem: ma kétségbevonhatatlan katolikus dogmatikai hittétel, hogy az angyalok, jók és rosszak egyaránt, Isten teremtményei.¹⁵)

— „Az angyalok próbára tételéről kifejezetten nincs szó a Szentírásban (...) sem a próba mikéntjéről és tárgyáról (...) Hittétel, hogy a gonosz szellemeket Isten jónak teremtette, de ők saját magatartásuk következtében gonoszakká lettek (...) Abból, hogy vétkeztek, logikusan következik, hogy próbának voltak alávetve, és nem állták meg a próbát. Miben állt a próba? Mikor volt?

Mennyien vétkeztek? Nem találunk olyan adatokat a kinyilatkoztatásban, ame-

lyekből következtetni tudnánk az ilyen kérdésekre adható válaszokra. Igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy bűnük lényege a kevélység volt. A Szentírás ugyanis általános elvként vallja, hogy minden bűn kezdete a kevélység (Sir 10, 15; vö. Tó. 4,13; 1 Tim 3,6; Lk 10, 18). Erre enged következtetni, hogy a Jelenések könyve szerint »Mihály és angyalai« taszították le a sátánt és angyalait; a Mihály név pedig ezt jelenti: »Ki olyan mint Isten?« Ez úgy hangzik, mint egy példátlan arányú szellemi harc csatakiállása. Ide vehető még, hogy a kísértő az őszülőknek Istenhez való hasonlatosságot ígért (Ter 3,5), Jézust pedig arra akarta rávenni, hogy őt imádjá (Mt 4,9); sőt az is, hogy a világ végén az antikrisztus Isten templomába ül, és úgy mutatja magát, mintha Isten volna (2 Tesz 2,4). A szentatyák szívesen emlegetik, hogy az Isten elleni vétkek mélyén az a jelszó húzódik meg, amit Jeremiás vet szemére istentelen kortársainak: »Nem szolgálok!« (Jer 2,20) (...) Lehetséges, hogy a bukáskor az angyalok feje, a »tagadás ősi szelleme«, a sátán volt, akit »e világ fejedelme« néven emleget a Biblia (vö. Lk 4,5–8), és akit a szentatyák Iz 14,12 típusos értelmezése alapján Lucifer-nek, hajnalcsillagnak neveznek.”¹⁶

Tehát a Rossz léteztető-eredeztető kérdését a Bibliában is homályosság veszi körül. Ez a hermeneutikai homály az egyik oka annak, hogy a Sátán teremtettsége és természete körül zajló teológiai és dogmatikai vita szinte a kereszténység születésével egyidejű. Ugyanakkor Madách Imre korában igen hangsúlyosan vetődött fel – sőt napjainkig is hat – a különböző keresztényi vallások irányzatokhoz kötött luciferi kérdéskör; igaz, ma már más hangsúlyal, de lényegében mégis ugyanarról az eredeztető problémáról van szó.¹⁷ A XVIII. század végén és a XIX. század elején az egyik katolikus kontra protestáns teológiai és dogmatikai vita igen élesen, a kereszténység monoteizmusát is megkérdőjelező értelmezésben tette fel ezt a kérdést. A Biblia homályossága nyomán és az ördögben való hit XVIII. századig tartó kegyetlenkedéseinek következményeképpen¹⁸ a protestáns teológusok felléptek a Sátánban való hit túlzott emberi mesterkedései ellen. E hosszú folyamat eredményeképpen a XIX. század elejétől, Schleiermacher révén vetődött fel a következő teológiai problémakör: „az abszolút gonosz személyes ördög nem is létezhet, mivel ha személy, akkor teremtett lény, az isten alkotása, ezért tehát nem is lehet abszolút rossz. Ha viszont azt feltételezik, hogy abszolút gonosz lény létezik, akkor annak éppúgy örökkévalónak kell lennie, mint amilyen az abszolút jó isten; ebben az esetben már letérnek a monoteizmus alapjáról, és a dualizmushoz jutnak el.”¹⁹

Szegedy-Maszák Mihállyal egyetértve, elsősorban e filozófiai, teológiai és egyben dogmatikai problémakör ellentételezettsége, a világ lényegét monista vagy dualista alapon magyarázó primordiális-metafizikus kérdésfeltevés az

alapja Madách *Tragédiájának* első színében megfogalmazódó, az Úr és Lucifer közötti vitának: „Az Úr azt hirdeti, hogy rajta kívül eleinte senki és semmi nem létezett, Lucifer viszont azt állítja, hogy ő is létezett kezdettől fogva (...) A Tragédia viszont ebben a tekintetben sem egyértelmű: bizonytalanságban hagyja olvasóját afelől, hogy a dualizmus metafizikailag kezdő tény-e, vagy pedig monizmus-e a világ lényege (...)”²⁰ Az Úr és Lucifer közötti vita fentebbi monista-dualista tárgyköréhez szorosan kapcsolódik a hatalom kérdése. Elsősorban erről az oldaláról értelmeződött a Madách-szakirodalomban az Úr mindenhatóságának ellenszegülő Lucifer, aki a fennálló isteni rend elleni lázadás megtestesítője, a kétkedés, a hideg racionalitás szelleme.²¹ Az Úr és Lucifer közötti vita másik alapvető tárgya: tökéletes-e az isteni teremtés vagy sem? Az Úr szerint igen, Lucifer azonban ellentmond, szerinte „hiányzik az összhangzó értelem”, a teremtett világ csupán „Játék, melyen gyermekszív hevülhet”, s az emberek „műkedvelő”, tökéletlen teremtvények. Így Lucifer célja, hogy az Úr ellenségeként az ember-isten viszony és a teremtés harmóniáját szétzúzza, bebizonyítva ezzel az isteni teremtés tökéletlenségét. Látható, hogy az első színben megfogalmazódó vita több, egymással összefüggő tárgykörre épül, melyeknek filozófiai alak kérdése a monizmus illetve a dualizmus tételezettsége.

Isten szavai és az őt dicsérő angyalok minden létező, azaz magának Lucifernek is az isteni teremtettségét állítják: ez lenne a teológiai és dogmatikai vita egyik állítása a tételes katolikus kereszténység monoteizmusa oldaláról, illetve a monizmus állítása a filozófia oldaláról. Elpusztíthatná Lucifert, de nem teszi, hanem működéséhez mintegy engedélyt, sőt eszközt is ad, az Éden két fáját. Végso soron ez az isteni döntés, ebben a formában egy monoteizmusba és monizmusba bújtatott „késleltetett dualizmus”-ként is értelmezhető. Sőt, Szegedy-Maszák Mihály szerint,²² ez egy utólagos korrekcióként is interpretálható, mely közvetve a teremtés tökéletlenségének bizonyítását is jelentheti.

Lucifer azt állítja Istennel szemben a filozófiai és a teológiai dualizmus nézőpontjából, hogy Isten és Lucifer, a Valami és a Semmi, állítás és tagadás, teremtés és annak megkérdőjelezése, végsősoron a Jó és a Rossz bipolaritása mindöröktől fogva csak együtt létezhetnek. „De mindöröktől fogva élek én.” – mondja –, mivel e kettős fogalmak és valóságtartamuk csak a másiktól való kölcsönös, korrelációs viszonyukban tételezhetőek. Lucifer érvelése a következő bipolaritásokra épít: a teremtés előtti isteni eszme, a Valami, a lét, a létezés nélküli ürességnek isteni érzete már magának Lucifernek az eredendő létét bizonyítja, így maga az isteni teremtés szándéka, az isteni érzet sem jöhetett volna létre e „gát”, ezen „úr”, e Semmi nélkül, melynek Lucifer „a neve”. A teremtés szándéka, a világ létrejötte tehát már Lucifert feltételezi, és maga a Teremtés aktusa is, hiszen az isteni teremtés (isteni) eszme, szellem és (az ör-

dögi teret jelentő) anyag kettősségében jött létre, magában hordozva a mind-ebből származó, egymással korrelációs viszonyban lévő bipolaritásokat mint hódolat–bírálat, teremtés–tagadás, győzelem–bukás, bukás–felkelés, élet–halál, boldogság–lehangolás, fény–árnyék, kétség–remény. Lucifer tehát nem csupán ellentmond, tagad, hanem önmagát Istennel egyenrangú, autonóm transzcendens lényként határozza meg. Végsősoron a transzcendens és a metafizikai világ eredendő és szükségszerű dualizmusát állítja akkor is, mikor önmagát az isteni győzelemmel szembeni örök „vesztesként”, „de új erővel” felkelőként, egy „szüntelen” bukásra ítélt negatív princípiumként látatja.

Lucifer/Sátán isteni teremtettségének vagy eredendő létezésének teológiai vitáját, a világ lényegének egy illetve kettő princípiumból eredeztethető filozófiai, metafizikus alapkérdését Madách Imre megoldatlanul hagyja, csupán a két ellentétes érvrendszert formálja drámai költészeté az első színben. Nyitva marad e léteztető-eredeztető kérdés a *Tragédia* egészében is, hiszen a mű végén csak annyit tudunk meg, hogy Lucifer végzete, bukása ismét beteljesedett, de hogy Istennel együtt teremtő vagy Isten által teremtett Luciferről van-e szó, erre nem kapunk egyértelműnek nevezhető választ.²³

Miért e nyitottság? Ha a befogadó e nyitottságból eredő kétértelműséget konkretizálná, az enigmát, a titkot megszüntetné – vagy netán maga a szerző, Madách Imre valamilyen megoldását sugalmazta volna művében, akkor lényegesen kisebbedne a mű esztétikai és tragikai hatásfoka, Lucifer és Ádám alakjának mélysége. Mit is jelent ez? Ha a dualizmus oldaláról Lucifer egyértelműen és kizárólagosan mint az abszolút gonosz tételeződne, aki örök, végtelen, léte feltételhez nem kötött, aki Istennel együtt teremtette a világot és akinek végzete, hogy negatív princípiumként az Úr elleni küzdelemben, a Jó és a Rossz, a Valami és a Semmi, az állítás és a tagadás dualitásában bukják „szüntelen”: akkor itt valóban csak „Lucifer komédiájáról” lenne szó, másrészt Ádámot és Évát csupán egy komédia becsapott, hiszékeny és „véltlen” áldozataiként láthatnánk magunk előtt, akik csupán szükségszerű elszenvetői a Rossz ármánykodásainak. Ha a monizmus és a tételes monoteizmus oldaláról egyértelműen feltételeznénk, hogy a világ egylényegű, hogy Isten teremtette Lucifert, tehát egy olyan relatív gonoszról van szó, akinek léte feltételes és viszonylagos, akinek ténykedése Isten által engedélyezett, bármikor korlátozható és megszüntethető, sőt e relatív, viszonylagos gonosz tevékenysége Isten végtelen bölcsességének tanúsága, hiszen a relatív Gonosz csupán az abszolút Jó eszköze az ember folytonos tökéletesedésének útján; nos, ha csak innen nézzük Lucifert, akkor alakját hierarchikusan eleve kisebbítjük; az Úr elleni csata még el sem kezdődött, máris nem méltó vetélytársként negligáltuk, és így Ádám bűnbeesése és annak következményei ismét veszítenének tragikai

jelentőségükből, hiszen eleve adottként tételezhető az isteni győzelemmel és megbocsátással járó boldog vég.

Azonban tudjuk, hogy e kérdés megválaszolatlanul maradt és marad a *Tragédiában*, így sem Lucifer alakja, sem Ádám tragikumája nem veszített jelentőségéből és többértelműségéből. A léteztető-eredeztető kérdés nyitottsága egyben lehetővé tette, hogy Madách Imre úgy formálja meg Lucifer alakját, hogy abban két, egymást kizáró, mind az abszolút, mind a relatív gonoszra jellemző – fentebb ismertetett – tulajdonságok helyet kapjanak. Lucifer kettős pólusú eredeztetése, ezen alapuló ellentételeződő jellemvonásai és magatartása két végletes oldalon ragadható meg. S e két – a lehetséges dualista eredeten alapuló – abszolút és a – lehetséges monista eredeten alapuló – relatív tulajdonságcsoporthoz a befogadó tudatában való folytonos egymásbajátszása az, ami alakjának mélységet ad, amely újabb és újabb értelmezésekre kényszerít, és a befogadói tudat vibráló-oszcilláló polemikussága révén az esztétikai hatás alapforrásaként jelölhető meg.²⁴ Úgy vélem, hogy Lucifer kettős természetű, egyszerre abszolút és relatív jellemzőkkel bír, melynek oka léteztető és eredeztető kérdésének eldöntetlensége.

Lucifer abszolút mivoltára utal körkörös létértelmezése és világszemlélete, mely saját léthelyzetén alapul. Lucifer abszolút lényként Istennel egyenrangúnak véli magát. Végcélja, hogy Ádámot a végső kétségbeesésbe hajszolja, s bebizonyítsa Isten alkotásának, a teremtett világnak a tökéletlenségét. Abszolút voltában, negatív princípiumként a neki juttatott szerep e világban csak körkörös értelmezhető: az isteni győzelemmel szemben felkelő új erő örökös harcosaként, az isteni állítással szembeni tagadás mindig megújuló erejeként és a győzővel szembeni, végzetszerű elbukóként, hiszen kettőjük mindig megújuló, végtelen küzdelme a dualista lényegű világ mozgatója. Lucifer saját léthelyzetéből tekint a teremtett világra is, nem lát és nem látható fejlődést az emberi történelemben, szerinte egy örökös körforgás az emberi lét. Abszolút voltában végletesen szembenáll az Úrral és az ősszülőkkel.²⁵

Lucifer relatív, viszonylagos volta a monizmus és a tétéles monoteizmus oldaláról azt jelenti, hogy léte és tevékenysége Isten által korlátozott, sőt relatív Rosszként nem más – ahogy fentebb erre már utaltam –, mint az abszolút Jó, Isten eszköze. Így, Ádámot a tökéletesedés folyamatában segítő lényként is értelmezhető. Szegedy-Maszák Mihály megfigyelését idézem ennek bizonyításaként: „*A történelmi színek Lucifer igazát támasztják alá, s így magától értendő, hogy Ádám nem tud nevetni rajtuk, de érdemes felfigyelni rá, hogy Lucifer nevetése is többnyire kelletlen (...) Lucifer mindig előre látja Ádám kudarcát, de annak tényleges bekövetkezését meglepődöttség helyett fanyarul veszi tudomásul.*”²⁶ Abszolút gonoszként meglepődött lenne; relatív gonosz-

ként csupán fanyarul veszi tudomásul Ádám kudarcait, hiszen viszonylagos Rossz mivoltában az emberi tökéletesedés Isten által léteztetett, segítő eszközként is felfogható. Relatív voltában „*Lucifer már-már az embertől végtelen távol tartózkodó Úr humanizált eszközévé válik.*”²⁷

Lucifer abszolút és relatív kettősségével hozható párhuzamba az is, hogy az ember létét és küzdelmét alapvetően irónikusan fogja fel, de ebből az iróniából nem hiányzik a megértést jelző pátosz és a tragikum árnyalata sem.²⁸ Hasonlóan e kettősség felől értelmezhető az is, hogy „*a történelmi színek során egyre közelebb kerülnek egymáshoz. Míg korábban Ádámnak meg kell szenvednie annak belátásáért, amit Lucifer előre tudott, addig az utolsó jelenetekben már mindketten nézők, »jórészt csak ütemkülönbség áll fenn közöttük a felismerésben«, s ez az eltérés egyre csökken.*”²⁹

Lucifer abszolút és relatív tulajdonságainak egymásbajátszása, genealogikuságának monista vagy dualista jellege, amely szembenálló metafizikus világmagyarázatokat rejt magába; és mindezek nyitottsága, feloldatlansága és egyben lehetségessége – két olyan egymást kizáró elempár, amelynek éles elentéteessége „*feszítést*”, „*feszültséget*” eredményez a befogadó tudatában. Az egymást kizáró pólusok – abszolút-relatív, dualista-monista – mint lehetőségek közötti állandó feszültségre, vibrálásra vezethető vissza a Lucifer alakját övező, máig élő, elsősorban intellektuális élményt adó esztétikai hatás.³⁰

Jegyzetek

1. A hermeneutikai megértés egyik axiomatikus kiindulópontja, hogy a „mens auctoris” – a szerző szándéka – nem lehet egyedüli és kizárólagos mércéje a műalkotás jelentésének. Egy műalkotás megértésének történeti folyamatában minden egyes értelmezői szubjektív hozzáállás egy más és egy újabb, az időben folytonosan megújuló interpretációt jelent. Ezek az egyedi, temporális természetű megértések, éppen az abszolút megérthetőség és értelmezhetőség elérhetetlenségének tudatával, folytonosan éltetik a művet, magát. (Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Bp., Gondolat, 1984. 13.)
Ebből a hermeneutikai, a műalkotást „létben tartó” nézőpontból közelíteném meg *Madách Luciferjének* léteztető kérdéskörét. Hermeneutikai szimbólumként és egyfajta „szemantikai egység”-ként a műalkotásból kiemelve egy „műalkotáson túli kontextusba”, a „*hagyomány szövegének*” egyes formáiba, pontosabban a szisztematikus filozófiai gondolkodás metafizikai alapformáiba és az erre épülő teológiai viták kontextusába helyezem. Fabiny Tibor összefoglalását idézve – a „*hagyomány szövegének tekinthetünk minden olyan verbális vagy vizuális dokumentumot, amely magában hordja az emberi nem létkérdéseire – mint megfeytendő végső titokra (enigmára, hieroglifára) – kínált választ. Szakrális iratok (mint a Biblia), az arché (eredet) és a telos (végcél) kérdései köré szerveződő mitológia, a felhalmozódott emberi bölcsélet és művészet, vagy a létértelmezést vizuálisan is megjelenítő ikonográfia képezik ezt a hagyományt. Az említett szemantikai egységeket – immáron a hagyomány kontextusától feltöltötten – visszahelyezzük a műbe. E művelet eredményeként a mű »szöveget« vagy »fátyla« mögött megláthatjuk annak mélyebb jelentését: a hagyomány által hordozott valóság-titkot.*” (FABINY Tibor: *A hermeneutika tudománya és művészete*. In. *A hermeneutika elmélete. I. rész*. Szöveggyűjtemény, Szeged, 1987.)
Egy rövid megjegyzés erejéig szükségesnek vélem a hermeneutikai, pontosabban a Ricoeur-i szimbólumfelfogást elkülöníteni a hagyományosnak mondható irodalomelméleti szóképzéltelmezéstől. Ennek lényege, hogy a hermeneutikai szimbólum „*jelentése nem benne van, hanem rajta kívül, amelyet gondolati úton kell megkeresni*”, mégpedig egy mítosz-, vallás-, eszme- vagy művészettörténeti, kultúrsemantikai összehasonlítás és interpretálás során. (V. ö.: Paul RICOEUR: *A*

- nyelvről, a szimbólumról és az interpretációról. In: *A hermeneutika elmélete*. I. rész. Szöveggyűjtemény. Szeged, 1987. 179–199.)
2. V. ö.: TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Ádám és Ahasvérus. Az ember tragédiája fordításaihoz és értelmezéseihez*. Bp., 1947.; MORVAY Győző: *Lucifer*. Bp., 1886.; EISEMANN György: *Keresztutak és labirintusok*. Bp., Tankönyvkiadó, 1991.; TÓTH Péter: *Olám. (Az ember tragédiája és a Biblia)*. In. *V. Madách Szimpózium*. Balassagyarmat–Szűgy, 1997. 22–72.
3. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Történelemértelmezés és szerkezet Az ember tragédiájában*. In. *Madách-tanulmányok*. Szerkesztette: Horváth Károly. Akadémiai, Bp., 1978. 159.
V. ö.: HORVÁTH Károly: *Az ember tragédiája mint emberiség-költmény*. In: *Madách-tanulmányok*. Szerkesztette: Horváth Károly. Akadémiai, Bp., 1978. 28.
4. Témám szempontjából természetesen több ezer oldalon lehetne tárgyalni Lucifer/Sátán mint a Rossz, a Gonosz szimbólumának kultúrtörténeti folyamatát, hagyományozódását. Először e folyamatnak azon változást gerjesztő pontjai keltették fel érdeklődésemet, amelyekben e szimbólumnak és meghatározó attribútumainak jelentésbeli elmozdulásai figyelhetők meg a korábbi, hagyományos elemekkel szemben. Remélem, hogy a jövőben lehetőségem lesz *Madách Luciferjét* mint a „*Gonosz, a Rossz szimbólumát*” az etikai gondolkodás és az „*ördögirodalom*” történetileg változó kontextusa felől is értelmezni.
Jelen írásomban mindenekelőtt e szimbólum eredetének, genealógiájának a problémája az, amely elsőként és alapvetően ősi, primordiális kérdésként felmerült, mind a *Tragédiában*, mind a kultúrtörténeti hagyomány folyamatában.
5. BÓKAY Antal: *A Posztmodern szellemi ősforrásai*. In. Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris, Bp., 1997. 264–267.
6. Bókay Antal idézi Nietzsche-t, id. mű 267. V. ö.: F. NIETZSCHE: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. Athenaeum, 1992/3. 12.
7. Uo. 267. V. ö.: Uo. 7.
8. F. NIETZSCHE: *Az értékek átértékelése*. Holnap, Bp., 1994. 90–91.
9. Uo. 78–81.
10. BÓKAY Antal: *A posztmodern szellemi ősforrásai*. In. id. mű 269.
11. Uo.

12. A kereszténység korai szakaszában csak állat ábrázolása ismert – kígyóként, sárkányként, békaként, denevérként stb. – később „*keverék-lényszerű*”, emberi és állatformájú elemekkel ábrázolták – szarvakkal, karmos vagy patás végtagokkal, denevérszárnyakkal, bojtos állatfarokkal, többnyire fekete színű, szőrös testtel. V. ö.: HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp., 1997. 170–171.
13. HANKISS Elemér: *A mítoszok és a Rossz eredete*. In. Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető, Bp., 1985. 328.
14. Dr. ELŐD István: *Katolikus dogmatika*. Szent István Társulat, Bp., 1983. 116.
15. Uo. 120.
16. Uo. 127–128.
17. Napjainkban az „*angyaltan*” mítosztalanításának teológiai folyamatában néhány mai egzegéta (Duquoc, Chr.; Haag, H.; Limbeck, M.) azt állítja, hogy a Biblia mítosztalanítása egyben a Sátán létezésébe vetett hit elvetését is jelenti. V. ö.: Dr. ELŐD István: *Katolikus dogmatika*. Szent István Társulat, Bp., 1983. 126.)
18. „*Ismeretes, milyen pusztításokat okozott az ördögben való hit a boszorkányperek révén mind a katolikus, mind protestáns vidéken. Glarusban 1782-ben is folyt boszorkánypere. E sötét babonák ellen először a jezsuita Spee lépett fel 1681-ben, majd Bekker holland prédikátor 1691-ben, és a felvilágosult Thomasius 1701-ben.*” In. Helmuth von GLASENAPP: *Az öt világvallás*. Gondolat, Bp., 1984. 296.
19. Uo.
20. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: id. mű, 143.
21. V. ö.: MEZEI József: *Madách. Az élet értelme*. Monográfia. Magvető, Bp., 1977. 101–103.
22. „Az ÚR
Csak hódolat illet meg, nem bírálát.
LUCIFER
Nem adhatok mást, csak mi lényegem.
Az angyalokra mutatatva
Dicsér eléggé e hitvány sereg,
És illik is, hogy ők dicsérjenek.
Te szülted őket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.
AZ ÚR
Hah, szemtelen! nem szült-e az anyag,
Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?

LUCIFER

Ezt tőled szintügy kérdehetem.

AZ ÚR

Én végtelen időtől tervezem,

S már bennem élt, mi mostan létesült.

LUCIFER

S nem érzéd-e eszméid közt az űrt,

Mely minden létnek gátjaul vala

S teremtni kényszerültél általa?

Lucifer volt e gátnak a neve,

Ki a tagadás ősi szelleme. –

Győztél felettem, mert az végzetem,

Hogy harcaimban bukjam szüntelen,

De új erővel felkeljek megint.

Te anyagot szültél, én tért nyerék,

Az élet mellett ott van a halál,

A boldogságnál a lehangolás,

A féynél árnyék, kétség és remény. –

Ott állok látod, hol te, mindenütt,

S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?

AZ ÚR

Hah, pártos szellem! el előlem, el,

Megsemmisíthetnélek, de nem teszem,

Számúzve minden szellemkapcsolatból

Küzdj a salak közt, gyűlöl, idegen.

S rideg magányod fájó érzetében

Gyötörjön a végtelen gondolat:

Hogy hasztalan rázod porláncodat,

Csatád hiú, az Úrnak ellenében.

LUCIFER

Nem úgy, ily könnyen nem löksz el magadtól,

Mint hitvány eszközt, mely felesleges lett. –

Együtt teremténk: osztályrészemet

Követelem.

AZ ÚR *gúnnyal*

Legyen, amint kívánod.

Tekints a földre, Éden fái közt

E két sudár fát a kellő közepen

Megátkozom, aztán tiéd legyen.

LUCIFER

Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
S egy talpalatnyi föld elég nekem,
**Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni. (Indul.)**

V. ö.: „*A Tragédia pedig még arra is alapot ad, hogy a benne megjelenített Teremtést az Úr kudarcaként fogjuk fel. [...] Először azért, mert hamarosan kiderül, hogy a Teremtés munkáját nem egyedül végezte el. [...] Az Úr két fát ad neki, de előbb megátkozza őket, s ez annyit jelent, hogy többszörös fogadkozása ellenére utólagos módosítást kell végrehajtania a Teremtésen.*” SZEGEDY-MASZÁK Mihály: id. mű: 144.

23. Megjegyezném Szegedy-Maszák Mihály filológiai kutatásai nyomán, hogy a Madách-kutatásban már sokszor leírták és bizonyították, hogy a Tragédia Istene ellentmond a tételes, monoteista kereszténység dogmatikájának és Isten-felfogásának, sőt több esetben vallástalansággal vádolták Madáchot. V. ö.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: id. mű 138–9. és 141.
24. V. ö.: HANKISS ELEMÉR: *A műalkotás mint komplex modell*. Magvető, Bp., 228–248.
25. A szakirodalom e luciferi körkörös, pozitivista ihletettséggű létértelmezést az Ádám által képviselt romantikus haladás-eszmével állítja szembe.
V. ö.: BODOR Aladár: *Az ember tragédiája mint az egyén tragédiája*. Bp., 1905. 9. Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: id. mű 136.
26. Uo. 138.
27. Uo. 141.
28. Uo. 138.
29. Uo.
30. V. ö.: HANKISS Elemér: id. mű: 497., 574., 594–595.

Cserjés Katalin

Megjegyzések a Tragédia Úr-jelenetéhez (Kiindulás a szorosán vett szövegből)

E problémagazdag és lezáratlan, a kérdéseket feltevő, de azokat nem mindig megválaszoló mű „eretnek” gondolatokra indítja az elemzőt. Ezt tapasztaltam egyetemi óráimon is, amikor Madách művével foglalkoztunk. A Tragédiának igen sokféle olvasata létezik, talán jogosult ezekhez még egyet, egy szigorúan a szövegelemzésből kiindulót hozzátenni.

S hogy miért éppen az Úr-szint választottam? Elfogult vagyok! Nem egyformán kedvelem a Tragédia egészét. Sőt, néhol nem is kedvelem; néhol hibákat vélek találni, néhol megmosolyognivalókat... Az Úr jelenete számomra a legkoncentráltabb, a legösszetettebb, legmetafizikusabb és a legfájdalmasabb a Tragédia színei közül. S a „küzdés” híres programja is itt vetődik fel a műben leghatározottabban.

(Tanóráimon is azt tapasztaltam, hogy érdekes feladat így, egy szeleten át vizsgálni a műegészlet. Néhány éve felvételi feladatként is kaptak ilyen a jelöltek: kiragadva a szövegből egy kisebb egység, s azon át kell bemutatni a mű alapproblémáit. Az Úr-jelenet erre a fajta figyelmi munkára is igen alkalmas.)

Nézzük először is az Úr-jelenet kapcsolatát az előző színhez! A Tragédia szerkezetének egyik meghatározó eleme az, hogy Ádám az adott szín végén kiábrándult kritikát mond, s megválnak egy torzan megvalósult világtól – és megfogalmazza a következő szín eszméjét. A Falanszter-szín végén Évát a pribékek el akarják hurcolni, mire Ádám kard után kap.

Ilyent eddig nem tett, legalábbis azóta, hogy megszűnt cselekvő hősnek lenni – szemléltője csupán az eseményeknek – azaz: London óta. Vagyis: tevételesen kíván beavatkozni az eseményekbe – bár csak kívülről jött jövevény! S nem is akármilyen módon, hanem karddal a kezében, hősiesen, mint annak előtte Miltiadész, Tankréd.

S mindezt miért? Éváért!

De Lucifer sem csinált olyant, amilyent most tesz!

„Álomkép, ne mozdulj!” – mondja, s ez a mondat már eleve többértelmű. Meglehet, Lucifer Ádámot nevezi „álmoképnek”, aki tehát tulajdonképpen szellemi, testetlen létezőként járja (álmodja?) végig – e kettő egyáltalán nem ugyanaz! – a valós történelmet. Vagyis: a történelem, még az utópia falansztere is – valóság. Ádám viszont: álmokép csupán.

De lehet, hogy a létrejött szituációt nevezi Lucifer álmokképnek, illetve az egész utazás álom-voltát nevezi itt meg, amelyet ezek szerint (akár egy filmet) meg lehet állítani (ha baj van, mint itt!). Bosszantóan izgató, bár tudománytalan gondolat, hogy nem is volna rossz a sorsot így megélni, ahogy Ádám: válsághelyzetben már menekülni is a következő álomba.

De miért baj, ha Ádám kardot ránt, s egyetlen szín óta hordozott új szerepét leveti, visszatérve a régi, cselekvő pozícióba – ha immár nem eszméért is, „csak” a szerelméért?

A választ csak találgathatjuk.

Pedig Lucifer nem véletlenül avatkozik be oly hirtelen! – „Ádám vállára teszi kezét, ez megdermed.” Egy másik pillanata jut eszünkbe a Tragédiának: mikor a következő Űr-színben Ádám lázadó módon dacosan továbbrepül, s eljutva a ki-tudja-milyen birodalom határához „egy sikoltással megmerevül”. Arra aligha gondolhatnánk, hogy Lucifer óvni akarná Ádámot! Ugyan mitől? Vagy mégis? Egyáltalán: meghalhat Ádám, aki csupán álmodik? (Gondolunk erre az Űr-színben is!) Miltiadeszként, Dantonként meg kellene halnia, de ez nem történik meg. Azért-e, mert ez fölborítaná, és nevetségessé tenné az egész dramaturgiát? Vagy, mert Lucifer mindig épp időben valóban megmenti Ádámot? De hát Dantont a valóságban senki nem mentette meg! Lucifer talán nem is gyűlöli Ádámot? Ne adj isten: vonzódik hozzá? Esetleg: idő teltével egyre jobban vonzódik? Vannak erre jelek. Mint ahogy arra is vannak, hogy Ádám és Lucifer között a különbség, a távolság egyre csökken a történelmi- és az első utópikus szín során. Nem azért, mert Ádám át kíván állni Lucifer oldalára. Inkább, mert kettejük lényegi rokonsága egyre nyilvánvalóbb. Igen, talán valaha Lucifer is Ádám volt! Csakhogy ő Luciferré vált, Ádám pedig Ádám útját járja. De vajon tudja-e ezt, emlékezik-e Lucifer?

Mindezekre a kérdésekre aligha kaphatunk választ. Mégis kínzóan foglalkoztatják az olvasót. Újabb és újabb kitérőkre inspirál a Tragédia roppant problémagazdagsága.

De nézzük a Falanszter-szín legvégét! Jól tudjuk, hogy igen fontos, mivel ér véget egy-egy szín: Ádám ilyenkor fogalmazza meg végletes kiábrándulását az előzőekben látottakból – s az új eszmét, melyet majd a következő színben eltorzulni látunk.

Mert azt is észre kell vennünk, hogy az eszméket pozitív kifejtésben Madách sohasem mutatja meg. Azt látjuk, hogy Ádámban fölmerül egy új idea, látjuk őt érte lelkesedni, előnyeit felsorolni – de az új színben nem egyszerűen a megvalósult, hanem az elkorcsosult eszmét látjuk, s az egyre jobban kiábránduló Ádámot.

Mivel járja Ádám a 12. színt? Mi újért lelkesül most?

*Szellembeszéd az, mely nemesb körökből
Felénk rebeg, mint édes zengemény,
Tanúja, hogy lelkünk vele rokon,
S megvetjük e földnek hitvány porát,
Keresve utat a magasb körökbe. –*

Az új eszme: a „porból” „fel a magasba”, afelé a szellemi világ felé, melyből jobbik énünk származik. Fel tehát! Ehhez képest milyen bántó konkretizálás, hogy a 13. szín valóban „fent”, az Űrben játszódik! Éva viszont elmarad a repülésből, ő marad világában, a földön – pedig Ádám – és ez is érdekes – bár a Falanszterből kiábrándult, de legalább Évát megtalálta, s nélküle nem is szándékszik továbbmenni (mindvégig többes szám 1. személyben beszél). A magasba vágyás bántó konkrétsággal valósul meg, a vágyott szerelem pedig odalent marad. Hát így valósulnak meg Ádám ideái!

A 13. szín romantikus és magával ragadó kezdése után azonban rossz érzése támad az olvasót. (A szerzői utasítások Vörösmarty látomásait, Vajda Alfréd regényének világvége-képeit idézik.) Ádám nem tudja, hová és miért repül, Lucifer pedig durván profanizálja – most már szóban is Ádám előző szín végi vágyait. A fantáziátlan és cinikus Lucifer érthette csak így, és valószínűleg meg betűröl betűre Ádám óhaját.

Mi titokban így gondolkodunk: szerencse, hogy így történt! A Tragédia talán legdöbbenetesebb, legtartalmasabb színe jött így létre. (Rosszindulatúan ugyan azt is mondhatnánk, hogy mi egyéb jöhetett volna a Falanszter után. Még egy utópia? Akkor elbillen az egész szerkezet! Vagy mindjárt az Eszkimó-szín? Az pedig indokolatlan és kevésbé drámai lenne. Mégis, bár maga a 13. szín nagyszerű, s a következő színnek kiváló előkészítése, itt-léte, a Falanszter után következőzése, érzésem szerint, az előző színek sorrendi logikájánál kevésbé „motivált”.)

Ez a Tragédia legteltesebben metaforikus színe, itt lépünk ki a földi térből és itt az időből is. Ennél minden eddigi konkrétabb volt; a Menny is a maga jól áttekinthető hierarchiájával, a Paradicsom is, a Paradicsomon kívüli állapot is. Ádám kulcsfontosságú mondatai és felismerései miatt is e szín jóval közelebb áll a keret-színekhez a többi történelmi, ill. utópikus színnél.

Ádámot a szín elején korántsem látjuk heroikusnak. Megint olyan, mint annyi másszor: gyermekes, sértődött, panaszos. Beismeri, hogy ő akart idejönni (pedig nem is igaz, előző színbeli szavai alapján senki sem hitte volna, hogy Ádám épp röpködni akar!) Tehát: beismeri, hogy mindezt ő akarta, de már

mondja is, mint a csalódott gyermek, hogy ő nem ilyennek képzelte... Hát igen! Ádám semmit sem olyannak képzel, mint amit végül megkapott. De vajon nem ilyenek vagyunk-e valamennyien? Újabb kérdés, hogy miért nem okul Ádám korábbi csalódásaiból. Egyáltalán: emlékezik- e Ádám a történelmi színek során? Előző álmaira emlékszik? Mert hogy felébredése után emlékszik mindenre: az más kérdés.

Nemcsak az gondolkodtat el, hogy emlékezik-, okul- e Ádám. Néha az a benyomásunk, voltaképpen azt sem tudjuk, mit, mennyit is élt át pontosan. Hogy nemcsak azt és annyit, amennyit mi láthattunk az útból, arra súlyos utalások vannak. A Falanszterben Mohamed valaha volt lovát említi Ádám; szó esik róla, hogy egykor Szemiramiszt szerette, Aszpáziát ölelte. Cassius, Michelangelo, Luther jó ismerősei. Lucifer joggal példálózhat előtte Brutusszal, Leonidásszal, sőt! Hunyadiival (a Tragédia egyetlen konkrét magyar utalása), mert Ádám mindőjüket ismeri, tud róluk. Akkor tehát végigélt mindent az emberi történelemből (hogy ez hogyan valósult meg, meg sem kíséreljük elképzelni!), mi viszont csak „szemelvények” tanúi voltunk?

Mit fájlal hát Ádám a 13. szín elején? Panaszja feloldhatatlan emberi el-
lentmondást foglal magában: érzi a „por”, az anyag, a Föld okozta korlátokat – mégis fáj az elszakadás. Ki oldhatja fel e kínzó dilemmát, melyet Ádám óta mi is jól ismerünk? Talán a Teremtő oldhatta volna fel még annak idején, de kérdés, hogy célja volt-e az embert nemcsak a „teremtés koronájának”, hanem boldognak és megnyugodni képesnek is teremteni. Gondoljunk a „buta” Éva nagyon is ravasz, eszes gondolatmenetére a 2. színből!

*Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kitűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Együttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelő fejjel, kárhozatra szánva. –
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?*

Ki a bűnös? Mi, akik szakítottunk a Tudás fájáról, vagy az Úr, aki vagy dilettáns – vagy gonosz?

Következő megszólalásában Ádám többet is mond fájdalom okáról:

S nem látok célt, nem érzek akadályt.

Ez lenne tehát a földi lét értelme: cél és akadály. Birkózni vágyás és birkózás, azaz küzdelem!

Itt vagyunk a Tragédia legfontosabb gondolatánál. Jól tudjuk, túlságosan is, milyen végkicsengést adnak a műnek a Teremtő zárszavai („Ember küzdj, és bízva bízzál”). – Az előzményeket tekintetbe véve, elég cinikus szavak ezek a Teremtő részéről. Ugyan, miben bizzon Ádám, mikor eddigi összes hitét új s újabb kegyetlen cáfolat érte, s még öngyilkos sem lehetett? A Teremtő nyilván úgy gondolja, hogy őbenne bizzon. Micsoda önhittség!

A Teremtő nem tud érvelni saját igaza mellett – már Luciferrel szemben is alulmaradt a vitában, az 1. színben. Lucifer vádjaira egyszerűen nem tudott mit felelni sztereotípiákon kívül. Köteles-e az Úr bármit megindokolni? Aligha. Szerencsére azonban a Tragédia – és Ádám – „küzdésprogramja” először nem ennek a legalábbis kétes megbízhatóságú Teremtőnek a szájából hangzik fel a mű legvégén, hanem éppen az általunk vizsgált színben: az Úrban. Programszerű felismerésként itt jelenik meg a híres gondolat, ám korántsem előzmény nélkül. A küzdésvágy át- meg átszövi a mű egész szövetét.

A küzdelem kényszere a Paradicsomból való kiűzetés nyilvánvaló következménye, ahogy a Halotti Beszédben is olvashatjuk:

*Haraguvék isten és vetevé üüt ez munkás
világbelé és léün halálnék és pukulnek
fészé és mend üü nemenek.*

Az ember ezentúl nem megkapja, hanem szenvedve-küszködve megszerzi a dolgokat. Mi másért utasítaná el Ádám a 3. színben a tudás (ismeretszerzés) Lucifer által felkínált első formáját – a világegyetem s a Föld anyagi erőinek tűzijátékszerű felvonultatása – hát épp azért, mert színjátéknak érzi, mester-
ségesen előidézett „játék csillogásának”, melynek csak szemlélője lehet.

*Mit ér, mit ér e játék csillogása,
Előttem mely foly, nem hatok belé. –
S nekem csak egy rejtéllyel több jutott. –*

Ádám nem kíván szemlélő lenni; cselekvő résztvevője akar lenni a dolgoknak. (Egyébként nem is tud másképpen tanulni sem. Lucifer hiába „prédikál” neki, csak a gyakorlatból, a maga kárán, tapasztalatból képes okulni -, ha egyáltalán képes.)

A Londoni-színig Ádámot mindvégig küzdeni látjuk. Illetve, helyesebb ezt mondani: Ádám a Londoni-színig történelmi nevet és szerepet viselő küz-

dő hős, cselekvő ember. Pontosítsunk: küzdeni és cselekedni tulajdonképpen nem is látjuk Ádámot. Töprengeni, választani, dönteni látjuk. Maga a tett: Miltiadész hadvezérkedése, Tankréd harcai stb. kívül maradnak, előzményként a színpalak mögött. A küzdelem, aminek szemtanúi vagyunk: a tettet megelőző vagy követő gondolati küzdelem. Gondolkodni: kétkedni-hinni-meghasonlani látjuk Ádámot színről színre. S ilyen értelemben nem lehet cezúra a Londoni-szín sem. A gondolat küzdelme mindvégig megmarad.

*Szerelem és küzdelem nélkül mit ér
A lét. Hideg borzongat, Lucifer!*

Ádám mihamarabb vissza akar térni a magasból a földre, vissza akar menekülni, csalódott és ijedt gyermekként. S hogy miért nem tér vissza mégse? Csakis Lucifer sértő és gúnyos szavai miatt. Ez nagyon is emberi, talán léértékeli Ádámot, de fájdalmas gyarlóságában önmagunkra ismerünk.

*előre hát, előre:
Csak addig fáj, míg végképp elszakad,
Mely a földhöz csatol, minden kötél. –*

Miért repül hát tovább Ádám? Lázadásból? Kíváncsiságból? A megismerés utáni hallatlan vágyból? (A hagyomány szerint ez mozgatta hajdan Odüsszeusz is, mikor Dante által lejegyzett utolsó útjára indult! Áthágni az emberi megismerés határait, bejutni az Isten által elzárt titkok birodalmába. De a Teremtő ott és akkor is könyörtelenül lesújtott – ezt ne felejtjük el!)

Ha eme dolgok miatt repülne tovább Ádám, vagy esetleg már itt felismerné, hogy öngyilkossága által dacolhat Istennel – milyen tragikusan hősiesség, felemelő lenne! De nem, egyelőre csak Lucifer gúnyos szavai sértik hiúságát. Meg az is, hogy végtelenen el van keseredve, a minden-úgyis-mindegy állapotába került. Visszaretenteni pedig a halál fagyasztó fizikai megtapasztalása retenti. A Földszellem figyelmezteti Ádámot, nem riad vissza a fenyegetéstől sem. És Ádám a halál torkában, az őt megmenteni kívánó egyetlen létező előtt érvként saját független, szabad szellemét hozza fel. A „dacolok” szót használja, most először. (E szót szegezi majd Isten mellé a 15. színben is.) „Dacol” – azaz: lázad. Szabad szelleme nevében, mely nem rabja a hitvány porhüvelynek, mellyel a Földszellem érvelt épp az előbb. Hajlunk rá, hogy elfogadjuk, hogy e szellemi rész az emberbe Istentől került. És ez az „istencsonk” (Vajda János) hajtja mégis az Isten és a teremtés („mely olyan, amilyen” – Camus) elleni lázadásra Ádámot. S a megvetett, lenézett „por”: az anyag, a test menti meg a halálra szánt lelket az életnek. Ádám itt kész meghalni.

Azt állítja, hogy a Szellem ősbibb attribútum, mint az Anyag. Csakhogy a lét és a tudat elsőbbségének vitáját Madách, úgy tűnik, az Úr jeleneteit leszámítva, a lét javára dönti el. Ádám saját szellemének nevében meg akar halni, de a Földszellem megakadályozza ebben:

*Mert minden felfogás
És minden érzés, mely benned feszül, csak
Kisúgárzása e csoport anyagnak...*

A Földszellem meggyőző okoskodására (túl hosszú?) Ádám kategorikusan és hősiesség elszántással felel:

Nem tántorítsz el, lelkem felfelé tör. –

Vajon Ádám azért olyan elszánt, mert valóban úgy hiszi, nem halhat meg, hisz lelke-szelleme erősebb az anyagnál? Vagy tudja, hogy meghal, s ezt a romantikus, esztelen lázadást választja? Vagy olyan mérhetetlenül elkeseredett, hogy egyszerűen nem gondol előre, s nem bán semmit?

El lehet ezeket a kérdéseket dönteni? Igaz-e ezek közül bármelyik állítás is? Milyen fájdalmas ízt nyer itt az előző szín végén felmerült magasba vágyás! „Lelkem felfelé tör” – a megsemmisülés felé.

És Lucifer miért nem szól? Ő vajon mit szeretne? Tényleg: Lucifer Ádám halálát akarja? Pár sorral később ugyanis örvend Ádám látszólagos pusztulásán. Pedig azt gondoltuk volna, hogy az ő célja nem ez. Mit kezdhet az ördög egy halott Ádammal? Jó, talán ez is győzelem az Úr fölött, de mennyivel nagyobb győzelem lenne, ha Ádám átállna az ő oldalára! S úgy élne tovább! A 13. színben valami efféle meg is fogalmaz Lucifer:

*De a végzetnek örökös betűit
Nyugodtan nézi, és nem zúgolódik
Miattuk az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattuk is.*

Úgy tűnik, egy Ivan Karamazov módjára istentagadó lázadó „nagy-ember” létrehozása volna Lucifer célja, hogy aztán Ádám nyomán az egész emberiség ilyen legyen, a Sátán öröme. Most azonban Ádám mindjárt meghal – és Lucifer tétlenül nézi. A Falanszter-színben erőnek erejével meggátolta, hogy Ádám kardot rántsion – mintha meg akarta volna menteni. Most meg? Beavatkozás nélkül hagyná meghalni, sőt, örül is rajta! Érthetetlen! Mit gon-

dolhat magában, míg Ádám és a Földszellem párbaját figyeli – örök titok marad – de hogy figyel, annyi bizonyos.

Ha most figyelmünket visszafordítjuk a Földszellemre, újabb ellentmondásba ütközünk. Miért könyörög a Földszellem? Talán sajnálja Ádámot, vagy a Teremtő azzal bízta meg, hogy mindenáron vigyázzon az emberre? A Földszellem érveiből kitűnik, hogy jól ismeri Ádámot. Így érvel: „A földön naggyá lehetsz”, ez hatékony érv, láttuk, Ádám épp az imént a földi „kicsinységtől” szenvedett.

*Ádám, Ádám, a végső perc közelg:
Térj vissza, a földön naggyá lehetsz,
Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből
Léted kitéped, el nem tűri Isten,
Hogy megközelítsd őt – s elront kicsinyül. –*

Ha tehát Ádám továbbrepülne – Istenhez jutna mindegyre közelebb, s Isten azért „rontaná el kicsinyül”, hogy óvja magát a megközelítéstől. Azaz: az Úr ugyanúgy védi saját birodalma határait és saját előjogait, mint a 2. színben, mikor fegyveres erőszakkal akadályozta meg az emberpárt a második fáról való szakításban.

Mit válaszol a fenti érvelésre Ádám?

Ugyis nem ront-e majd el a halál? –

Ádám dacos szavai indulatosan csattannak. Ez az ember már elszánt lázadó. Lucifer talán örülhetne is! De ha belegondolunk, Ádám sosem lehet igazán Lucifer oldalán. Legsötétebb istentagadása is más, mint Luciferé; talán, mert őbenne benne van az „égi szikra”. És Luciferben nincs? Ő nem „egylényegű” Istennel, ő, a teremtés részese? Őt ki teremtette? Ő eleve volt, akár Isten? Már szellemi természete miatt is egylényegű kell legyen Lucifer a Teremtővel. Másrészt: mi jó vagy felemelő van abban, hogy Ádám egy ilyen Teremtővel egylényegű? Egy rosszindulatú dilettánsal?

Mit is válaszolt az előbb Ádám a Földszellemnek? Arra, hogy Isten „elronthatja kicsinyül” – Ádám rávágja, hogy amúgy is meghal majd. Halált jelent egyik is, másik is: a továbbrepülés, de a megtorpanás is. Csupán az időről, a meghalás idejéről van szó. Most – vagy később: oly mindegy! (Sőt! A most-meghalás még, Ádám 15. színbeli felismerése szerint értékesebb is, hiszen ez nem egy alázattal elfogadott sors, hanem választás eredménye. Tragikus akció a szabadság elnyerésére.)

Be kell vallanom, hogy a következő sorokat nem értem. Kétszer hangzik el a „vén hazugság” kifejezés, egyszer a Földszellem, egyszer Lucifer szájából. A Földszellem felháborodva-intón, Lucifer gúnyosan-utánozva mondja. Hogy mit jelent, rejtély, vagy legalábbis sok megoldás kínálkozik. Korántsem vagyok meggyőződve, hogy Madách az általam lehetségesnek tartott magyarázatok bármelyikével egyetértene!

A halál emlegetése tehát hazugság, vagyis: halál nincs. „Itt a szellemvilágban” az „egész természet átborzadna tőle” – igaz: a szellem nem halandó, és a természet sem az. Folyamatában az élet örökké tart. (Az Eszkimó-szín is csak a Föld halálát jövendöli, nem a végtelen anyagi világegyetemet.) Lucifer már máskor is „vigasztalta” Ádámot azzal, hogy egyszeri teste meghalhat bár, de az anyag evilági körforgásában mindörökké részt vesz majd. Kérdés, miféle vigasz ez az egyszeri, véges, vérző szubjektum számára?

Vagy talán azért nem volna szabad Ádámnak így beszélnie a halálról, mert az élet-halál titka Istené:

*Szentelt pecsét az, feltartá az Úr
Magának.*

Ezt már tudjuk. Láttuk, hogy „tartotta fel magának” az Úr a „pecsétet” a 2. színben. Hát így könnyű! Beleprogramozni az emberbe a vágyat és a kétkezdést, (vagy: kétes alkut kötni a Gonosszal, ami az ember bőrére megy ki). S ha már így van, ha ez a sors íratott az embernek, hogy haláltudatban legyen kénytelen élni, s végül valóban ott várjon rá a halál – hát legalább dönthessen az ideje felől, s ezt senki, főként ne a Teremtő ne nevezze „vén hazugságnak”! – (mert a Földszellem itt az Úr képviselője.)

Ádám tehát most ismét arra készül, amire a 2. színben: a második fáról van szó. Mégis más itt a helyzet. Ádám egy hosszú, keserves út végén van, sokkalta tudatosabb, mint mikor először megpillantottuk. Az édenbeli Ádám-nál tudatosságról beszélni nevetséges is lett volna – nem véletlenül eszik a fa gyümölcséből először az érzelmi-ösztönös Éva. Ádám ott még nem tud „választani” – most azonban már igen: a lázadást választja és a még ismeretlen megismerését halála árán is. Ádám már nem a halhatatlanságra vágyik. Tiszta van halandó voltával, és a halált akarja megismerni.

És el is jut a halál partjaira. Milyen szomorú, hogy ebben az állapotban már nem lehet hősies és büszke, még ha a döntés az övé is. Rémület és fájdalom győz rajtunk a halállal szembesülve.

Lucifer kacag Ádám halálát látva. Viselkedését ellentmondásosnak éreztük, szavai mégis döbbenetesek, Madách természettudományos ismeretei

vagy előrelátása okán. Ádám mint bolygó, melyen a Gonosz sugallta élet fejlődik! De minek oda az az „újra”, s ha már ez ott van – minek a „tán”?

A Földszellem megint e színben tapasztalt szerepéhez híven lép fel. Csúpan figyelmeztette és megmentette Ádámot. A halál nagy kalandjából így nem lett semmi. A Földszellem atyai szavai akár a Teremtőéi is lehetnének. Tulajdonképpen, bölcs pedagógusként, saját kárán kívánta Ádámot a jó útra visszatéríteni. Hozott neki egy didaktikus példát, amit sohasem fog elfelejteni. Hogy reagál minderre Ádám:

Élek megint. – Érzem, mert szenvedek,

Tudom, hogy a mondat, illetve gondolat nem eddig tart, s így nem is illendő csonkán idézni és szemlélni. Csakhogy ez a fél-mondat fájdalmasan igaz, és nagyon is modern „életérzést” fogalmaz meg. Ádám eszmél, érti és tudja, hogy most megmentették, visszakapta elvesztegetni akart életét – de nem lelkesül. Első dísztelen, tömör mondata rezignált tényközlés: „Élek megint”. A második mondat fent idézett felét pedig akár Beckett is írhatta volna, gondoljunk azokra a pillanatokra, amikor Clov felfedez egy embert a kihaltak vélt földön *A játszma végében*. Meg akar győződni felőle, hogy él-e, és elindul a csáklával, hogy megölje. Az ember mozdulatlan, a köldökét nézi. Talán sír. Sír – tehát él.

A lét – szenvedés. Főként a tudat létezése miatt az. Tudat hiányában félni lehetne, de szorongani nem. Az öntudat, e „kínos, szent örökség” talán csak tumor, a szerves élet előre meg nem tervezett túlféjlődése, mely hallatlan dolgokra képes, de mert képes az önszemléltre és előrelátásra, minden emberi szenvedés forrása. Mennyivel könnyebb lehet a halál, mint egy egész életen át hordozott halálfélelem gyötrelme!

Ádám most ugyan mást mond: sőt, épp a fentiek ellenkezőjét:

*Élek megint. – Érzem, mert szenvedek,
De szenvedésem is édes nekem,
Oly iszonyatos az, megsemmisülni. – – –*

Nincs itt ellentmondás! Mi mást mondhatnánk mindannyian, fizikailag megtapasztalva a halált? Kérdés azonban, hogy a továbbiakban is ugyanilyen érték marad-e Ádám számára a pusztá élet.

Egyelőre még roppantul meg van ijedve. Megrendült, retteg és fogadkozik, akár egy kisgyermek. Csak vissza, vissza a Földre! Lám, a Teremtőnek igaza volt, mikor ezt a kis pedagógiai jelenetet választotta a tanításául. Ádám

pillanatnyilag bármit megfogadna, bármit megtagadna. Elfelejtette a megtett út kudarcait, eszméinek új- és újbóli elvesztését. Tartalom helyett – mert azt beismeri, hogy küzdelmeinek örökké változó tartalma elüresedett – a pusztá formában kíván élni. A küzdés megszűnik határozott tartalommal bíró cél lenni, létfenntartási forma lesz. Az élet egyetlen megmaradt lehetősége. Maga az élet, mert a lét: küzdelem. Talán nem is valamiért, hanem valami miatt? A „tumor” miatt? Ezután hangzanak fel a Tragédia kulcsmondatai: a sokat idézett „küzdés-program”, amelyet, íme: nem az Úr biggyeszt feladatként a porban térdelő Ádám mellére. Nem, Ádám maga jön rá és mondja ki e felemelő szavakat. De nézzük meg jobban e sorokat!

*A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél, megszűnt a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.*

Ádám pontosan emlékszik eddigi kudarcaira, sőt azzal is tisztában van, hogy ezután sem vár rá más. Az előbb már azt is kijelentette, hogy ennek ellenére haladéktalanul vissza akar menni a földre. Sőt, azt is állította, hogy a maga által is reménytelennek tartott küszködés boldoggá fogja tenni. Nyilván annyira megrettent a fizikai megsemmisüléstől, hogy az mondatta vele ezt megalázó képtelenséget. Hiszen, ne felejtjük el, Ádám itt már nem hisz! Tudja, hogy nincs tökéletesség, hogy ideái sorra lelepleződnek majd. Ezért szánalmas szűkülés részéről, amit eddig mondott. Lucifer most méltán megvetheti.

Egy lélegzetvétellel később azonban Ádám összefoglalja jövődi programját, megfogalmazva a maga ideológiáját – mentségét? Ez a híres küzdés-gondolat. A cél megfogalmazása legalábbis kétértelmű:

*A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.*

Az előbb kissé kiábrándultunk Ádamból. Most se higgyük, hogy egzisztencialista hős ő, aki szándékosan nevezi meg célként a (választott) halált! „A cél halál” – e szavak „lefordítva” nem jelentenek mást, mint hogy a vég, az élet vége: a halál, „megszűnt a dicső (?) csatának”. Az élet maga pedig küzdelem. Tartalom nélküli, illetve örökké változó tartalmú küzdelem, melynek értelmesebb voltában már nem lehet hinni. De küzdeni kell mégis, mert míg ez tart, tart az élet is. Nem jó ez a megfogalmazás, túl aktívnek és szabadnak tűnteti

fel az embert. Helyesebb így: nem „kell” a küzdelem; a küzdelem: van. Csak az van, akár kell, akár nem. Míg élsz, keserves harc áll előtted, immár hitek nélkül, üres marokkal, nyakad Isten meztelen talpa alatt. Élek, tehát élem a küzdelmet; küzdelem és élet azonos, s az élet végén ott a halál: „a cél-halál”!

Vajon lenyűgöz-e még mindig bennünket ez a program? Vagy inkább a felismerés fájdalma hat át? Lehet-e a fenti igazságoknak ellentmondani, vannak-e érvek a küzdelem értelmese volta mellett?

Lucifer látja, hogy Ádám csak egy „minimális programot” fogalmazott most. Sőt, nem program ez, csupán felismerés. Gúnyolja is érte, de Ádám hajthatatlan: őt már gúnyolhatják! Az olyan embert, aki maga is készséggel beismeri törpe voltát – már nem is érdemes gúnyolni. Hallgassuk Ádám további sorait, és piruljunk!

*...de mindegy, bármi hitvány
Volt eszmém, akkor mégis lelkesített,
Emelt, és így nagy és szent eszme volt.
Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e...*

„Mindegy”. Ádám kétszer is kimondja e röpke öt sor alatt ezt az erkölcsileg legalábbis kétséges szót, melyet eddig sosem használt. Eddig elkötelezetten állt valami mellett: minden színben mindig egy dolog mellett. Most értékeli a megtett utat, és eszméi közé a „mindegy” jelét teszi. Volt ilyen is, meg olyan is, mindegy, eszmék voltak, lehetett himni bennük, küzdeni értük – s az élet addig tart, míg folyik a küzdelem. Ezt már ismerjük. Relatívává válik itt ez a megtett út. Keserves volt, de nem született belőle semmi, de nem is születhet, mert a tartalom indifferens, a küzdelem pusztá formá csupán.

Fáj Ádámot ilyennek látni! Miért ismeri be ily sürgősen kudarcait? Miért nem felel Luciferrel? Igazságtalanul bánik saját volt eszméivel, pedig nem is azok voltak hitványak: a hitvány valóságban csorbultak ki!

Ádám mind jobban sürgeti Lucifert: „Oh, vissza hát a földre új esztendőre!” Lucifernek ez, úgy tűnik, nem tetszik. Az előbb láthattuk, kifejezetten örült Ádám lehetséges halálának. Érthető, hogy miért nem örül a Sátán a „hazatérés-programnak”: Ádám újra tetterős, élni (álmodni?) akar. Lucifer két dolgot eszébe juttat, hátha Ádám kijózanodik. Előbb a Föld megjósolt jövőjét idézi fel Ádámnak: a Föld élete véges, meg fog fagyni, s ez totális gátat szab mindenféle küzdelemnek. De érdeklis is ez most Ádámot! Ötletesen és gyorsan megfelel, mondván, hogy a tudomány majd dacol a Föld végzetével. Erre Lucifer Ádámot saját iménti élményeire emlékezteti: a Falanszter hideg, gépi világa lehet-

e megoldás? De Ádámra most már nem lehet hatni. Kedélyének összes megfoghatatlan labilitása és rajongó romantikája egy célra összpontosul: visszajutni a Földre. Ebben a felcsigázott állapotban kiválóan megfelel Lucifernek:

*Csak mentse meg a földet – elmulik
Az is, mint minden, ami hivatását
Betölté, s akkor újra felmerül
Az eszme, melly élet lehel reája.*

Szegény Ádám! Nem tudja még, ami Luciferben már megfogalmazódott – talán épp az előbb, mikor a Föld halálára emlékeztetett, ijesztgetésből –, hogy mit fog látni (álmodni) a következő színben. Ezt a naiv rajongót igazi arcultetés várja. A Párizsi-színen kívül itt lelkesül még a szín végén Ádám. Ott az erő ragadta meg a kepleri kor számítató törpesége után. Itt a feltámadó életösszönten teszi lelkesültté.

*Vezess csak vissza, égek látni már,
A megmentett földön mi új tanért
Fogok fellelkesülni.*

Kalandos, gyermekes izgalom, egy súlyos betegségből lábadozó ember első, reménykedő lépései.

De Lucifer készíti már az Eszkimó-szint...

A szín végére értünk, lassan a tollat is le kell tenni. Nehéz szívvel, a megválaszolatlan kérdések bizonytalanságával válunk meg a Tragédiától. Csak reménykedhetünk, hogy majd az utolsó szín... Léteznek szerencsére a Tragédiának ennél optimistább olvasatai is. Van, aki szilárd, lezárt, nemcsak kérdezni, hanem igent is mondani tudó műként tudja olvasni Madách költeményét. De létezik-e egyáltalán nagy mű, a lét alapproblémáit felvető munka – mely lezárt? Mely az utak megszámlálhatatlan sokaságából képes meggyőzően csupán egyet kijelölni? Nem természete-e a dolgoknak, a világnak, s az őt tükröző műnek a lezáratlanság, a biztos válasz hiánya? Valaki azt mondta Nietzsche-ről, hogy a megismerésben olyanra vállalkozott, amit emberi értelem már nem bír elhordozni. Ez a sors várna – egy határon túl – minden gondolkodó emberre? És ezt belátva talán mégis érdemesebb megfogadni a Teremtő 15. színbeli tanácsát?

Ne kérdd

*Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön múltékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
Hogy a muló perc élvéről lemondj?
Míg most, jövőd ködön csillogva át,
Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.*

Valószínűleg igaza van a Teremtőnek. Ez az alulprogramozott dialektika segít elviselni és tisztességgel végigcsinálni az életet. De „nagyságról és erényről” azért mégse biztosítson az Úr! Épp elég megemészteni a fentieket.

Ádám ott térdel a Teremtő előtt, s nem ítélnék meg, lehet, hogy neki van igaza.

Gyémánt Csilla

„Az égi zengzet is elhallgatott” (Zene, dal, költészet a Tragédiában)

Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményében az emberi létezés értelmével foglalkozik, az emberi történelem egészében kutatja a magasabb rendű célszerűséget. A madáchi átfogó világmagyarázat az emberiség közös kultúrszimbólumaiból építkezik, így válik egyetemes érvényűvé a 19. század második felének jellegzetesen magyar problematikája, sorstragédiája.

Madách művében a világ kozmikus harmóniája az isteni rend, a mű első soraitól a befejező, utolsó XV. színig a zenéhez, „az égi zengzethez”, az ember számára csak dalban megfogható tiszta érzelemhez köthető.

A madáchi elképzelés szerint: „Az Úr dicstől környezetten” jelenik meg a „mennyekben” az első jelenetben, s a teremtő attribútumaihoz éppoly szorosan hozzátartozik az a finom harmonikus zengzet, amelyet az angyalok kara hallat, mint a csillagok; a csillaggömböket, bolygókat, ködcsillagokat görgető védszellemelek megjelenésekor hallható „szférák zenéje”.

Írásomban Madách zenefelfogásával foglalkozom, arra próbálok fényt deríteni, milyen szerepe van a zenének, a dalnak, költészetnek a műegésztszervevényen alakító „alapeszmék”, kulcsfogalmak között.

Madách Imre kivételesen nagyra értékelte a művészetet, s hasonlóan a romantikus nemzedék meghatározó művészeihez, gondolkodóihoz ő is a zenét tartotta a művészet csúcának, az emberiség közös emlékezetének.

*Hisz nekem nem kell semmi a világon,
Csak az éj és tündöklő csillaga,
Csak a szférák titkos harmóniája*

– vallja Madách Ádám–Keplerrel a Tragédia Prágában játszódó VIII. színében.

A romantika emberét, aki az eget ostromolva a létezés, a mindenség titkát kutatta, a világmindenség harmóniája és diszharmóniájának megfejtése motiválta leginkább. A teremtés megértésének igénye fogalmazódik meg az emberiség költeményekben, a német, az angol, a francia romantika több nemzedékének művészetében.

A művész, a zseni, a kivételezett ember az, aki megfejtetheti a titkot, aki megértheti a természet szavát, aki képes lehet kiválasztott lényként a világ-

mindenség harmóniájával eggyé olvadni. Nem Madách az első a romantika irodalmában, aki a világ kozmikus harmóniájának, az isteni rendnek a tükörképét látta a tiszta hangban, a zenei összhangzatban.¹

E. T. A. Hoffmann az *Arany virágcserep* Anselmus diákja számára az ideális világot a csengettyűn megszólaló hármashangzattal jelképezi. A tökéletesen tiszta zenei hang nemcsak értékhordozó, de rokon a költészettel, sőt, a kettő közül a muzsika a magasabb értéket képviseli E. T. A. Hoffmann írásművészetében. Hoffmann a zeneszerző, a romantikus zenei nyelv egyik kialakítója, a zeneesztéta így vall erről:

„Vannak pillanatok (...) – amikor a zenei számviszonyok, sőt az ellenpont misztikus szabályai belső borzongást ébresztenek bennem. Zene! Titkos remegéssel, sőt borzongással nevezlek meg! – Téged, a természet számokban kinyilvánított szanszkritját”.

A természet számokban kinyilvánított zenei harmóniája nem más, mint a *musica mundana* elve, vagyis a Püthagorasz legendás alakjához kapcsolódó, több évezredes zeneelméleti iskola tana. Ismert életrajzi adat, hogy a Madách testvérek gyermekkorukban kis diáklapot szerkesztettek Literatúrai Kevercs címmel, amelyben a tizenéves Madách Imre többek között a püthagorasz-i filozófiáról is „értekezik”.²

Tehát Madách sztrégovai könyvtárában találunk olyan antik szerzőket, akiknél találkozhatott Püthagorasz filozófiájával, a *musica mundana*, a szférák zenéje, a *musica humana* elméletével. Kerényi Ferenc szerint Madách egyik közvetlen forrása Cicero műve, a *Scipio álma* lehetett.³

A szférák harmóniája a *musica mundana*-nak az a része, amely a csillagok (főleg a bolygók) illetve csillagkörök (szférák) arányosan rendezett mozgásában és kölcsönös távolodásában nyilatkozik meg. A püthagoreusok feltételezése szerint a csillagok mozgásuk közben hangokat adnak ki, ez az úgynevezett „szférák zenéje”. Ez a feltételezés egyrészt azon az elképzelésen alapszik, hogy a világ és hangrendszer egymásnak kölcsönösen megfelelel, másrészt azon a tapasztalaton, hogy a mozgás által hangok keletkeznek. A „szférák zenéje” emberi fül számára azonban nem hallható! (Ennek okát a másik ókori bölcs, Arisztotelész arra vezeti vissza, hogy a szférák együtt forognak a bennük foglalt csillagokkal, és így nem jöhet létre a hangot előidéző súrlódás (*De caelo*, II.).

A keresztény irodalomban eleinte háttérbe szorult a szférák harmóniája „valós” hangzásának kérdése, hiszen az égitestek és angyalok teremtőjüket köszöntő közös dicséretének az „égi zengzetnek” (!) elterjedt elképzelése eleve „valós hangzást” feltételez, sejtet.

A püthagorasz–platóni filozófia felfogása szerint a lélek konzónáló számok sorozatából áll, a hangzó zene hatást gyakorolhat rá. A zenei *harmónia* ezek szerint számarányokon alapuló elv, minden létezőnek rendező elve, vagyis *isteni princípium* – a létezés harmóniája. A kora középkorból Cassiodorus, Boethius, Sevillai Izidor írásai kapcsolódnak a püthagorasz–platóni szellemű görög hagyományokhoz. Ez az alapkoncepció, részben már keresztény gondolatkinccset is magába foglalva, a barokkig, koraromantikáig tartotta magát.⁴

Olvashatta-e a latinul jól tudó Madách Boethius *De institutione musica* című, hosszú ideig kánoni érvényű művét, vagy csak közvetve, más írások alapján szerezhette némi ismeretet a respektált, rendszerező, az ókori hagyományokat továbbörökítő, azt keresztény szellemben átértékelő műről? A Tragédia szövege alapján a következőket állapíthatjuk meg: a Boethius-féle felosztás szerinti *musica mundana*, vagyis a *makrokozmosz harmóniája*, amely az első színben a szférák mozgásában, az elemek rendezettségében nyilvánul meg, a luciferi kicsikart alku előtt együtt jelenik meg a *musica humana*val, amely az emberi *mikrokozmosz zenéje*. Ez utóbbi a vérmérsékletben, a lélek és test, valamint a szellemi és lelki erők viszonyában mutatkozik meg Boethius elmélete szerint.

A Bibliát gyakran forgató Madáchnak ismernie kellett Jób könyvét is, amelynek sorai arra vetnek fényt, hogy az emberiség kultúrtörténetében már a legkorábbi időkben megjelent – a görögök absztrakt, számközpontú zene-felfogása mellett – a „hangzó dicsőítés” gondolata, amellyel a szférák és az angyalok, az egész teremtett világ, élő és élettelen természet hódol Urának, teremtőjének.

„Mikor együtt örvendezének a hajnalcsillagok
és Istennek minden fiai vigadozának (Jób, 38, 7)”⁵

Az első emberpár a bűnbeesés előtt még részesült az isteni Jóság, a mítikus földöntúli gondviselés minden áldásában. Az Édenkertben, a létezés örömebe belefeledkezett Ádám és Éva fölé „az ég nyitott kapuján dics (glória) sugárzik elő, s angyali karok harmóniája hallik” (adja meg a Tragédia második, Paradicsomban játszódó jelenete elé írt szövegben a helyszínt Madách).

A makrokozmosz és a mikrokozmosz, az egek és a földi teremtmények világának harmóniáját az Úr megőrizni szándékozik. A teremtéssel elégedetlen, Lucifer annak megzavarására törekszik, változtatás a célja:

Küzdést kívánok, diszharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad (II. 300–301.)

A luciferi új világ csak akkor jöhetne létre, Lucifer csak akkor győzhetné le az Urat, ha sikerülne elpusztítania „a teremtés elvei szerint legmagasabb rendű létmódot: az anyag és szellem szintézisét, az embert” – mutat rá S. Varga Pál.⁶

Madách szerzői utasítása szerint Lucifer édenkerti felbukkanását *szélrohamban* – majd a dicsfény elborulása jelzi a megrettenő emberpárnak. Ádám „elenséges idegen erő” megjelenését sejtí meg. Éva reszketve érzékeli „az égi zengzet” elhallgatását. A szerzői utasítás mély jelentéssel bír.

A luciferi gonosz tudásnak behódoló emberpár elveszíti eredeti képességét, hogy hallja az isteni kegyelem szüntelenül áradó jelét, a szférák zenéjét, a *musica mundanát* – a *makrokozmosz* harmóniáját, „amely eddig harmóniában” állt a *mikrokozmosz*sal, az emberi világgal, a *musica humanával*.

Az Úr kezdeti világregdje ettől fogva elérhetetlenné vált az ember számára – vagyis „átkos repedés” keletkezett az emberen belüli s az emberen túli szféra között. Minden Egész eltörött? Aligha... Értelmezésünk szerint a Tragedia megoldásának kulcsa Éva. Kapcsolata az „isteni szférával” ha látens módon is, de mindvégig megmarad. A Paradicsomban közvetlenül a bűnbeesés előtt, Madách vele mondatja ki az Istenbe vetett „bizalom” eme szavait:

ÉVA

*Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kitűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Együttal ollyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelgő fejjel, kárhozatra szánva. –
Ha meg a bűn szintén tervében áll...*

(II. szín. A paradicsomban)

Éva az, aki az isteni kegyelem elapadására a diszharmonia még alig érezhető jeleire érzékenyebben reagált. (Mint már rámutattunk, az „égi zengzet” az isteni kegyelem jelének megmutatkozása az emberpár számára.) A kiűzetés után az Úr világának megnyilatkozásai más, áttételesebb jelrendszerben kísérik végig az emberpárt: belső érzésekként, emlékezésekként a dal, a költészet formáját öltik.

A történelmi álmoképek során mindig Éva mondja ki az édeni kötődés szavait. Bár édenkerti identitása elhalványul, sejtelmei, érzelmi reakciói utat mutatnak számára, visszarántják régi önmagához (londoni szín). A történelmi színek többségében az ő megjelenése hozza a döntő fordulatot, az ábrázolt korszakokban az ő magatartása teszi azt személyes érdekűvé Ádám számára.⁷

Éva számára másodlagos marad a luciferi tudás, neki az *intuáció* adatik meg, ő mindvégig az isteni eredetű harmónia megőrzésére, helyreállítására fog törekedni. Ádám számára az édenire emlékeztető bensőség csak a szerelmi érzésben nyilvánul meg a történelmi utazás során. Évát a szerelmen kívül a zene, a költészet is visszakapcsolja az elveszített Paradicsomhoz:

ÉVA

*S kivált, ha még dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűkkorlátu szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álmomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg,
Nagy és nemes volt lelkem hívátása.
Bocsáss meg, örült álomnak varázsa
Mindez. – Csókollak ismét – ébredek.*

(VI. szín. Róma)

Az álmójelenetek többségében Éva eredendő édeni adottságai, megértés, segítség, hűség, tisztaság, szépség, poézis – jutnak érvényre, hiszen a „jó” – eredendően – sajátja. „Míg bűne a koré, mely szülte őt.” (VIII. szín.)

A döntő konfliktust tartalmazó XV. színben Éva előrevivő, sugalmazó szerepe fokozott mértékben tér vissza, Ádám megmentőjévé válik, mert magában hordja a legyőzhetetlen új életet.

„Mert ha a férfi a szellem erejével akarja a teremtést imitálni – ismételni –, Éva a szülés aktusával követi az isteni kreációt. A teremtő az ő ölebe rejtette az élet folytonosságának titkát.”⁸ A létezés iránti elementáris bizalom Évában nem szűnt meg, ha öntudatlanul is, ő végig az Úr szócsöve volt, a Teremtő ereje, akarata nyilvánult meg személyén keresztül, s Ádám számára a jövőben is ezt közvetíti majd:

AZ ÚR (Ádámhoz)

*Karod erős – szived emelkedett:
Végetlen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tetteid életem
Zajában elnémul ez égi szó,*

*E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.
E két eszközzel állandó oldalonál,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz. –*

(XV. szín)

Jegyzetek

1. SZABOLCSI Bence: *A zene története*. Zeneműkiadó, Bp., 1984. V. k. 347., 349–350.
2. HORVÁTH Károly: *Madách Imre*. Gondolat, Bp., 1984. 10.
3. KERÉNYI Ferenc jegyzete. MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája. Drámai költemény*. Ikon, Matúra Klasszikusok, Bp., 1992. (A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc. A Tragédiából idézett sorokat is e kiadás alapján közöljük a továbbiakban.)
4. Zeneelméleti, zeneesztétikai megállapításaimat SZABOLCSI Bence: *A zene története* c. ismert, máig egyedülállóan nagyrebecsült remekművén kívül ZOLTAI Dénes: *A zeneesztétika története I. Ethosz és affektus*. Bp., 1966. c. könyvének tanulmányozása alapján alakítottam ki, illetve meghatározásaimat a BROCKHAUS–RIEMANN: *Zenei Lexikon* idevonatkozó szócikkeivel is összevettem.
5. KÁROLI Gáspár fordítása, *Jób* könyve, 38, 7.
6. S. VARGA Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában*. Bp., Argumentum Kiadó, 1997.
- 7–8. Éva édeni kötődésére, a „természeti szférával” való azonosíthatóságára a teremtővel s ennek céljaival való szorosabb kapcsolódási pontjaira többek között SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*, BARTA János: *Az ember tragédiája értelmezéséhez*, HORVÁTH Károly: *Madách Imre*, SÖTÉR István: *Álom a történelemtől s legutóbb EISEMANN György: Léértelmező motívumok Az ember tragédiájában* című munkáiban találunk igazolást.

Asztalos Lajos

A Tragédia galego változatának néhány megoldása, ezek jellegzetessége

Három évvel ezelőtt arról szóltam, hogy hozzálatok a Tragédia galegóra fordításához. Két éve a munka kezdetéről, valamint a spanyol, a portugál és a galego változat egybevetéséről, tavaly a munka haladtáról meg a fordítás során felmerült kérdésekről számoltam be. Aki mindhárom szimpóziumon részt vett, most arra gondolhat, hogy ez az egész galego fordítás olyan, akár egy végtelen mese. De nem így van, mert mondandómat ezúttal végre azzal kezdhetem, hogy – talán nem túlzás, ha a költő sorait idézem – „Be van fejezve a nagy mű, igen”. Tévedés ne essék, ezzel nem a fordítás, hanem a mű nagyságára utalnék.

Két évvel ezelőtt említettem, hogy költeményről lévén szó, el kellett dönteni, mi a lényeg, a külső vagy a mondanivaló. A spanyol és a portugál változat alapján magam is az utóbbi mellett döntöttem. Azzal a különbséggel, hogy a spanyol és a portugál változattal ellentétben a sorok száma is gyarapodjék. A galego azonban mégiscsak más nyelv, mint a magyar, és sehogy sem lehet sort sorra fordítani. Ennek ellenére, amennyire lehetett, arra is törekedtem, hogy a sorok bizonyos hosszúságon belül maradjanak. Így a legrövidebb tíz, a leghosszabb tizenhárom szótagból áll. Kalocsay Kálmán az eszperantó, és Octavian Goga a román változat fordítója megőrizte ugyan az eredeti alakját, engednie kellett viszont a sorok számát illetően. Így e két fordítás néhol megszorodott. Ezek után meglepetés volt számomra, hogy a sorok hosszát illetően Déri Balázs a katalán változatban nagyjából a galegéhoz hasonló megoldást választott.

Az eredeti kötött alakja tehát a lényeg megőrzése végett a galego változatban is elmaradt. Még a munka elején azonban azt tapasztaltam, hogy ezen a nyelven – szerkezete miatt – játszi könnyedséggel születnek a versek. Így néhol arra kellett vigyázni, nehogy soron belül és a sorok végén túl sok rím kövesse egymást.

Más változatok lényegében egyáltalán nem veszik figyelembe Madách gondolatjeleit. Pedig ennek a rövid szünetet jelentő írásjelenek megvan a maga szerepe. Előfordul, hogy az illető hős befejez egy gondolatot, s egy másikra tér. Ebben az esetben a gondolatjel elmaradása kifejezetten zavaró lehet. Ennek elkerülése végett minden esetben tiszteletben tartottam az eredetit.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ezt galego anyanyelvűnek is át kell olvasnia. Ezt a munkát Gonzalo Navaza barátom el is vállalta s remélem, miután nemrég el is küldtem neki a teljes anyagot, október végére az általa tett megjegyzések nyomán elkészül a végleges változat.

Be van fejezve a nagy mű, igen.

A gép forog, az alkotó pihen.

(első szín, 13–14. sor, Az Úr)

galegoul:

A grande obra, si, está acabada.

A máquina marcha, o creador descansa.

'a nagy mű, igen, be van fejezve.

A gép működik, az alkotó pihen'.

Ah, sírjátok testvéri könnyeket,

Győz a hazugság – a föld elveszett. –

(második szín, 340–341. sor, Égi kar)

galegoul:

Ai, ai, lágrimas fraternais chorade,

Perdeuse a terra – a mentira vence. –

'ah, ah, testvéri könnyeket sírjátok,

elveszett a föld, a hazugság győzött'.

Mért él a pór? – a gúlához követ

Hord az erősnek, s állítván utódot

Jármába, meghal. – Milliók egy miatt.

(negyedik szín, 630–632. sor, A rabszolga)

galegoul:

– Millóns por un.

'milliók egyért', 'milliók egy miatt'.

Nem a kakas szavára kezd viradni,

De a kakas kiált, merthogy virad. –

(hetedik szín, 1631–1632. sor, Lucifer)

galegoul:

Non amence porque o galo canta,

Senón o galo canta porque amence.

'nem virrad, mert a kakas szól (szó szerint 'dalol'),
hanem a kakas szól, mert virrad'.

Minő csodás keverese rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,
Míg büne a koré, mely szülte őt.

(nyolcadik szín, 2073–2076. sor, Ádám)

galegól:

Que mestura admirable da maldade,
Da nobreza é a muller: veleno e mel.
Mais zcomo nos atrae? Porque é boa,
Seu mal está no tempo que naceuna.
'mily csodálatos keveréke a rossznak,
a nemesnek a nő: méreg és méz.
de hogyan vonz bennünket? Mert jó,
az ő rosszasága a korban van, amely szülte őt.'

A névmás bővelkedő használata, vagyis az, hogy kiemelt –
részeshatározó vagy tárgyestben álló – főnév vagy névmás mellett a
hangsúlytalan névmás megfelelő alakját is kiteszük, a galegónak, akár a
spanyolnak, meg a többi újlatin nyelvnek egyik sajátossága. Jelen esetben ez
a tárgyestet nőnemű *a*-ja, magyarul 'őt'. A galego további jellegzetessége,
hogy ezt, amennyiben kettőshangzóban végződő szóhoz tapad, egy *n* előzi
meg.

Óh, hallom, hallom a jövő dalát,
Megléltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely a vén földet ifjává teszi.

(nyolcadik szín, 2138–2140. sor, Ádám)

galegól:

'Ai!, o oio xa o canto do futuro,
Atopei a palabra, o gran talismán,
Que a terra vella rexuencerá.
'ó, hallom már a jövő dalát,
megtaláltam a szót, a nagy talizmánt,
mely a vén földet megfiatalítja.'

A galego verselés sajátja, hogy amennyiben egy adott szó az előző szó
szóvégi magánhangzójával kezdődik, a két szótag egynek számít: az *o oio*
esetében tehát az *o* és az *oio* eleje egybeolvad.

Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Dallamba olvad össze, míg fölér. –
Így hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképp hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.
(tizenegyedik szín, 2599–2605. sor, Lucifer)

galegól:

Do alto, como o canto de igrexa –
Sexan laios, suspiros, voces roucas,
Chegan as alturas como melodía. –
Así os oe tamén Deus e cre
Que fixo ben este mundo. Mais abaixo,
Onde intervén o latexo do corazón,
Oiramolo do distinto xeito.
'a magasból, mint a templomi ének,
legyenek jajszók, sóhajok, rekedt hangok,
dallamként érkeznék a magasba.
Így hallja őket Isten is és (azt) hiszi,
hogy jól csinálta e világot. Ám lent,
hol közbejön a szív verése,
másképpen halljuk azt.'

A cél, megszüntette a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.

(tizenharmadik szín, 3724–3726. sor, Ádám)

galegól:

O fin é o termo da loita gloriosa,
O fin é a morte, a vida é loita,
E o fin do home é a loita mesma.
'a cél a dicső csata vége,
a cél a halál, az élet küzdelem,
s az ember célja maga a küzdelem.'

Ha nagy Hunyad nem méltó nép körében
Jó a világra, hogyha szerencsen

Sátornak árnya reszket bölcsején:
Mi lesz első hősből a keresztnek?
(tizennegyedik szín, 3888–3891. sor, *Lucifer*)

galegól:

Se o gran Hunyadi non nace no seo...
'ha a nagy Hunyadi nem születik a kebelében.'

Itt szükségesnek volt lábjegyzetben rövid magyarázatot adni arról, ki volt Hunyadi János és mikor élt, hiszen a galego olvasónak erről nincs tudomása.

Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!
(tizenötödik szín, 4141. sor, *Az Úr.*)

galegól:

Dixenche, home: `loita e confia!
'mondtam neked ember, küzdj és bízzál.'

A galegónak a magyartól eltérő sajátossága, hogy a 'mond' ige esetében a beszélőnek azt is hozzá kell tennie, kinek. Így kerül a *dixen* 'mondtam' végére a *che* 'neked'.

Horváth Zsuzsanna

Utópiák, falanszterek

Az előadó feltevése, hogy *Az ember tragédiája* tizenkettedik színe beilleszthető az európai kultúrtörténet utópisztikus gondolatai (v. ö. az ideális város eszménye) és az utópia műfajának szépirodalmi fejleményei közé. A tizenkettedik szín az európai irodalomba és gondolkodástörténetbe illeszthető motívikus folytonosság révén önállóan is elemezhető, mint az ún. pozitív állambölcséleti utópia negatív utópiába, anti-utópiába fordulásának egyik irodalmi megnyilvánulása.¹ A Tragédiában a falanszter egy megszervezett városhálózat² színhelye, ezáltal tere egy ideológiai formációktól független technikai társadalomnak. Ebben az értelemben „organizmus” – amelyben Ádám reménye szerint „*Közcél felé társ már most minden ember*”, a „*csendesén folyó szép rend*” felett „*tisztelve őrüil áll a tudomány*”. A szövegben kulcsszóként elhangzó organizmus egyszerre jelenti Newton gravitációs elmélete mintájára megtervezett hierarchikus társadalmat (a falanszterből álló falansztert) és a titkokat rejtő, ám a tudós szerint törvényeiben megismerhető és kényszeríthető természetet, amelynek „...*titkai közel / Állnak ma is már a fölleplezéshez.*” Az „organizmus” Ádám egészen tudományszemléletében ellentéte a „*tudásvágyat szakhoz*” kötő specializálódásnak. Az organizmus átlátója – Ádám ideálja szerint építésze – csak akkor képes a harmónia megtervezésére, ha egészen gondolkodik: „*Csak az építész látja az egészet, / S bár megfaragni nem tud egy követ, / A művet ő teremti, mint egy isten. – / Ily építész a nagy tudásban is.*”³

A Falanszter⁴ mint tudományos megtervezett totális közösségi életteret a Madách szövegmagyarázatok Fourier 1821-ben megjelent és a korabeli, majd a későbbi parnasszista folyóiratokban⁵ is népszerűsített *Az új ipari és közösségi világ* című művének hatásához kötik. Madách Platón *Államára* – mint a tudás és a morál maximumát koncentrááló eszményi városállam megalkotójára – is utalást tesz Ádámmal: „*Ah, milyen szerepe jutott, Plátó, neked / A társaságban, melly után epedtél!* –”

Szegedy-Maszák Mihály⁶ szerint a falanszter szín a londoni színnél élebbben bírálja azt az értécsökkenést, amely a pozitívizmusban teremtette meg ideológiáját. Szerinte az itt megjelenített világ csak néhány nem alapvető jellegzetességében emlékeztet Fourier utópiájára. (Fourier rendszerének pozitív értékei, például a társadalmi harmonia-elméletének alappillérei: az érzéki gyönyör, a szenvedély, a tevékenység szüntelen változtatása, a többértelműség teljesen hiányoznak Madách falanszteréből.) Miféle eszmei kiindulópont-

ból írhatta Madách a falanszterjelenetet, és kik osztották vele ez a szemszö-
get? – kérdezi. A gépszerűség és a szervesség szembeállítás, a lángelme
mint embereszmény nyilvánvalóan romantikus örökség. Szegedy-Maszák
szerint Stuart Mill és Madách értékrendszere mutat párhuzamosságokat:
mindkettőjük a nivellálódásban látja a jövő társadalmának legnagyobb
veszélyét, mindketten elutasítják az állóképszerű társadalom eszményét.
Madách falanszterének más rokonai közül Szegedy-Maszák kiemeli a kortárs
romantika utáni európai irodalom néhány motívumát: az elmarasztalt
utilitarista világot, a soha nem kételkedő gondolkodásmódot. Megemlíti,
hogy a kortárs művek közül Hawthorne könyve, a *Derűvölgy románca*
kínálja a legtöbb hasonlóságot. Hawthorne falansztere is „önelindító és
önmegállító gépezet”, a hatalom itt is függetlenül a közösségtől. A hazai
ösztönzöttségben Kölcseyre és Madách más reformkori olvasmányaira
hivatkozik (pl. a végletes észelvűség, „az ész és akarat egyoldalú kiművelése,
s a phantasia, a belső élet elhanyagolása” elleni bírálattal),⁷ majd kiemeli *A*
civilizátort, mint e jelenet előzményét. Szegedy-Maszák szerint „Madách az
utópia egyedül korszerű formájához folyamodott a központosított tervezés,
a célszerűség és a hasznosság ellenutópiájának megalkotásakor. Abban, ahogy
a műfajt eredeti módon kifordította, ösztönzést kaphatott a lukianósi
szatíráról – talán azt az ötletet is Lukianósztól vette, hogy Platón egy utópia
ellenzékének sorában mutassa be.” A mű szerkezetének egészére
vonatkozóan megállapítja, hogy a „tematikus szerkezetet kialakító
értékcsökkenés a megformált világkép szintjén azzal hozható összefüggésbe,
hogy Madách az ő korában uralkodó ideológiákat: a liberalizmust és a po-
zitivizmust szertefoszló ábrándok halmazaként mutatja be.”⁸

Bár filológiai bizonyítékokkal nem szolgálhatunk, feltesszük, hogy Ma-
dách a korabeli ipari társadalomnak a természettudományok által jelentősen
befolyásolt elméleteiről is tájékozódhatott, egyúttal ismerhette az európai
irodalom korábbi utópikus hagyományait is, például Morus 1516-ban íródott
Utópia, Campanella 1623-ban megjelent *Napállam* című művét, sőt Francis
Bacon technikaközpontú utópiáját is. Műveltségében lehetett helye a huma-
nista városeszmény képviselőinek, az antik és a középkori eszményi város és
társadalom mintái mellett feltehetően képe lehetett egy-egy jelentős itáliai
várostervező munkásságáról vagy a katonai védelmi szempontokat képviselő
erődvárosokban megtestesülő építészeti és társadalmi gondolatokról.

Az utópia fogalma maga értéksemleges, eredendően sem negatív, sem po-
zitiv jelentésű jóslat nem kapcsolódik hozzá. Morus követően az európai kul-
túrában a késő középkorban François Rabelais használja 1532-ben a *Gargan-
tua és Pentagrue*l egyik helyszínének megjelölésére, utalva ezzel Morus nagy-
hatású művének címére. Megjegyezzük, hogy a francia irodalomban kimutat-
ható az

utópisztikus társadalomkép egyfajta gondolati folytonossága. Fourier-ra példá-
ul nagy hatással volt a profetikus moralista Restif de la Bretonne (1734–1806),
aki sajátos utópista társadalmi „kozogóniájában” a tulajdont minden rossz,
minden bűn és korrupció forrásának, a Földet pedig „élő” lényként tétélezte.
Fourier követőinek gondolatrendszerében pedig gyakran kapcsolódott össze a
moralizáló elégedetlensége a tudomány vágyott rendjével, „a mécanisme so-
cial” megteremtésének igényével. Paradox módon még a szürrealista vezérre,
André Bretonra is hatással volt a Fourier-féle falansztert összetartó
„hajlamok vonzástörvénye” és a hajlamok szerint végzett munka elképzelése.

Ha utópiaként olvassuk a Tizenkettedik színt, az utópisztikus irodalom
ideális városának keresésétől a 19. századtól már jellemzőnek nevezhető ne-
gativ utópiákon át a regénybe oltott, az ökológiai szerveződésű társadalmat
propagáló esszéig, az *Ecotopiáig* kalandozhatunk. A szövegekben való kalan-
dozás előjelváltó nagy fordulata, az ún. pozitív utópiából a negatívba, az anti-
utópiába való átfordulása az, amikor a tudománynak hatalmi szerepe lesz,
amikor egy centrális gondolat – legyen az a „rossz” minden áron való kire-
kesztése vagy a tudomány következtetéseiből eredő kozmikus növelt külső
veszély – központi szervező erővé lesz a „jó” képviselőre vagy a „túlélésre”
berendezett társadalom szerkezetében.

Utalhatunk itt Hajnóczy Gábor *Az ideális város a reneszánszban*⁹ című
nagyszabású építészeti elméleti és -történeti munkájára, amelyben az antik és
bibliai hagyományokból eredeztetett humanista építészeti gondolat válságtü-
neteként jelöli meg az ideális város utópisztikus várossá való alakulását. A
két felfogást összehasonlítva feltárja az alapvető jellegzetességeket: (1) Míg
az ideális város leírása egy jövőbe vetített kép (az az elképzelés, hogy egy ra-
cionálisan létrehozott építészeti struktúra képes igazságos és harmonikus tár-
sadalom létrehozni), az utópisztikus város a már befejezett valamiről szóló
tudósítás. (2) Az ideális várost tervező építész művét a tágabb és közvetlen
környezetbe igyekszik elhelyezni, az utópisztikus város izolálódásra
törekszik. (3) Az előbbi konkrét, valóságos helyszín figyelembe vételével
készül, az utóbbi bárhol megvalósítható. (4) Az ideális város elrendezése
topografikus, az utópisztikusé szociális. (5) Míg az ideális város társadalmi
valóságából kiinduló, azt idealizáló leírás alapul, az utópisztikusé a
valósággal tudatosan szembeállított társadalom. (6) Ebben az nyilatkozik
meg, hogy az ideális városok leírásai elfogadják, míg az utópisztikus
városleírások elutasítják az adott történelmi-politikai valóságot és kritizálják
azt. (7) Az ideális város társadalmi nyitott, a polgárok/családok száma nem
korlátozott, ezzel szemben az utópisztikusé zárt, a polgárok száma állandó.
Magyaráztal hozzáfűzi, hogy „Mélységesen meggyőződve a meglévő
struktúra ésszerűsíthetőségében, az

építész-teoretikus a jövőben követendő gyakorlati és esztétikai szabályokat állít össze. Az utópiát alkotó irodalmár-filozófus, kiábrándulván a politikai és erkölcsi elvetemültségből, szatirikus bírálatot ír, amelyben szinte görbe tükröt tart a valóság elé. Az előbbi esetben az alapkoncepció az alkotás, az utóbbiban a szarkasztikus bírálat. Az előbbi gondolkodásmódja optimista és racionális, az utóbbié szkeptikus és irracionális.¹⁰ Összegzően: az utópisztikus város absztrakt modell, amely elsősorban állambölcseleti (vallási, morális, tudományos) eszmék közvetítésére született.

Az anti-utópiában a létet fenyegető természeti katasztrófa nevében indokoltatik a társadalom, az emberi élet tudományos megszerzése és irányítása. Ekkor jelennek meg az élet kommunisztikus és a fenyegető külső veszély elleni erődítésként („*Ez eszme nálunk a megélhetés.*”) megszerzett intézményei: a közös lakás, étkezés, a tudományosan szervezett és ellenőrzött hierarchizált munkamegosztás – felfüggesztve az individuális érzület és a választás minden lehetőségét.

A tizenkettedik szín falanszter világa meggyőzően építhető fel magából a szövegből. A kisebb léptékű identitás: a haza – mint jó korlát – elveszett, helyette a „hon” úgymond a nagyvilág. A múlt és a jövő egyaránt értelmét veszítette az egyén számára: a tudomány a jelenre összpontosítva mindent igazgat, mindent egygyé olvasztó eszméje az azonos terekbe szervezett tömegtársadalom. Az átfogó, holisztikus szemlélődésnek nincs helye, csak a szakosodás engedélyezett. A múzeumi séta úgymond bemutat minden haszontalant, groteszk tárlókba sorolódnak mind a természet szeszélyei, mind a kéz és a szellem termékei: a virág, állat, díszes kard, faragott szék és az irodalom. Ez utóbbi olvasása tilos, csak a bölcseskről és – a gerontokrácia uralmának jegyében – a 60 éven felüliekről tételezhető fel, hogy védettek veszedelmesen felkavaró, tehát nem kívánatos hatásaitól. A gyereknevelés csak a betagolódásra és a tudományos gondolkodásra irányuló szocializálás. A testvériség és egyenlőség a megélhetéshez megállapított egyenlő ellátmányt jelenti. Hiába érvel érzelmeitől fűtötten Ádám, hogy a tudomány magyarázat, kommentár, de nem jóslat és nem az élet beszabályozása. A tudomány falanszterbeli célja a kiszámíthatóság, bezárhatóság, előállíthatóság – a végzet és a sors kirekesztése. Már-már kifordított mese, ahogyan korlátozódik az egyéni alkotóerő: az ember nem név, hanem szám, nem teremtő erő, hanem csereszabatos sztenderdek ipari előállítója. A személyes vonzódás és a család előítélet, az utódok csak tervezettek lehetnek. A Huxleyn és Orwellen edződött mai olvasó számára ez a szintiszta negatív utópia világa.

Későbbi korok pozitív és negatív utópiái lényegében egyaránt a közös európai mintákat követik: állapotrajzot adnak az élet szinte minden szférájáról:

politikai, a gazdasági hatalom természetéről, a hatalom által engedélyezett kérésekről, a férfi–nő viszonyról, a nevelési elvekről, a társas élet alkalmairól, a vallás mibenlétéről, az állami irányítás módozatairól, a kívánatos tökéletesedés útjairól – s ellenpontként a mindebből kiábránduló vagy eleve tagadó, illetve minderről másként vélekedő érveiről és várható sorsáról. A negatív utópia alapvetően különbözik Morus már-már aprólékosan körültekintő víziójától: a falanszter világa nem kívánatos célként tűnik fel, hanem fenyegető jövődőlésként.

Szerb Antal *A világirodalom történetében* unalmas és lapos világgként értelmezi Morus utópiáját is, jelezve, hogy az utópia – legyen bármilyen bölcs társas szerveződés is – kietlen sivatag az irodalomban megjelenített eleven világokhoz képest. „Az angol humanizmus legkiemelkedőbb alakja Morus Tamás, Erasmus barátja. Híres műve, a fogalomra vált Utópia az egész nagy műfaj megalapítója. E könyv már az Amerikát megjárt tengerészek elbeszélései alapján keletkezett. Hythloday, a regény hőse, elvetődik egy távolnyugati szigetre. A tökéletes állam, amelynek polgáraival itt megismerkedik, nem sokkal kellemesebb hely, mint Platón eszményi állama. Itt sincs magántulajdon, bár Morusnak még nem okoz semmi gondot a gazdasági élet új megszerzése; itt is teljes a rend és fegyelem, az állam minden életmegnyilvánulást szabályoz. Utópia éppoly rideg, kaszányaszerű világ már, mint a későbbi utópista írók elképzelései, mint Madách falansztere. A későbbi utópiáktól legfőképp abban különbözik, hogy innen lévén a reformáción, még nem ismeri a munka öncélú kultuszát.”¹¹

Morus dialogikus művében a törvényeken, az erkölcsökön, a valláson át minden lényegesnek tartott kérdésben vitázik önmagával. E vitához a legtermészetesebb alkalmat, a lakomai beszélgetést választja, s a mesét az ország törvényeiről, szokásairól, életmódjáról és erkölcséről Szavajátszó Ráfáel szájába adja: „...amit hallottam, egyszerűen le kellett írnom s ez semmiség” – írja a mű előszavával szolgáló, a tudós antwerpeni polgármesternek írott levelében. Az előszóban elnézést kér barátjától, hogy ügyvédként, elfoglalt pe-rekkel, törvényekkel foglalkozó emberként s gondos családapaként úgymond nem tudott a hallott mese minden adatának utánajárni. „Nem tudom, ki ebben a hibás, én-e, te-e, vagy maga Ráfáel: nem jutott ugyanis eszünkbe, hogy megkérdezzük, ő se mondta, hogy az Újvilág melyik táján terül el Utópia.”¹²

Morus mellett Rabelais hatása meghatározó, – ahogyan Bálint György¹³ esszéjében kifejti – a későbbi felvilágosodás korának minden nagy íróját ő termékenyítette meg, elsősorban Swiftet és Voltaire-t. Rousseau-ra is hatott emelkedetten szabad nevelési elve és mindent átfogó, életörömös szeretet-filozófiája. Rabelais termékenyítő ereje még Anatole France-on is megérzik. És Aldous Huxley dekadens entellektüell-hősei keservesen vágyódnak Gar-

tua csodálatos alapítványa, a Thelema-kolostor után. Ebben az intézetben valószínűleg meg sűrítve a rabelais-i életelvek. A szabad akarat kolostora ez, ahová csak szép, egészséges és jóindulatú fiúkat és lányokat vesznek fel. Egyetlen alapszabályuk: „Tégy, amit akarsz!” Mert „a szabad embernek, aki tisztességes társaságban nő fel, természetből fogva oly ösztöne és tapintata van, mely mindig az erényes cselekedetre készíti, a büntől visszatartja, s ez adja meg emberi méltóságát. Azonban ha gonosz erőszak és hatalom letöri és megalázza, akkor ez a nemes hajlam, mely eddig erényre készítette, most arra indítja, hogy a szolgaság igáját lerázza és széttörje, mert mindig a tiltott dolog után törekszünk, s az után vágyakozunk, amit megtagadnak.”

A thelemiták a legszebb filozófiai könyvtárban dolgoznak, vitatkoznak és bölcselkednek; tornásznak, vívznak, lovagolnak; derűsen gondolkodnak, és derűsen szeretnek. Íme a nagy rabelais-i vágyalom, az örök emberi vágyalom. Hogyan lehet megközelíteni, erre Rabelais természetesen még nem tehetett gyakorlati javaslatot. Mindenestre tudta, mit kellene elérni az emberiségnek, és tudta, mi ellenkezik ezzel az adott pillanatban. Sejtett ezen kívül nagyobb, és akkor még ismeretlen összefüggéseket is. A szegény vándor a világ minden nyelvén szólítja meg Pantagruelt az országúton, és végül elárulja, hogy a szegény ember a világ minden nyelvén csak egyet mondhat: kényeret akarok. Rabelais tehát mindent tudott, és még ezen kívül is sejtett egyet-mást. Mindez nem tudta pesszimistává tenni. Hősei egész emberek voltak: minden kétségbevonhatót kétségbevonatok, minden megállapíthatót megállapítottak, és minden megíthatót megírtak. Őszinte irigységgel dicsérik emléküket. – írja Bálint György.

Az utópikus irodalom nagyszabású áttekintését tartalmazó mű Françoise Choay¹⁴ *A szabály és a modell* című 1980-ban megjelent műve. Ha az utópia általa felsorolt kritériumait Madách művével, illetve annak tizenkettedik színelvétel is összevetve vizsgáljuk, a következő megállapításokat tehetjük:

Az utópia a szerző által szignált könyv, azaz ezáltal elkülönül a mítosztól. Hajnóci említett művében, megjegyzi: természetesnek vehetjük, hogy az ideális városról alkotott első elképzelések mítoszok formájában jelennek meg (lásd például a hermetikus hagyományt). A kollektív bölcsesség megtestesítője a város alapítója, aki részben hős, részben demiurgosz. Működésében a kozmosz ismerete jut érvényre, amennyiben az égitestek, az évszakok, égtájak, szélirányok törvényszerűségeinek ismeretében határozza meg a város formáját, nagyságát, jelöli ki a város középpontját, a főtemplomot, a fontosabb épületeket. Az ideális városról való gondolkodás története tulajdonképpen a mítosz elhalásának és a ráció tényérésének hosszú folyamata.¹⁵

Az utópia egyes szám első személyű elbeszélés, azaz jelen idejű saját élményként való előadás. Ez a nézőpont biztosítja a kívülállást (Ádám és Luci-

fer utazó szemtanúk), a tapasztalt világra való leíró rácsodálkozást, egyúttal a kritikai reflexiót. A jelen idejű elbeszélés célja a közölte hitelességének erősítése. Az utópia írója kijelentő módban, jelen időben szól: azaz nem a felszólító módú „legyen” és nem is az óhajtozó módban szóló „lehetne” megnyilvánulási módot választja. Meghatározó a „van” és a „most”, ehhez képest minősül radikálisan másnak mindaz, ami egykor volt (a múlt). Az örökkévalónak tűnő jelen kelti a „jövőben lét” érzetét. A szerző az utópiában leírt/megjelenített társadalmat társadalommodellként jeleníti meg. Ez (*„Tanyája az új eszmék emberének”*) általában a társadalom ésszerűsíthetőségén alapuló diszkriminatív egyenlőségmodell. A létezővel szembeni létrehozásának okai elvont, morális motívumok, amelyek helyettesítik a tényleges emberi érdekeket. (*„Ha család előítéletét / Éledni hagyjuk, rögtön összedül / Minden vívmánya a szent tudománynak.”*) E nézetnek teljes ellentéte például a reneszánsz ideális városa, amely a jól szervezett társadalom harmonikus építészeti kerete, amelyben a harmónia, a szimmetria, a szépség a kozmikus makrokozmosz és az emberi mikrokozmosz megfeleltethetőségének ideáján nyugszik.

E társadalommodell egy elkülönült térben létezik, tehát egy sajátos térmodellert tart fenn. (Maga az utópia szó antik görög eredetű, jelentése az „ou toposz” „nemlétező hely.” Platón ideális állama tehát éppúgy felfogható egy elképzelt ideális államberendezkedést és állampolgári létet megjelenítő műnek, mint egy, bölcséleti igénnyel megalkotott jövőt ábrázoló filozófiai esszének.) Az utópiát magában foglaló tér (zárt állam, szigeten lévő vagy körbeépített város) térbeli elkülönülés is indokolja, hogy csak kalandos utazással közelíthető meg, esetleg véletlenszerű odavetődéssel lelhető fel. (*„Mi ország ez, mi nép, melyhez jövünk?”*)¹⁶

Az utópia tere és ideje kívül áll a mindennapi idő- és térrendszeren (más bolygó, Seholsincs-sziget stb.). Eltérő múltja és hagyományai vannak vagy éppen a közös múlt és hagyományok tagadásaként jön létre. (Madách tudósai a múltat értelemszerűen a múzeumba zárják.) Egyfajta időtlenség vagy a veszélyezettettsége miatti jövőtlenség jellemzi (*„Fukarkodnunk kell, álltallatva rég, / Hogy elfogy a sajt, és éhen veszünk.”*). Az utópiában érvénytelen az idő folytonossága és az idők – úgymond – változása. Magának a változáseszmének a képviselőit megbüntetik, hiszen a változás lényegileg indokolatlan. (*„S mi egyformára, mily törpére szűrte / Az állam.”*) A társadalmi architektúra egyszer és mindenkorra megoldottnak tünteti fel magát: adottak a hatalmi viszonyok, a munkamegosztás, az általában zárt lélekszámú, azaz nem növekvő népesség szaporodása, ellátása, nevelődése. A munka értelme a társadalom zártságának és változatlanóságának fenntartása. Semmiféle új nem lehet vonzó perspektíva: csak a meglévőt igazítják a már elért állapothoz. A társadalom-

kép nem szociografikus és nem személyes, hanem eszményítő. A civilizáció és a természet, a tudomány által legitimált hatalom és a földközeli természetesség szembeállítás, a saját személyiség („*A száz egyenlő idegen között*”), a saját értékek őrzése és a hatalom által a tömeg létebe indoktrinált gondolat és a személyes érzélemvilág szembeállítása a későbbi anti-utópiák világának egyik meghatározó cselekményszervező elve.

Az utópia létezhetősége eleve felveti a tökéletes társadalom, a töretlen boldogság, a kétértelműségektől mentes – s ez által is ellenőrizhetővé tett – nyelv képzetét is. Mindezekről éppen az antiutópikus művekben átláthatóvá tett manipulációkkal a szabad államszerveződés pótléka, a legfőbb vezető gondoskodik. A negatív utópiák a manipuláció kifejezésére új fogalmakat, szóösszetételeket is teremtettek. Kerényi Ferenc az idézett Madách-kiadásban megjegyzi, hogy Franciaországban külön Fourier szótárt is szerkesztettek.¹⁷ Közismert példa Huxley *Szép új világának* boldogságversikéje, amely az 1932-es angliai megjelenést követően 1933-ban már Magyarországon is közismert volt. Orwell 1984 című regényének néhány fogalmát, például az „újbeszél”-t, a „gondolattrendőrséget” akár túl is szárnyalta már a 20. század néhány történése. A negatív utópiák lényegében a korlátozottság és a mindenhatóság tényeit egyaránt magukba foglalják, mértéktelen az ellenőrző hatalom és mérhetetlen az alávetettség. „A szándék az, hogyha egyszer az újbeszél véglegesen elsajátították és az óbeszél elfelejtették, eretnek – vagyis az Angszoc elveitől eltérő – gondolat szó szerint elgondolhatatlan legyen.”¹⁸ S aki mégis tudja és használja az óbeszél, úgy járhat, mint Madách hősei, ha a mű ott érne véget: „*Mit hallgatjuk tovább, kórházba őket.*” De a mű folytatódik, hiszen „*Itt gyors segély kell. Ádám, útazunk.*”

Jegyzetek

1. Madách megelőzte korát – állapítja meg Szegegy-Maszák Mihály (1980) – amennyiben a később elszaporodó ellenutópiáknak igen korai változatát teremtette meg. Megjegyezzük, hogy a pozitív vagy negatív jelentés az adott „utópiában” megjelenített tartalmak függvénye. A köznyelvi használat arra hajlik, hogy a utópisztikushoz az irreális, a megvalósíthatótól elrugaskodott minőséget jelöljön e szóval. HANÁK Péter *Közép-Európa, Közép-Európa!* című történelmi esszesorozatának – talán e köznyelvi jelentéstartalmat provokálva – adta a *Ragaszkodás az utópiához* (Liget könyvek, Budapest, 1992) kötetcímet. A pozitív jelentés holdudvarába beleérthetjük a nosztalgikust, a vágyottat, a soha fel nem adható reményeket.
2. A falanszterbeliekhez hasonlóvá átalakuló Lucifer az ezredik falanszterből való tudósjelöltként mutatkozik be.
3. Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szerk.: KERÉNYI Ferenc. Matúra Klasszikusok. 113 p. Ikon Kiadó, Budapest, é. n. Az idézeteket e kiadás alapján közöljük.
4. A falanszter nemzetközi szó, a magyarba a franciából kerülhetett át, esetleg német közvetítéssel.
5. Ilyen, Fourier gondolatait is terjesztő lapok voltak pl. a La Phalange, a La Démocratie Pacifique. Leconte de Lisle (1818–1894) is ebben publikálta az antik mitológiai motívumokból építkező, a köztársasági és szocialista szimbólumokat népszerűsítő költeményeit. Fouriert a szürrealisták egyik vezére, André Breton is sokra tartotta.
6. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Történelemértelmezés és szerkezet Az ember tragédiájában*. In.: *Világkép és stílus*. Magvető Kiadó, 1980. 319–367.
7. Szegegy-Maszák Kölcsey *Mohács* című esszéjére és Kemenczy Márton: *A polgár* (Atheneum, 1841. II. 881.) című művére utal.
8. i. m. 343–344.
9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
10. i. m. 151.
11. SZERB Antal: *A világirodalom története*. 266–267. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1973.
12. MORUS: *Utopia*. Officina Könyvtár 9. Budapest, 1942. Fordította: Geréb László.
13. BÁLINT György: *Rabelais*. In. *A toronyőr visszapillant. I.* Magvető Kiadó. Budapest. 1966. 666–667.p.

14. CHOAY, Françoise: *La règle et le model*. Paris, 1980.
 15. i. m. 19.
 16. Utalhatunk például Eldorádó helyszínére Voltaire *Candide*-jában, a 18. századi irodalomra jellemző utópikus elemekre, amelyek a „vadember” természetes életminőségének és a civilizáció hatásainak szembeállítását célozzák. A romantika elvagyódás motívumaiban, „boldogság-tájain” is fellelhetőek az utópia elemei. Jókai Senki szigete a fegyver és pénz nélküli pozitív utópia egyik példája, ahova az addigi kettős életét feladó Tímár Mihály csak saját imitált halála árán vonulhat vissza. A „boldogság-utópiák” egyik példaként utalhatunk Petőfi *A szerelem országa* című versére. (Koltó, 1847. október). E „boldogság-sivatag” látomásban az álom olyan paradicsomi vidéket tár fel, ahova „vágy-szomjasan” lép be az arra tévedő, s ahol az ifjú emberek mégis mérges füveket keresnek, s mindenütt „Dúlt arcok és öngyilkolás!... / Csupán csak a táj és az ég mosolygott.”
 17. i. m. 123.
 18. ORWELL, G: 1984. Ford. Sziógyártó László. Európa Kiadó, Budapest, 1989.

Andor Csaba

Formai következetesség és következetlenség Az ember tragédiájában

Az alábbiakban nem tartalmi, hanem inkább formai jellegzetességeket elemeznék, amelyek elsősorban akkor szembeötlőek, ha a Tragédia eredeti szövegét annak különböző kiadásaival, főképp pedig a fordításaival hasonlítjuk össze.

A Tragédia terjedelmét hagyományosan sorokban mérjük; az ezzel kapcsolatos problémákra inkább nem térnek ki, hiszen azok Tolnai Vilmos kritikai kiadása, továbbá Kerényi Ferenc szövegkiadásai, végül pedig Bene Kálmán szöveggondozása és jegyzetei nyomán meglehetősen ismertek.

A közelmúltban a Tragédia 25 fordításának CD-n történő megjelenítése kapcsán szembesültem azokkal a furcsaságokkal, amelyekre szeretném felhívni mások figyelmét is.

Egy fordítás esetében a mű terjedelmének „természetes mértékegysége” a megszólalás. Lehet, hogy az a gondolat, amelyet Ádám a magyar szövegben 15 és fél sorban fejez ki, egy fordítás esetében több vagy kevesebb sorból fog állni; sőt az is lehet, hogy bizonyos értelemben egyetlen sor lesz, ha mondjuk prózafordításról van szó, ahol csak a könyv fizikai mérete dönti el a sorok számát. A szereplők megszólalásainak száma azonban – vélhetnénk – nem térhet el a különböző szövegkiadások esetében. Érdekes módon mégsem ez a helyzet. Könnyű ám elhibázott dolog lenne ezért minden esetben a kiadót vagy a fordítót kárhóztatni; az igazság ugyanis az, hogy sem Madách Imre, sem Arany János nem járt el mindig következetesen; a különböző kiadások sokszor az ő (vélt vagy valóságos) hibáikat javítják.

Bizonyos esetekben egyébként a fordítónak kötelessége is a javítás; zavaró hibákkal kár lenne az olvasókat olyan esetekben is terhelni, amikor úgysem pontosan azt kapják, amit a szerző írt. Itt van pl. ez a sor: „Megállj, a döghalált szivod magadba.” Illő lett volna felkiáltó jelet tenni a mondat végére, ezt azonban minden érintett elmulasztotta. Azt hiszem, egyetérthetünk abban, hogy a fordító nyugodtan tehet felkiáltó jelet a mondat végére csakúgy, mint az azt követő mondatban: „A döghalál – rettentő – félre innen.” Ilyen hibákkal, mint tudjuk, tele van a Tragédia; Arany János valamiért vonakodott néhány tucat helyen felkiáltó jelet tenni a pont helyére. Vannak aztán szemantikai hibák is. „Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?” A mondatnak semmi értelme, s ha a magyar kiadásban nem is javíthatjuk ki azt, amit a szerző és Arany elmulasztott, azért a fordító bátran megteheti, hogy ezt fordítja le: „Mi a su-

gár, ha szem nem fogja fel?” Bár szemantikailag önmagában értelmes, a szövegösszefüggés alapján teljesen elhibázott az „Ezt mondta előttem már egy matematikus” sor, amely helyett ezt helyes lefordítani: „Ezt mondta előtted már egy matematikus”, hiszen a falanszterbeli tudósnak a saját tudományát magasztaló soraira csak ez lehet az értelmes felelet.

Ám a szereplők megszólalásaival is különböző természetű gondjaink lehetnek. Kerényi Ferenc szövegkiadása óta például érdekes módon alakult a harmadik udvaronc sorsa. Az 1989-es kiadás 2070. sora előtt ez áll: [HARMADIK] UDVARONC. Valóban, úgy tűnik, mintha a szerző, aki (Kerényi Ferenc számozása szerint) a 2064. sor előtt még rendesen kiírta a szereplő nevét, attól kezdve megfeledkezett volna arról, hogy több udvaronc is van, s a kéziratban csupán udvaroncot írt, sorszám nélkül. Biztos vagyok benne, hogy nem feledkezett meg róla, s ebben az esetben Madách feltételezett logikája véleményem szerint védhető.

A megszólaló megnevezéseinek a megszólalások előtt nem szükségképpen kell tökéletesen azonosnak lenniük; elegendő annyi egyezés, amennyi a félreértés lehetőségét teljesen kizárja. Sőt, nem is lehet mindenütt teljesen azonos a szereplő megnevezése! A nyelv és a logika sajátosságainál fogva, bizonyos esetekben éppen az vezetne félreértéshez, ha ugyanúgy utalna a szerző a szereplőre, mint ahogyan azt néhány sorral feljebb tette. A párizsi színben, ahol előbb megszólal EGY SANS-CULOTTE, másodjára nem szólalhat meg ismét EGY SANS-CULOTTE: ez logikailag ugyan megengedett, dramaturgiailag azonban elhibázott, érvénytelen és értelmezhetetlen dolog lenne. Valóban: ez logikailag azt jelentené, hogy a két szereplő lehet hogy azonos, lehet, hogy nem, ami dramaturgiailag képtelenség. Azonosságukat csakis úgy lehet kifejezni, ha másodjára határozott névelőt szerepeltet a szerző (A SANS-CULOTTE), különbözőségük esetén pedig azt kellene írnia: EGY MÁSIK SANS-CULOTTE.

Kicsit hasonló a helyzet a harmadik udvaronccal is, azzal a különbséggel, hogy ott nyugodtan kitehette volna a sorszámat a szerző minden egyes helyen. S hogy miért nem tette ki? Azért nem, mert félreértésről ebben az esetben sem lehet szó. Az udvaroncok ugyanis – akiknek pontos számát nem tudjuk, de akik közül négyen megszólalnak – egyszer már elmentek, majd Éva a harmadik udvaronccal tért vissza. Világos, hogy a jelen nem lévő udvaroncok nem szólalhatnak meg. (Pontosabban ennél azért árnyaltabb a helyzet, hiszen nem feltétlenül kell jelen lennie a megszólalónak, ám ha nincs jelen, akkor ezt a körülményt is kötelező jelezni, mint ahogyan Madách meg is tette. Az első színben például az Úr szólal meg, ezzel szemben a második színben, ahol – legalábbis látható módon – nincs jelen, az Úr szava szerepel a megszólalása előtt. Ugyanígy a Föld szelleme helyett mindenütt a Föld szellemének szava

áll. Tehát pl. a jelen nem lévő második udvaronc megszólalása előtt Madách szerint ennek kellene állnia: A MÁSODIK UDVARONC SZAVA.) Mivel esetünkben egyértelmű, hogy melyik udvaroncról van szó, a szereplő visszatérte és első megszólalása után a szerző sem itt, sem két színnel később nem szerepeltetett sorszámat. Valóban: ha csak egy udvaronc van jelen, a harmadik, akkor elegendő a határozott névelő, a sorszámat nem szükséges kiírni.

Attól tartok, Kerényi Ferenc is, de mi is következtetlenül jártunk el, amikor a nyolcadik szín végén szögletes zárójelben kiírtuk a sorszámat, de a tizedik színben már nem, ott csak udvaronc szerepel a kiadásokban.

Madách általában azt az elvet valósította meg, hogy egy szereplő megszólalását csak akkor követi a következő megszólaló neve, ha az különbözik az előzőtől. Számos helyen előfordul pl., hogy a szereplő megszólalását szerzői instrukciók szakítják meg, ám az instrukció után mégsem írja ki újra a szereplő nevét, mivel nincs változás: ugyanaz a megszólaló, aki az instrukció előtt is beszélt. Sajnos néhány esetben eltért ettől az elvtől, mint ahogyan a fordítók is több-kevesebb helyen, főképp a hosszabb szerzői instrukciók után, szükségesnek tartották a szereplő nevének újabb kiírását. Madáchnál pl. a „János, nekem szükségem volna pénzre.” mondat előtt szerepel Éva neve, holott előzőleg is ő szólt, igaz, nem Keplerhez, hanem az udvaroncokhoz. Másutt is előfordul hasonló váltás, de azért mégsem feltétlenül ismételte meg Madách a szereplő nevét.

Ám ennél sokkal kaotikusabb a helyzet az instrukciók esetében, ahol a fordítók szinte kivétel nélkül javítani voltak kénytelenek az eredeti szöveget. Mi is a baj Madách szövegével? Nos, a legfőbb baj az, hogy számos helyen nem teszi egyértelművé a szerző: a megszólaló kihez intézi szavait. Itt van pl. a *félre* instrukció. Rengeteg helyen szerepel, de lehet olyan helyeket találni, ahol érthetetlen okból elmaradt. Amikor pl. Ádám kérdésére Lucifer így felel: „A szél gallyakat ráz”, majd így folytatja: „Segítetek / Ti elemek”, akkor nyilvánvaló, hogy az utóbbi szavait már nem Ádámhoz intézi, jóllehet elmaradt a *félre* megjegyzés. Máskor meg egyáltalán nem nyilvánvaló a magyar szöveg alapján, hogy kihez is szól a szereplő. Persze ez a kontextusból mindig kiderül, de azért mégis csak furcsa, hogy egyes helyeken szükségét érezte Madách a megjegyzésnek, más helyeken meg nem. Amikor pl. a negyedik udvaronc azt mondja: „A társaság oszol, menjünk mi is”, akkor nyilvánvalóan a többi udvaronchoz szól, de éppenséggel nem a közvetlenül utána megszólaló harmadik udvaronchoz, hiszen az utóbbi nem neki felel, amikor ezt mondja: „Lépcsője itt van – jó éjt asszonyom”. Itt nem csak az maradt el, hogy *Évához*, de az is, hogy miként és miféle lépcsőkhöz kerültek mozgásuk során a szereplők. Tulajdonképpen már a szín elején szereplő leírásban illett volna megemlí-

teni, hogy Kepler íróasztalához, amely az erkélyen áll, lépcsősor vezet fel, ez ugyanis egyáltalán nem nyilvánvaló, noha a későbbiekben a lépcső szerephez jut. Ezt azonban elmulasztotta a szerző, s bár egy másik instrukcióból kiderül a környezetnek ez a sajátossága, utána még több mint tíz megszólalás van hátra, amíg a lépcsőket szóba hozza a harmadik udvaronc, ráadásul úgy, hogy csak a mondat második feléből derül ki, hogy kihez is szól.

Merész, de logikus eljárást alkalmazott a holland fordítónő, amikor bizonyos szereplőket megkettőzött. A bizánci színben a könyveket árusító barát szavait követően a keresztesek ezt mondják: „Ide vele. – Nekünk is szent atyám! –” Ez bizony így valóban nem jó, s igazat adhatunk A. S. C. Wallisnak, aki az első mondat előtt a kereszteseket, a második mondat előtt viszont más kereszteseket szólaltatott meg: valóban, akik azt mondják: „Nekünk is...”, azok nyilván az előzőleg megszólalókkal szemben fogalmazzák meg óhajukat; különböző csoportokról van tehát szó.

Ugyanígy járt el a fordítónő a párizsi színben, ahol a néptömeg szájába Madách e szavakat adta:

*Fel a Konventre hát, nincs még eléggé
Átválogatva. – A Konventre később,
Gyakorlatul előbb a börtönökbe. –
Addig szedd össze minden áruló
Nevét, Danton.*

Világos, hogy a gondolatjel előtt és után nem ugyanazok szólnak, ám a megszólaló megváltozását a magyar eredetiben nem jelzi semmi. Nem így a holland változatban, ahol előbb a néptömeg szólal meg, majd „mások”.

Végül a londoni színben a nyegle ajánlatára érkező reflexiók a magyar szövegben „A tömegből” érkeznek, ami azt a látszatot kelti, mintha egy valaki szólna, holott az „Ide vele. – Nekem bármelyik elkel. – / Ah, mily szerencse. – Milyen drága vétel!” megnyilatkozások semmi esetre sem származhatnak egyetlen személytől; a hollandban ez három szereplő-megszólalás. Valóban: ha a tanulókat, polgárokat, demagógokat stb. tudta szaporítani, sorszámokkal ellátni Madách, vajon miért nem tette ezt meg ebben az esetben is? A válasz az, hogy azért persze van rendszer Madách eljárásában, még akkor is, ha ez a rendszer vitatható. Az a szereplő (csoport) kapott önálló nevet a Tragédiában akinek (amelynek) a megszólalása legalább egy sor. Ebben az esetben csak a párizsi szín megoldása nem konzekvens: ott ugyanis a néptömeg mindkét csoportja egy sornál hosszabb szöveget mond. (Érdemes felfigyelnünk arra is, milyen sokféle célra használt a szerző gondolatjelet. Így többek között a kü-

lönböző megszólalókat is ez a jel választja el egymástól ott, ahol nincsenek külön-külön megnevezve.)

Mindezek a mellékesnek látszó sajátosságok a közelmúltban azért juttattak fontos szerephez, mert meg kellett oldanom a Tragédia-fordítások karakteres formában történő számítógépre vitelét. Az értelmes rögzítés feltételezte a szövegek egységesítését, az esetlegességek (pl. elő- és utószó, jegyzetek, tipográfiai sajátosságok stb.) mellőzését. Ebben az egységesítési munkában váltak feltűnővé az említett sajátosságok, mindenek előtt az, hogy a megszólalások száma ritkán egyezik a hiteles magyar szövegével. Az is sejthető, hogy a fordítók olykor nem a legszerencsésebb módon választották meg a forrást, némely esetben enyhén hiányos magyar szövegből dolgoztak. Feltűnő pl., hogy Ádám egyik megszólalása: „Fiam! Atyád kardját mutasd be te.” számos fordításból hiányzik; bizonyára könnyen kinyomozható volna, hogy a magyar kiadások közül melyikben vagy melyekben hiányzik éppen ez a sor.

Végezetül a fordítók következtelenségéről is szólnék, annál is inkább, mivel a jelek szerint a kiadói szerkesztők sem mindig álltak a helyzet magaslatán, amikor a szöveget átnézték, s olykor súlyos, már-már értelemzavaró hibákat hagytak a szövegben. Csak ismételni tudom: nyelvismeret hiányában a formára figyeltem, így tehát csakis a formai elvéteket vettem észre. Maga Madách (és Arany) is hibázott, amikor az egyik szereplőcsoportot kétféle néven szerepeltette: az első és az utolsó színben *angyalok kara* van, a második szín végén mégis az *égi kar* szólal meg. A fordításokban olykor az első és az utolsó színben is eltérő a megnevezés: a fordító nem tudta eldönteni, hogy jelzős vagy inkább birtokos szerkezetet használjon-e, s végül egyszer így, másszor úgy fordította az angyalok karát.

Ennél azonban súlyosabb baj – mert értelmezési zavarhoz vezet –, ha a londoni színben nem ugyanazok a szereplők ugranak a sírgödörbe, akik korábban a színben szerepeltek. Márpedig ez a hiba is jó néhány fordításban (pl. a spanyolban és a portugálban) előfordul; leginkább a bábjátékos és a kéjhölgy az, akit a különböző nyelvekben többféleképpen is meg lehet nevezni, s úgy látszik, túlságosan hosszú a szín: a végére olykor a fordító is és a kiadói szerkesztő is megfélekedezni látszik arról, hogy kit hogyan hívtak korábban.

A számítógép képernyőjén – a magyar szöveg mellett párhuzamosan görgetve az egyes fordításokat – még számos érdekes és többnyire lehangoló megfigyelést tehettem. A többes számot ezúttal nem véletlenül mellőztem: nagyon remélem, hogy aki a CD-t majd kézbe veszi, a fordítások bizonyos gyermekbetegségeivel már nem fog szembesülni. Gondolkodás nélkül kijavítottam ugyanis azokat az elemi hibákat, amelyeket annak idején a kiadói szerkesztők elmulasztottak kijavítani. Természetesen nem pótoltam a hiányokat, de köte-

lességemnek tartottam a szembetűnő hiányosságokat jelezni: ha tehát egy egész szereplő-megszólalás kimaradt a fordításból, akkor szögletes zárójelben azért feltüntettem a szereplő nevét. Ahol pedig eltért a szereplőnév, ott a magyar szöveg alapján javítottam. A fordításokban ugyanis Danton, Júlia s más érdekes szereplő nevekkkel találkozhatunk olykor, de arra is van bőségesen példa, hogy az első és második demagógot fölcserélik, ötödik tanulót szerepeltetnek a londoni színben, ahol pedig csak négy tanuló szólal meg, vagy hogy egy bizonyos szereplővel mondatnak el egy olyan szöveget, amelynek első és második felét nem ugyanaz a szereplő mondja. Úgy gondoltam, az ilyen és hasonló hibákat is kötelező javítanom, annak ellenére, hogy az esetek többségében egyértelmű volt: nem sajtóhibáról, hanem a fordító és a szerkesztő figyelmetlenségéről van szó.

Nem állítom persze, hogy a most megjelenő CD hibátlan. Bizonyos elemi hibák kijavítása és a hiányosságok jelzése azonban hozzájárulhat ahhoz, hogy a későbbiekben egyre pontosabb és hiánytalanabb fordítások lássanak napvilágot nyomtatott formában is. A CD-ROM ugyanis nem arra való, hogy a hagyományos könyvek olvasótáborát elcsábítsa; éppen ellenkezőleg: többek között a hagyományos könyvek újra kiadását kell elősegítenie, amihez minde- nek előtt pontos szövegekre van szükség.

II. A főmű árnyékában

Árpás Károly

Műfaji sajátosságok vizsgálata Madách elbeszéléseiben

I. MADÁCH ELBESZÉLÉSEI

A. KRONOLÓGIAI PROBLÉMÁK

A Madách-szakirodalom szerzőinek többsége tanácstalan, ha a Madách-elbeszélések datálásának kérdését feszegetjük. Köztudott, hogy a szerző a mű elkészülése után általában megsemmisítette az ötletekre, kezdetekre utaló „forgácsokat” (nincs olyan támaszunk, mint a Jókai- vagy az Eötvös-életmű esetében). A magániratokból kevés adalékot szűrhetünk ki; az alkotások többsége nem jelent meg a szerző életében.

Az ismertebb monográfusok vagy nem is írnak erről a kérdéstről,¹ vagy amikor tárgyalják is, nem érintik² ezt a problémát, a legkörültekintőbb Győrffy Miklós is csak feltételezését adja közre.³ Győrffy cikke óta (később többször is hivatkozunk rá) a kérdés kikerült a kutatók látóköréből.

A Madách-kutatás jelenlegi eredményei alapján a következő művekkel számolhatunk (azokkal a megjegyzésekkel, amelyekkel támogatom Győrffy tételét):

1. [EGY BÁL – Á.K.]⁴

2. *DŰLŐ ZEBEDEUS KALANDJAI*.⁵ Itt a dátum adott: 1842.

3. *Az ECCE HOMO Elbeszélés 16.-ból*.⁶ Az elbeszélés keletkezéséhez két hasonló műnek az ismeretét tételezem fel: az 1842-ben Párizsban megjelent Sue, E.: *Le Morne-au-Diable* olvasmányélményét, valamint Jókai Mór: *A Nepean-sziget* című elbeszélés hatását (Életképek 1845. szept. 20., 27.).

4. *KRÓNKA KÉT PÉNZDARAB SORSÁRÓL*.⁷ Ennek időrendi behatárolásához szintén mintaműveket választottam: Czakó Zsigmond: *Leona* [Nemzeti Színház 1846], Jókai Mór: *A nyomorék naplója* [Pesti Divatlap 1846. febr. 5., febr. 12.], Petőfi Sándor: *A hóhér kötele* [Pest, 1846 (június)] és Jókai Mór: *Egy remete hagyománya* [Pesti Divatlap 1847. máj. 30., jún. 6., de kötetkiadásokban 1846.]

5. *HÉTKÖZNAPI TÖRTÉNET*.⁸ Igen valószínű, hogy helytálló Győrffy feltételezése, ti. 1851 körül, de 1855 előtt keletkezhetett.)

6. *A KOLOZSLAK Elbeszélés a múlt századból*.⁹ E mű esetében el kell fogadni Győrffy idézett cikkének állításait, csak azt tesszük hozzá, hogy *Az Ecce Homo* után, s még Arany lapjába, a Koszorúba való elküldése előtt Madách bizonyíthatóan átnézte még a kéziratot.

Az Összes Művekben és a későbbi forrásokban közzétett ötletekkel, a szüzsékkal és a jegyzetekkel – részben az eredetiség bizonyíthatatlansága, részben pedig a kidolgozatlan tárgy hiánya miatt – nem kívánok foglalkozni.

B. RECEPCIÓS PROBLÉMÁK

1. Az ismertség kérdése

Az epikus Madách megközelítése nem könnyű feladat. A laikus befogadók nem is ismerik az elbeszélő Madáchot. Az általános műveltség alapjai szerint Madách „egykönyvű” szerző: a *TRAGÉDIA* írója. Kellő bizonyíték lehet az eddigi, a jelenlegi és a jövőbeli kötelező érettségi témakörök anyaga, hogy a tantervi programokat ne is említsük. (Valójában még a drámaíró Madáchról sem tudnak.)

A lírikus Madáchot ma már viszonylag jobban ismerjük – nemcsak az utóbbi évek könyvkiadása, hanem egy új adathordozó: a CD-ROM is¹⁰ hozzáférhetővé teszi szerzőnk verseit. (E versek méltó értékelése – beleillesztve a korszak „második”, sőt „harmadik” vonalának monográfiájába – is várat magára.)

A középiskolai általános műveltséget alapozó és tartalmazó tananyagban és tantervi programban (lásd a NAT és a készülő kerettantervek idevonatkozó adatai) meg sem jelenik az elbeszélő Madáchra vonatkozó információ.¹¹

2. A hozzáférhetőség

Az ismertség azonban csak az első akadály. Jóval nagyobb a hozzáférhetőség nehézsége. A századfordulós Madách-kiadás, majd a Halász Gábor-féle összkiadás és az 1974-es Katonával egybekötött Magyar Remekírók sorozat kötetén kívül az utóbbi negyedszázadban csak egy válogatott Madách-kiadás tartalmazza az elbeszéléseket (de nem az összeset!). Ez pedig nagyon kevés; ritka az olyan közönyvtár vagy középiskola, ahol az előbb említett kiadások mindegyikéből lenne olvasópéldány.

Talán a CD-ROM kiadványok valamikor törleszteni fogják a nagy adósságot: hozzáférhetővé tenni a magyar nyelvű irodalmat. Ellenvetés lehetne az, hogy minden fércművet csak nem adhatunk közre. Ám erre válaszom: honnan bizonyosodjak meg arról, hogy a klasszikusok valóban klasszikusok? Nem a tekintélyelv kétségbe vonásáról van szó, hanem a hozzáférhetőség elemi lehetőségéről. Amíg ez nem teljesül, addig ne is várjuk, hogy a nagyközönség érteni is fogja a magyar klasszikusokat. A csúcok érzékeléséhez kellenek a dombságok, alföldek, de még a „mélyföldek” is.

3. A szakirodalomról

A beavatott kutatók, akik a felsőoktatási könyvtárakban, illetve a fővárosi intézményekben hozzáférhetnek a szövegekhez, nem a Madách-szövegekkel foglalkoznak elsősorban. Ennek is megvan a jó oka – csak az a kérdés, hogy akkor ki foglalkozik az epikus Madáccsal? (S akkor még nem is szóltunk a szónok Madáchról.)

Az eddigi szakirodalomban az epikus művek megközelítése elsősorban az utóbbi másfél száz évben ható irodalomtörténeti irányzatok mentén történt, azaz nem a mű volt a fontos, hanem hogy ennek értelmezésekor hogyan nyilvánulhat meg például a pozitívista, a szellemtörténeti, a marxista vagy a strukturalista irány. Kétségtelen, hogy az értelmező nem léphet ki saját korából, bizonyos, hogy valamilyen értelmezési módszerrel kell dolgoznia – viszont az értelmezőt olvasó értelmezők jobban örülnének, ha nem a megközelítési módszert tanulmányoznák a szak- és ismeretterjesztő tanulmányban, hanem a műről kapnának véleményt. (E problémán véleményem szerint nem segít a posztmodern megközelítés sem.)

Mégis, ettől függetlenül, szükséges a módszerek számbavétele is:¹² részben hogy „lefejthessük” a mű elemzésére ráakodó elméletek héjait, részben hogy saját kísérleteinkhez ötleteket találjunk.

II. A MŰVEKRŐL

Részletező elemzésre sem az előkészületek rövidege, sem az előadás (terjedelem) korlátozottsága miatt nem vállalkozhattam. Óvakodtam a minősítéstől is – bár ez nem mindig sikerült –, attól ti., hogy Madách írásai nem sikeres alkotások¹³ (s valljuk be: valamilyen oldalról mindig is elfogultak vagyunk).

A. [EGY BÁL]

A meglehetősen pontosan datált szöveg¹⁴ ideillesztését és értelmezési kísérletét Palágyi minősítése¹⁵ indokolta.

1. A meghatározás problémája: szépirodalmi alkotás-e?

A szerző tagolta öt egységből álló levél bevezetése iskolásan nagyigényű: „olvasd el, végig s egy túkröt fogsz látni, melybe minden híven van vissza adva.” (921.) Ez igazolná Palágyi elragadtatott állítását.

Ám ne felejtkezzünk meg a folytatásról: „Épen ez az oka, hogy kérjelek: ne mutatnád meg senkinek, vagy ne említenéd a bent irtakat, nehogy azoknak fülökbe vissza menjen, kikről épen szól – mivel *még nem tudom* (kiemelés tőlem – Á.K.), mi szinel és szempontból fogom a tárgyakat festeni.” (921–922.) Ha ezt összevetem a következő, öt egységbe szerkesztett szöveggel, akkor kétségtelen, hogy egy *potenciális elbeszélés-témával* van dolgunk, *nem pedig elbeszéléssel*. Mégis, szóljunk néhány szót e kifejezetten magán-természetű levélről!

2. A cselekmény lehetséges szerkezete

A 17 éves egyetemista szerző határozott, egyszálú cselekményvezetéssel végig a törtéteken, ugyanakkor az ötös tagolás inkább dramaturgiai tapasztalaira vezethető vissza – a cselekmény maga nem kívánná (legalábbis semmi olyat nem tudunk meg a bál menetéből, ami indokolná).

A figyelmet nem is a törtétek keltik fel: Madách úgy beszél a helyszínről, a szereplőkről és a társasági élet apró eseményeiről – félszavakkal – mintha mi is beavatottak lennénk (ez inkább a magánlevél élőbeszédszerűsége, mintsem írói fogás). Ezt a „bemutató leírást” kortársak közül jobban tudta Petrisevich Horváth Lázár és Kuthy Lajos.

3. A beszédmód és a hangnem

Ami megkapó, az a gúny, amely időnként természetes (és hiteles) öniróniába hajlik, ám általában a Nagy Ignác-i humorizáló hangot¹⁶ utánozza.

A bál bemutatása végül is elmarad, az élmény érzékeltetése a beavatottak számára talán elégséges – igaz, Madách Mari reakciója (válaszlevele nem maradván fenn) nem ismert, de a két közölt levél (177. és 178., különösen az előbbi) alapján intimitása (nem szépirodalmi közlésre szánt jellege) bizonyított.

A levélnek tehát nem tulajdonítok irodalmi értéket – viszont egy részletesebb életrajzhoz fontos adaléknak tekintem.

B. DŰLŐ ZEBEDEUS KALANDJAI

A szöveg¹⁷ datálása megoldott;¹⁸ összefoglaló (rövid) minősítésére kitér a szakirodalom.¹⁹ A műnek esztétikai értékeit nem taglalják – alighanem esztétikai tapintatból. Pedig a figyelmesebb olvasó fölismeri a bernáthgazsiadák²⁰ szintjéről néha a Jókai-féle „Serföző”-ig vagy „Sonkoly Gergely”-ig emelkedő történetkezelést, sőt kis jóakarattal beleláthatja a Petőfi- és Arany-féle Bolond Istók-figura vonásait is.

1. Kísérlet a szerkezet és a cselekmény rekonstrukciójára

Az elbeszélés töredékesen maradt ránk, hét egységből áll – a hosszú-elbeszélés korai kísérletének tekinthető. Ezt a bevezető első egység igazolja.

Az első bekezdésben a címben szereplő személy E/1-ben bejelenti, hogy visszatekintésről lesz szó – tehát a történet végpontja a későbbi családi idill kezdete lehet. A harmadik, elhúzódo bekezdés végén felismerhetjük a homályos képben – „Egyszerű szépségében, mint Isten akarta... S nőm itt maga most hallga, néki nem szabad tudni, mi gyöngyház ő nekem...” – a VII. rész utalását: „Lepának írt levélkém, melyben lehordva a városi bábaasszonyokat, neki ígérek örök szerelmet, ha atyám parancsa hűségemet megszegni kényszerít is.” Ekkor fordítjuk figyelmünket a II. részben csak érintőlegesen bemutatott lánykára: „A barnaszemű Lepa, távol rokonunk, ki házukban az atyafiúi könyörület elhíresedett kenyerét evé.”

A ránk maradt I–VII. egységben a II-tól kezdődik maga a történet, amelyben már semmi visszautalás nincs az elbeszélés jelenére. Az egyszerű szerkezetet Madách humorral fejelte meg. Ám ezeknek a humoros anekdotáknak többsége elcsépelte adoma.²¹ Ezt többé-kevésbé átszínezi az elbeszélő visszatekintése miatt indokolt öniróniája, mely sikerültebb, mint az előbbi levélben.

A II. egység az expozíció: megismertet a szereplőkkel és a későbbi cselekményt mozgó okkal: az érdekházasság szükségességével.

A III. egység, az utazás elég laposra sikeredett – kilóg a lóláb: a terjedelmességben a késleltetés szándéka.

A IV. egység sem eredeti: Gvadányi József peleskei nótáriusa, Kisfaludy Károly és Szigligeti Ede komikus tucatfigurái és kliséjelenetei köszönnek vissza a fogadóba érkezéskor és az ebéd bemutatásakor.

Az V. egység önmagában is megálló jelenet – ma úgy mondanánk: kabarétréfa. Itt hasonlít leginkább a fiatal Jókaira lendületes (és humoros) cselekményvezetésére.

A VI. egyfajta kitérő, megvilágosító epizód: jól ismert helyzetek és „gegek”²² beépítése. Mindentől függetlenül „elfér” a címhez kapcsolódván.

A VII. egységben beszélgetik el a korabeli komédiákhoz képest ügyesen kimódolt vígjátéki tetőponthoz vezető talán utolsó nagy szereplőkavarodás – és itt szakad meg a történet.²³

2. Az elbeszélői nézőpontról

Könnyen belátható hogy az első egység visszaemlékezője azonos a többi „jelen idejű” elbeszélőjével.

Madách nem akar bonyolítani, többé-kevésbé az E/1-es beavató elbeszélői módot választja – ezzel azonosulhatunk a legegyszerűbben a szereplővel, így kapcsolódhatunk be a legkönnyebben a cselekménybe.

S ezért is hat sokkolóan a „mese” megszakitása.

3. A jellemekről

A humoros hatások ellenére – vagy épp azért – a figurák klisék: a kortárs vígjáték-irodalomból ismerősek. Ez még a befejezetlenség ellenére is felismerhető.

4. Summázat

A műről maga Madách mondott ítéletet: nem hogy nem fejezte be, de a megjelent levelek tanúsága szerint egyszer sem esett kísértésbe, hogy akár Szász Károlytól vagy Gyulai Páltól (Erdélyi Jánosról vagy Arany Jánosról nem is beszélve) vélemény kérjen vagy tanácsot a megjelentetésre. Igaz, az 1860-as évek elejére az irodalmi életben az Olympusra kapaszkodó epigonok, füzfa-poéták, önjelölt zsenik „lerugdosása” lezajlott, a kortárs lapok járatása elég összehasonlítási alapot biztosított szerzőknek.

C. AZ ECCE HOMO Elbeszélés 16.-ból

Az alcímként elbeszélésnek besorolt mű szövege hozzáférhető,²⁴ a datálása²⁵ ma már alig kérdőjelezhető meg. A szakirodalom alig foglalkozott ezzel a ka-landosságában elkésett, de kompozíciójában sikeresebb alkotással.²⁶

1. A narráció tudatosságát bizonyító érvek

Az elbeszélői módszerek következetes alkalmazása a művet szerzőnk egyik legjobb alkotásává teszi.

a) Az elbeszélés módjai

Kellően vegyíti az E/1-es és az E/3-as előadást. Külön föl hívom a figyelmet arra, hogy az egyetlen hosszabb magánszöveget – az apa naplóját (IV.) – megszakítja az azt hallgató (érintettségében közben leleplező) anya reakcióival. A Madách-elbeszélő óvakodik a visszaemlékezésektől (Deodát vagy az anya potenciális visszaemlékezései) vagy beszámolóktól (Ede várható magyarázkodásai vagy Rolando lehetséges öngazolásai).

b) A párbeszéd

Diálgusai ritkán hosszabbak a szituáció történéseit kísérő kommunikációtól; az elhallgatásokkal növeli a feszültséget, illetve bevonja a befogadót a virtuális világba.

A beszédmódok és a beszéltetési formák – és a leegyszerűsített jelzésszerű cselekmény a mai filmnovellákkal rokonítja az elbeszélést.

2. A szerkezetben rejlő lehetőségek

Madách 12 egységre tagolta elbeszélését. A tartalom ismertetése nélkül *kompozíció lehetőségeiből* csak a következő összefüggésekre kívánok figyelmeztetni.

a) A helyszínek

Jáva szigetén kezdődik (I–II.) – hajóval jutnak Itáliába (II–III.) – Itáliából hajóval menekülnek (X–XI.) – Jáva szigetén fejeződik be a történet (XI–XII.).

b) Az események

A főszereplő apjának halálával kezdődik (I.) – a fiúféltestvérek egymásra találhatnak (II.) – a féltestvérek szerelmének kezdete (III.) – a főszereplő anyjának megőrülése (VI.) – életkép a féltestvérek szerelméről (X.) – a női főszereplő és gyermekének halála (XI.) – a fiúféltestvérek halálos párviadala (XII.).

c) A titkok lelepleződése mint külső tényező befolyása

A származás titkának fölfedezésének (IV.) éppen „ellenlábasa” az üldözöttek fölfedezése a (IX.).

Szimmetrikus és/vagy ciklikus példáinkat szaporíthatjuk – ha nem is a végtelenségig –, s mindezek arra utalnak, hogy a szerző szigorúan ragaszkodott a konstrukcióhoz.

3. A cselekmény az ábrázolásban

Sajnos, még a romantikára annyira jellemző elképzelhető, befogadói hajlandóságot kiváltó valóságábrázolás is hiányzik a műből:

a) A helyszínek bemutatása

Vonatkozik ez a helyszínekre: felismerhetetlen az egzotikus (s mint ilyen ellenőrizhetetlen) Jáva éppen úgy, mint az azonosítatlan és azonosíthatatlan Adria (III.) melletti itáliai táj.

Egyetlen konkrét helyszín az apa előéletének helye, Velence – ám Velencében soha nem volt ilyen erős az inkvizíció, a menekülésnek említett módja pedig lehetetlen). Helyileg nem határozhatóak meg az appennini völgyek (IX.); az „ángol hajó” pedig egyetlen jellemző jegggyel rendelkezik: „ángol” (Cooper, Melville, Hugo után!)

b) A tettek indoklása

A cselekmény motivációi átlátszóak és kiszámíthatóak – tartós figyelmet lekötni így nem lehet.

c) Hatásvizsgálat

A cselekmény olyan vaskosan hatásvadász, akár egy mai tucatektúr. Bizonyíték-ként a kivonat: hajótörés – örök barátság – szerelem első látásra a féltestvérrel – a származási titok és az anya megőrülése – találkozás és menekülés az apácázárdából az örültek házán át, közben az anyai átok a vérfertőzőkre – a nagybácsi gonosz üzelmei – a menekülés: az unokaöcs halálra sebzi a nagybácsit, az pedig annak nőjét – a szeretett nő és anya halála (csecsemője is) – a főszereplő megőrülése – féltestvérek halálos birkózása – a maradék gonosz ember megőrülése.

4. A jellemekről

A jellemek gyermetegek, a korai romantikusok utánzására vallanak.

a) A főcsoportok

Deodát (A név jelentése!), a gonosz szerzetes nagybácsi és a naiv természeti lény, Spiridion között feszül ki a szociometriai háló – emlékeztetve Hugo középkori témájú regényhőseire, C. Frollóra és Esmeraldára.

b) A viszonyok

Nem tudjuk meg, hogy miért olyan Deodát és Rolando, amilyen. Csak a két féltestvér képes a közeledésre, ám Ede már nem tud megjavulni, Estrella ('csillag') pedig sebesülésébe és a gyermekági lázba belehal.

c) Az ábrázolás

Olyan nyers eszközökkel dolgozik, amely csak az ún. „vadromantikusok” és a kezdők sajátja. Pl.: „Rolandót anyja sem ismerné meg, rőt szakálla eltűnt, sűrű fekete hajzat borítá el homlokát, balszemét fekete tapasz takarta, egyik lábára sántított.” (XI).

A kortársak számára is drasztikusan ható művet Madách indokoltan tartotta fiókban, sőt mondhatni csoda, hogy nem semmisítette meg.

5. A mű irányzatossága

Az értelmező nem tud mit kezdeni a műből áradó antiklerikális szellemmel. A Deotátus képviselte (és Estrellát Izóra sorsához hasonlóan apácasággal megnyomorító) egyház ilyen egyértelműen negatív beállítása érthetetlen: sem a verseiben, sem a leveleiben, de még beszédeiben (sőt tanulmányaiban) sem találkozzunk ilyen erős agitációval. Vagy ifjúkori lázadás magyarázza a mű eszmevilágát (tudatalatti szembefordulás az „édesmamával”), vagy pedig valamilyen forrás használata.

Feltételezem, hogy a közléskísérlet elmaradásának is ez lehetett az oka: az idősebb, higgadtabb és politikusabb Madách Imre később már nem vállalta ifjúkora alkotását.

D. KRÓNKA KÉT PÉNZDARAB SORSÁRÓL

Ismereteim szerint a mű csak egyszer jelent meg,²⁷ feltételezett keletkezési idejét²⁸ nincs okunk kétségbe vonni. A kutatók, hasonlóan a korábbi művekhez, csak érintőlegesen tárgyalták.²⁹

1. Az elbeszélői szerep nehézségei

a) A hitelességről

A befogadó rossz szájjal ismerkedik meg a művel. Az „1” után az első mondattal – „A Kaukáz hegyei közt vagyunk.” homlokegyenest ellenkezik a „3”-tól használt nyelvezet: a főbb gonoszok ugyan beszélő nevet viselnek (ezek helyettesíthetők ugyan az eredeti neveket), ám a jók jellegzetesen magyar figurák, karakterükben és nyelvezetükben egyaránt.

b) *Az elbeszélői modor*

Ha azonban a befogadó eltekint ettől a következtelenségtől, akkor azt tapasztalja, hogy a szerző következetesen végigviszi az E/3-as elbeszélői modort. Ez nagy lehetőség a nyelvi jellemzésre – Madách nagyobb szarvashibát nem is vét sehol.

Ugyanakkor nem tudja kikerülni a mindentudó elbeszélő csapdáját: meglehetősen sokszor szakítja félbe a történetet moralizálással (feltehetően ez az „irányköltészet” emlékeztette Horváth Károlyt Eötvösre és Szigligetire). Ezek a rousseau-iánus és/vagy Lamennais-hatásra utaló frázisok illeszkednek ugyan a történethez, de csökkentik az elbeszélés „élvezhetőségét”. (Már csak azért is, mert a magyar kortársak nagyjából az ezernyolcszáznegyvenes évek elejére meghaladták ezt a filozofálgató szintet – a fiatalokról nem is beszélve.)

Figyelemre méltó a pontos, a tárgyi világot és a történetet megnevező nyelvhasználat: puritánsága (a nyitófejezet leírásától eltekintve) – ez ismét a filmnovellák szikárságára emlékeztet.

2. A szerkezetben rejlő lehetőségek

a) *A tárgymotívumos technika*

A két különböző pénzdarab mozgatása olyan ötlet, amilyenhez mérhetőt a 19. század későbbi szerzői sem találtak. Szeretném kiemelni csak ezt a szerkesztési eljárást:

Az aranybánya-tulajdonos vagy -vállalkozó Aranyi csak néhány ezüstpénzt ad a balesetet szenvedett apa kárpótlására

— az egyik Pistához kerül, az megjegyzi keresztrel (a továbbiakban +Ag)

[1]

— a +Ag adósság fejében Izsák zsidóhoz kerül [2]

— a +Ag-ot Izsák „főnökének”: Imádinak (keresztény lelkész!?) adja [3]

— Imáditól a +Ag újra Pistához kerül, mert fölfedezi unokaöccse ellene irányuló tervét [4]

— Pistától a börtöntartásért elveszi a +Ag-ot az állam [5]

— az állam zsoldként a +Ag-ot Pista katonának adja (most kerül a kezébe harmadszor!) [6]

— a részeg Pista ezért a +Ag-ért akarná megvenni a szajhává lett Violát [7]

— a +Ag-ot közösen a koldus Lajoskának adják [8]

— Lajoska adományként a +Ag-ot adja a lábatlanként kolduló, akkor már halott Pistának (negyedszer!) [9]:

a jegyzett pénz útja itt megszakad, pontosabban további sorsa ismeretlen.

Aranyi a szerencsétleneknek járó visszatartott aranyak egyikébe epileptikus rohamában beleharap (a továbbiakban >Au)

— felesége kívánságára más aranyakkal együtt a >Au Szelei orvoshoz, Aranyiné szeretőjéhez kerül [1]

— Szelei kárpótlásul veti a >Au-t Viola szüzességért [2]

— Viola a >Au-t Imádinak adja apja temetéséért [3]

— Imádi unokaöccse, Győző Izsák biztatására ellopja más pénzzel együtt a >Au-t is [4]

— Győző ezzel a pénzzel bérlí föl Pista apját Imádi ellen [5]

— Lőrinctől a >Au a hitelező Izsák zsidóhoz [6]

— Izsák átadja „főnökének” a >Au-t is [7]

— Győző Szeleivel megöleti nagybátyját, a >Au a többi pénzzel hozzá, az örökshöz kerül [8]

— Győző a >Au-t Violának adja a bordélyban (nagyjából „ugyanazért”) [9]

— Violától elveszi a madám tartása és tartozása fejében a >Au-t [10]

— A madám befizeti adóként az államnak [11]

— Az állam megveszi ezzel az >Au-val is a népvészér Aranyit [12]

— Aranyi kártyaveszteség fejében Szeleinek adja a >Au-t [13]

— Szelei a >Au-t az új dologház alapkövébe helyezi [14]: a >Au vissza-kerül a föld mélyébe.

Ráadásul a két szálát újra és újra kereszteteti egymással – ennél bonyolultabb kompozícióval a 20. századig nem találkoztunk.

b) *Az érzelmi szálak keveredése*

Az előbbinél jóval gyengébb a két kötelező romantikus szál egyikének vezetése: a szerelmi bonyodalmakról volna szó. Két érzelmi szál tart kézen a szerző:

Aranyiné – Szelei – Aranyi a kiinduló háromszög,³⁰ amelyben ott a beteges fiúcska is. Később Aranyiné elhagyja Szeleiért Aranyit, sőt a gyermekét is viheti. Szeleinek nem kell Aranyiné – későbbi sorsát nem ismerjük. A gyermek Lajoska és Szelei kapcsolata teljesen szétfoszlik, nincs tudomásunk arról, hogy Szelei miért nem törődik gyilkossággal gyanúsított gyermekével megörléséig.

Pista és Viola szerelmi kettőse sem mutat hagyományos romantikus képet, inkább az angol realisták (Hardy?) által rajzolt utat járják be.

Egyik szál sem lesz olyan erős, hogy vetekedhetne a címszereplő pénzdarábok kompozíciós erejével!

c) Az anyagi érdekek kompozíciós szerepe

Hihetetlenül gyenge fogás volt a végrendelet beépítése.

A történet túlbonyolított és „ki nem fejtett” egyszerre: Viola apja Aranyi bátyja, de mert pórleányt vett feleségül, az apa, Aranyi Gáspár kitagadta az idősebb fiút. (Itt jelentkezik a jogász végzettség: „Volt egy másik irat, mely azt mutatá ki, hogy Gáspár nem rendelkezhetett vagyonával; mert nem volt szerzemény. Volt a két fiúnak keresztlevele.”) Violát azonban – pedig vele Pista is – a népbarátnak hitt Aranyi kisemmizi, sőt iratait is megszerzi.

Fáy András regénye, A Bélteky-ház óta a magyar irodalomban ilyen jogi ostobaság lehetőségét még csak elképzelni sem tudták.

3. A jellemekről

Igen valószínű, hogy a fentebb jelzett három nagy rendezőelv keveredése miatt – amely kuszaság a formális tagolásban is jelentkezik – a jellemekek nem árnyaltak. Inkább a drámai személyekhez hasonlítanak, mint epikus figurákhoz: beszélő nevük, foglalkozásuk nemcsak beszédtemáikat predesztinálja, hanem cselekedeteiket is.

A szerző olyan látványosnak találja az ütköztetett emberek különbözőségeit, hogy nemhogy a Viola – Pista (– Lajoska) csoport tagjait nem mutatja be, hanem a népesebb ellentábor személyeit sem. Ki-ké teszi azt, amit az író ír, de hogy miért, arról nem kapunk információt. Nem tudjuk meg Szelei doktor motivációit, de Aranyi váltásainak okát sem. S hogy Imádi és Győző miért kapnak egyre nagyobb szerepet? Ki tudja?

Egyetlen zsánerfigura tekinthető sikeresnek: Izsák zsidó rajza – ám ő ekkorra már kliséalak a magyar és a világirodalomban.

Valószínű tartom, hogy a karakterek gyengeségét az eddigi művekben ilyen arányban elő nem forduló moralizálgatás adja. Ha ezt a szereplők szájába adja és/vagy személyiségük megnyilvánulásába tudta volna beledolgozni, akkor jeles munka születhetett volna.

4. A cselekmény az ábrázolásban

Amint a jellemekek, a cselekmény is meglehetősen művi – s ezt nem tudja Madách elfedni a behozott érzelmi és jogi szál szövésével sem.

Feltehető hogy a cselekmény jelzések alakulását nagyban befolyásolta a korábban említett három fő cselekmény-mozgató elv keveredése: a pénzdarábok útjának követése, az érzelmi szálak „felügyelete” és a gazdasági-jogi összekapcsolás. Szinte szükségszerű, hogy az árnyalás bonyodalmaival a szikár cselekményvezetéssel oldhatta meg egyedül a szerző.

Így már érthető, hogy miért a moralizálást választotta a virtuális „térhatás” eszközeként – más hitelesítő eszköz itt nem alkalmazható.

5. A mű irányzatossága

Bár erkölcsfilozófiai szempontból a szerző erkölcsi nézeteit nem támadhatjuk, a mű „irányzatosságán” sokat ront, hogy nem tudjuk: mi ellen, ki ellen irányul a mű!

Az első egység elején a mottóbeli datálás „18. január 15.” – amelyhez végig ragaszkodik, hiszen a következő: „18. február 13.” a második egység elején olvasható, aztán a harmadik elején „18. Március 13-án.”, utána a negyedik elején „18. Április 13-án.”, az ötödik elején pedig „18. május 13-án.” – azt sugallja, hogy a kortárs társadalmi – politikai – gazdasági berendezkedés ellen szólal fel. Viszont a helyszín megadása óhatatlanul az orosz feudális rendszerre utal. Ha azonban a neveket tekintjük, akkor a magyar viszonyokra tippelhetünk.

Feltételezéseinket halomra dönti a befejező bekezdés mondataival: „Az ezüst- s arany pénz visszatért a földbe. Híven betölték az ördög napszáját.”³¹ Rajtuk ezer bűn a átok súlya feketlik.” Hogy ezeket öskeresztény elképzelésekre támaszkodó tanulságnak tekintsük, vagy a már említett Rousseau és Lamennais hatásának, esetleg korai szocialista szerzők tanulmányozásának következményeként – azt a tisztelt olvasóra bízom.

Az irányzatosság illetően „elkenése” Balzac és Dickens műveinek magyarországi elterjedésének idején már meglehetősen ritka. Egy védelem maradna: ha Madách ezt a művét nem a romantikus kritikái hevület ihlette volna, hanem a realista ábrázolás igénye – ám ezt (nem lévén bizonyítva) nem tudom elfogadni.

E. HÉTKÖZNAPI TÖRTÉNET. Beszély

Ismereteim szerint ez az elbeszélés sem örvend közismertségnek, biztos szövege az 1942-es kiadásban olvasható.³² Bizonyos, hogy a *Kolozsiak* előtt keletkezett.³³ Az, hogy a művel kevesen és keveset foglalkoztak,³⁴ az elbeszélés olvasata után érthető. Megjegyzem, már a megadott műfajnev is anakronisztikus: az almanach-stílushoz hátrál vissza.

1. Az elbeszélő megválasztásának nehézségei

a) Kik az elbeszélők?

Igencsak rontja a mű esztétikai értékelésének esélyeit az elbeszélő koncepció kidolgozatlansága. Az I-II. egység egyértelműen az elbeszélő szerző (azaz nem a szereplők valamelyikének) magánvéleménye. A III-ban megjelenő elbeszélő vagy azonos az I-II-ben megszólaló személlyel, vagy az I-II-ben megszólaló „kitalációja”. De még ez is rendben volna, ha nem azt közölné, hogy a Timádinak átadott Pető Júlia-naplóval³⁵ fogunk megismerkedni: ugyanis a naplót nem E/1-ben mutatja be!

b) A hitelesség értelmezése

További probléma, hogy míg a mindentudó elbeszélő – feltehetőleg saját emlékeire is támaszkodva – láttató erővel mutatja be a nőkön élcelődő ifjakat a székesfővárosban és Füreden, addig a leányok világának bemutatásában nem árul el írói kvalitást, pedig enélkül igen gyenge lábakon fognak állani a hölgyek.

Úgy tűnik, hogy az eddig megfigyelhető jelenetkezési technika itt nem működik – legalábbis nyelvi tekintetben.

2. A szerkezetben rejlő lehetőségek

a) A 12-es koncepció érvényesítése

A szerkezeti hiányosságok már a tagolásban is megmutatkoznak: a szerző valamely okból ragaszkodik a 12-es fölálláshoz. Ezért megbontja a IV. egységet – pedig éppen a napló közlése új egység indítását kívánná. Ugyancsak ez a helyzet a IX-ben is – itt sem indokolt a meghatározó és megváltoztató döntés *-gal való elválasztása és kiemelése. Aztán a X-ben éppen úgy háromra vágja

az általa számmal is jelölt egységet, mint a XI-ben. Az utóbbiban ráadásul a napló befejezése is indokolná az egységek számának növelését.

b) Keretes kísérlet

Ezt a henyeséget, kuszaságot nem menti a keretes szerkezethez való közeledés sem: hiszen az I-II. egységnek a tulajdonképpeni történethez nem sok köze van.³⁶ A keret leginkább a III. és a XII. nő- és Júlia-felfogás módosulásához köthető – ám ez világekpi változás, nem pedig a cselekmény vázának származéka!

c) A történeti idő szerkesztettsége

Kitapintható egy időrendi vonal követése is. Ezt a szerkesztési stratégiát támasztja alá a napló bevonása az elbeszélésbe. Visszakövetkeztetve ezt így mutathatjuk be: a Timádi–Pető házasság utáni találkozó (az elbeszélés idő után egy évvel) – az 18.-ki pesti farsang (az elbeszélő történetmondásának kezdete) – Júlia nyíltan vállalja a bukott nő szerepét a Bodó tanácsossal történt esemény után (az elbeszélés kezdete előtt nagyjából egy évvel) – gyermeke meghal a Garamival való együttélés második éve végén – a házasság második évének a végén elhagyja férjét Garamiért – Szálkai férjhez adja (az elbeszélés előtt öt évvel) – petőfalvi beszélgetése Szálkai Beatrixszal (itt kezdődik a Júlia-napló elbeszélése) [– korábban Pesten voltak nevelőintézetben – gyámot kap apja/anyja? halála után].

Ha most „megfordítjuk a visszakövetkeztetést, rögtön átláthatóvá válik a leegyszerűsített szerkezet.”

d) A szerelmi szálak

Történet kísérlet a szerelmi háromszögek bemutatására, de ez sem valósul meg. A Katzenberger Henrik – Pető Júlia – Garami Vilmos viszonylat éppen úgy nem tekinthető ennek, mint a Garami Vilmos – Pető Júlia – Bodó tanácsos viszonylat. Ezekre szerkezeti egységeket építeni nem lehet. S nem lehet a másira sem: a Bolyki – Szálkai Beatrix – Tárai Sándor hármásra sem.

e) A helyszínek mint „tartóoszlopok”

Még talán a helyszínek lehetnének ilyen pillérek, de ezek azonosítása nem mindig sikerül: Pest (III.) – Petőfalva (III–VI.) – Füred (VII–IX.) – Baracska [vagy Tihany?] (IX.) – Petőfalva[?] (X.) – ? (XI.) – „Timádinál”[?] (XII.)

Sokat ront a történeten az átlátható didaktikus szándék, amelyet később fogok értelmezni.

Összegezve: a munka nélkülözi azt a szerkesztési gondosságot, amelyet Madách korábbi, befejezett elbeszéléseiben megfigyelhettünk.

3. A jellemekről

Azt gondolom, hogy petőfalvi Pető Júlia részleges életútjának bemutatása olyan realista mű ígérete volt, amilyent Gyulai Pálék mindig hiányoltak, s amelyet Arany László fölmutatott *A délibábok hőse* című verses regényében.

Íme, itt van végre a kallódó és kiábránduló hős, aki ráadásul hősnő egyszerre – s Madách nem tud mit kezdeni vele: vértelen erkölcsi példázat főszerplőjeként mutatja be. Hozzá képest Kármán József Fannija „telivér” angol realista karakter.

A szerző adós marad a romantikus intrikus bemutatásával – akár szatirikus alapon is (Bolykiné Szálkai Beatrix figurájában ugyanis több lehetőség rejlik).

Nem szól az első „magyar Oblomovról”: Katzenberger Henrikről – csak jelez, mint a drámaíró, ha szerzői instrukciót ad.

Kihagyja a csehovi és/vagy ibseni mélységeket lehetővé tevő, egymást annyira megértő két férfinak: Szálkai Tamásnak és Bolykinak bemutatását – megelégszik a külsejük leírásával.

S akkor mit szóljunk a szvidrigaljovi esélyt biztosító Garami Vilmos enagyolt alakjáról.

Tapasztaltuk már korábban is, hogy mennyire elveszi Madáchtól a jellemábrázolási erőt az erkölcsfilozófiai elmélkedés (*Krónika két pénzdarab sorsáról*), de ekkora, ilyen rossz következménnyel eddig ez nem járt.

4. A cselekmény az ábrázolásban

A cselekmény egyenetlensége a szerkezet buktatóiból következik. Úgy tűnik, Madáchnak csak a két fiatal társaságot – a pesti farsangit és a füredit – sikerült hitelesen érzékeltetni. Levelezése alapján úgy vélem, hogy a Lónyay Menyhért körül szerveződött ifjak lehettek az ábrázolás alapjai.

Igen valószínű, hogy a totalitás illúziókeltő hatásának elmaradása a didaktikus célnak róható fel. Hiába sokkolja történeteivel, jeleneteivel az olvasót, a hatás a nyitó állítás után elveszíti elementáris erejét; még csak együttértzésre sem készlet.

5. A mű irányzatossága

A megadott műfajnév helyett pontosabb lenne a példabeszéd, ha Madách követné annak szabályait, ti. először a történet, utána a tanulság. Csakhogy itt a III. egységben elhangzik a sententia: „...a nő nem sülyed el örökre, ha lelke nem vesztette még el erkölcsi rugékonyságát, mely balpercekben emel, kétségbeeséstől óv. Nem eltörülhetetlen nevén a szennyfolt, ha azt nem aljasság, de viszonyok hatalma szülé. Légbe emelkedik a földre alázott repkény, ha a szilárd csernek fonódik derekára.” Nem csoda, hogy a figyelem a terjedelmességgel egyenes arányban lankad.

Ezen nem segítenek a hatásvadász jelenetek – a férfígéretben bízó felszabadulás könnyei a halott gyermekre hullanak vagy a „férj” szerepet átvevő kéjvadász sikere –, főleg mert ezeket igencsak összecsapja a szerző.

Nyilvánvaló, hogy a romantika nő-kérdésére adott egyik válaszkísérlet a szerzőé, mint ahogy az is, hogy ennél messzebb még a *TRAGÉDIA* Évája sem jutott.

Ám bárhogy forgatjuk is a szót, be kell látnunk, az erkölcsi nagyság a férfié, Timádi Józsefé (aki föltehetőleg táblabíró is egyben), hasonlóan Madách értekezéseéhez. A nő erkölcsi fölemelkedésében is a férfi, a férj függvénye – s a férfi „egyenlőbb”. Mindez pedig Madách korában evidencia – nem kell hozzá egy anekdotikus eset fölfújása.

F. A KOLOZSIÁK Elbeszélés a múlt századból

A tárgyalt alkotások közül a legismertebb a szerző életében is megjelent történelmi háttérű erkölcsi példázat. Szövege ismert,³⁷ datálása nem kétséges.³⁸ A szakirodalom³⁹ eddig – igen valószínű, hogy okkal – nem fordított rá kellő figyelmet.

1. Az „elbeszélés nehézségei”

a) Az elbeszélői szerep

Gondot okoz az elbeszélő megállapítása – Madách igen „megkeveri” az elbeszélői nézőpontokat. Miért? A történet „első elbeszélője” egy bizonyos utazásról ír, s a vidék keltette benyomásokról (I. rész).

Ugyanitt bizonyos papírokról és kéziratokról szól – ez már a történetmondó pozíciója, de nem vált át sem E/1-be, sem nem kezd új egységet.

Aztán a IV–VI. részben megismerkedünk a Romlás eseményeivel.

Ismét visszaveszi a szót a mindentudó elbeszélő.

Szöcsövét csak a X–XI. részben át „adja át” (később kiderülően) a címszereplő sógornőjének.

A történetet befejező tragikus esemény nyomán nincs semmi, a szót visszakapja az utazó, illetve a történet rekonstruálójá.

b) A beszédmódról

A különféle beszédmódok „helyes” használata segít az elbeszélő szerepek kuszaságának csökkentésében. Viszont éppen a használati következetlenségek mutatják, hogy Madách mennyire szíven viselte a logikai tartalmak tisztázását.

c) A nyelvhasználatról

Madách arra is figyel, hogy a szóhasználataiban a szereplők érzékeltessék: ne csak társadalmi rangjuk szerint minősítsük őket!

Mindettől függetlenül nehezen érthető, hogy az „epikus Arany” miért válogatta be folyóiratába Madách elbeszélését (lásd Szinnyei példái!). Úgy vélem, a személyes találkozás, a baráti társalgásra való visszaemlékezés és a beteg szerző iránti tapintat sokat megmagyaráz.

2. A szerkezetben rejlő lehetőségek

a) A mesterkéltég átütése

Az elbeszélés datálásának egyik támasza lehet, hogy Madách mennyire ragaszkodott a 12 egységes szerkezethez (már említettem, hogy dramaturgiai szándékokat és tapasztalatokat sejttek e mögött).

Sajnos, itt még nagyobb hibákat vét, mint a *HÉTKÖZNAPI TÖRTÉNET*ben, figyeljük meg! Már az I. egységben maga is jelzi a megszakítást (ti. „nem férne bele”) – ma a vágások miatt ennél is többre tagolnánk.

A II–III. elfogadható, viszont a Kolozsi-napló (IV–VI.) részekre tördelését semmi nem indokolja!

A VII–IX. megint rendben volna, de a X–XI. naplóját szintén legfeljebb a terjedelmi arányosság igénye vághatta ketté.

A XII-ben ismét Madách jelzi, hogy azért itt meghatározó vágással találkozunk – s megint kérdéses, ennyi elég-e.

A figyelmesebb olvasó feltétlenül fölfigyel ezekre az apró, de bosszantó gyengeségekre – s nem talál magyarázatot.

b) A helyszínek

A szerző megkísérli a helyszíneket a szerkezet támpilléireivé tenni: a vidék – a Kolozsi birtok (szűkítés) – a fogadó (elidegenítés) – a Kolozsi-udvarház (szűkítés) – a lép dombja (ellenpont) – a naplóírói helyiség (ellenpont és szűkítés) – a lápi domb háza (újabb ellenpont) – a szökés: összekötés – a sógornő naplója (szűkítés és ellenpont) – a halálos szoba (ellenpont) – a befejező egység meghatározatlansága: kitágítás.

Mindezek ellenére a szerkezet nem lesz áttekinthetőbb.

c) A „tükör”-sorsok

A kettős és hármas „kötés”-ben vergődő figurák jellegzetes romantikaelemek (Kemény Zsigmondhoz kapcsolhatók egyszerre és távolítják el tőle az író). A Kolozsi-testvérek szembekerülése, a Kolozsi – Barkóczy ellensúly vagy a lánygyermek sorsában összefonódó részvét és gyűlölet mind-mind arra utal, hogy maga Madách egyik legjobb művének szánta ezt az elbeszélést.

d) A Flashback-technika kísérlete

Feltétlenül ki kell emelnünk a modern idővágásos kísérletet: Kolozsi és özvegy Kolozsiné naplóját! (Kolozsi naplója ebből a szempontból jobb – ott valóban visszatekintéssel és újrarájátszással találkozunk).

Kár, hogy a többi, fogadóban „talált” iratot nem használta fel: ezekre az egymást kiegészítő és felelgető vallomásokra az tette volna fel a koronát, ha megcsinálta volna az *Alexandriai négyes* (Lawrence Durrell) vagy *A cserjésben* (Ryunoszuke Akutagawa) 19. századi magyar változatát.

3. A jellemekről

Meglehetősen gyengén sikerült Kolozsi Márk és özvegy Kolozsiné karakterének „felépítése”. A szörnyű történések ellenére papírmásé-figurák, s ezen nem változtat a lány életútjának sejtetése vagy a halvány túlélő Barkóczy „áldásossá” emelése.

E tekintetben a két kortárs messze jobbnak bizonyult: Jókai még tucatnovelláiban is (*Dekameron*) életképebb szereplőket mozgat, Petőfi pedig *A hóhér kötelében* ésszerűbben és hitelesebben alkotja meg szereplőit. Talán csak Arany János elbeszéléseiben, novelláiban találhatunk „halványabb” szereplőkre.

4. A cselekmény az ábrázolásban

a) A cselekmény vezetése

Érdekes, hogy Madách mennyire lassítja a cselekményt: a IV. egység ama részéig, míg „Margit” föl nem tűnik, csak leírásokat és áttekintő közléseket kapunk.

Aztán fölgyorsul: V.: a feleség megölése, VI.: a lányka eltűnése – de már ezután, még az egységen belül minden lelassul (természetesen ugyanakkor feltartóztatlanul bekövetkezik a birtok, a gazdaság és a kúria tönkremenése).

Hasonlóan lassú a VII–VIII. rész kibontakozó idillje is, hogy annál „látványosabb” legyen a szökés (IX.) Nem jelent „gyorsítást” özvegy Kolozsiné részletező, szájbarágós naplója a X-XI. egységben.

Viszont ebből „robban” a befejezés tragikussága, már-már a szophoklészi tragédiákat idézve.

Végül a jelen felé tágitás szintén a cselekmény „lassulását” (és befejezését) jelenti.

b) A cselekményszálak lehetőségei

Noha a két napló kínálta is (hogy Barkóczy és a lányka sorsát ne is vegyük számba), azonban Madách képtelen volt élni az ötlet adta lehetőséggel. Valószínűnek tartom, hogy ez is fékezően hat az olvasói figyelemre (akár az elbeszélői szerepekörök következetlensége).

c) A hitelesség és a kortárs befogadók

Az 1860-as években is még a török kor a „divat”: a forráskiadások, a fölfedezett erdélyi emlékiratírók, a krónikák kínálták az adatok tömegét.

A kuruc kor „áthallásai” a Schmerling-provizórium miatt erősebbek voltak: politikai állásfoglalásra a politikai cenzúra erőssége miatt kevesen bátorkodtak. Érdemes megemlíteni, hogy még Jókai is erkölcsi történetet formál ebben az időben a kuruc-labanc ellentétből (*A kurucvilág után* vagy *Az ördög menyasszonya*). Ebbe viszont aligha fér bele a labancpártivá lett, III. Károly mögé álló Kolozsiak magánélete.

Amikor pedig „divatba jön” a kurucvilág, akkor már Madách elbeszélése anakronisztikussá vált.

5. A mű irányzatossága

Hasonlóan az előbb tárgyalt elbeszéléshez, itt is erős a didaktikus szándék: az egyik téma a gyűlölködés elítélése és az ebből következő hibás döntések bemutatása. Madách ezt azért erősíti föl, mert ez felel meg inkább a térség babonás hiedelmének (az átkozott Kolozsiak és az áldásos Barkóczyak). A másik téma elmismásolódik, az előbbi függelékévé válik: a házasság megromlásának bemutatása.

Bár a műben csak sejtető adalékokat kapunk, ám ha csak erre az apróságra koncentrálnunk, akkor még Sigmund Freud esetleírásait sem kell átrágnunk, hogy rájőjjünk: a Kolozsi házaspár a Madách család pokolbugyrait sejteti – bizonyos férji felelősségtudattal. Ám ennek életrajzi vonatkozásait ma már lehetetlen tényekkel alátámasztani.

III. MÉRLEG

Nagy merészség, de a dolgozat zárása kívánja, hogy a tárgyalt művekről (különös tekintettel a négy befejezett elbeszélésre) rövid összefoglalást adjak.

A. AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI

Az epikus mesterségbeli tudását „tesztelhetjük” az elbeszélői módozatok, szerepekörök, a beszédmódok és a nyelvezet vizsgálatakor. Madách retorikai végzettsége sok esetben megmentette őt a rossz, dilettáns megoldásoktól, de epikus amatőrösége nyilvánvaló.

Sokat ront a művészi megoldáson erős koncepciózussága, illetve érvényesülő dramaturgiai gyakorlata. Mindezek ellenére úgy ítélem, hogy az ötvenes-hatvanas évekbeli magyar kisepika második vonalába tartoznak írásai.

B. A SZERKEZETBEN REJLŐ LEHETŐSÉGEK

Korábban már említettük, helyenként huszadik, sőt huszonegyedik századi ötletei támadnak (ennek lehetséges oka a drámaírói szemlélet). Úgy vélem, hogy a filmes forgatókönyvíróknak nem sokat kellene dolgozniuk egy-egy választott művén. Ez azonban nemcsak dicséret: sem a romantika, sem a realista ábrázolásának korabeli normái nem értettek egyet ezzel a „snittező”, akciófilmekre emlékeztető cselekményvezetéssel és –szerkesztéssel.

C. A JELLEMKRŐL

A jellemek a Madách-epika leggyengébb megoldásai. Ha epikus szereplőit akárcsak drámáinak jellemeivel vetjük össze, akkor rögtön kiderül gyengeségük, szürkeségük: a plaszticitás hiánya még a történetet is hiteltelenné teszi.

Amikor pedig a dickensi moralizáló ábrázolással kísérletezik, akkor... nem sikerül a hiteles alak megteremtése.

D. A CSELEKMÉNY AZ ÁBRÁZOLÁSBAN

Úgy vélem, Madách soha nem szerezte meg azt az egyensúlyt a cselekmény vezetésében és a cselekménnyel történő valóságábrázolásban, mint Jókai ezt megszerezte, áldásként megkapta a *Csataképek* novelláinak írásakor. Ezért történetei minden esetben kiváltják a befogadói kételyt: szórakoztatni akar vagy mond is valamit.

E. A MŰVEK IRÁNYZATOSSÁGA

A Madách-elbeszélések legromantikussabb vonása kétségtelenül azok irányzatossága. Ennek határozott minősítésétől azonban tartózkodnék: egy magánlevél, egy töredék és négy különféle műalkotás alapján bizonyossággal nem határozhatjuk meg a szerzőnket, s nem tudjuk őt elhelyezni a kortársak között sem. De: ezek nélkül sem!!!

Jegyzetek

1. SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig I-II.* Bp., 1925, 1926; RIEDL Frigyes: *Madách.* Bp., 1933; BALOGH Károly: *Madách, az ember, a költő.* Bp., 1934; SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban I-II.* Bp., 1939, 1941; BARTA János: *Madách Imre.* Bp., 1942; MEZEI József: *Madách.* Bp., 1977; SÓTÉR István: *Madách-tanulmányok.* In. Félkör Bp., 1979; ANDRÁS László: *A Madách-rejtély.* Bp., 1983.
2. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete.* Bp., 1900; VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp., 1914; KAMARÁS Béla: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái.* Pécs, 1941; *Madách Imre összes művei.* Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta HALÁSZ Gábor. Bp., 1942; HORVÁTH Károly: *Madách Imre.* Bp., 1984; RADÓ György: *Madách Imre. Életrajzi krónika.* Salgótarján, 1987.
3. GYÖRFFY Miklós: Madách novelláinak kronológiájához. In. Irodalomtörténet, 1961. 152–159., GYÖRFFY Miklós: *Széljegyzetek Madách novellái Feljegyzései margójára.* In. II. Madách Szimpózium. Szerkesztette Andor Csaba. Salgótarján–Bp., 1996, 48–57.
4. A Madách Marihoz 1840. március közepén írott levél esetleges elbeszéléssé minősítése esetében in. 61. sz. MIÖM II. 921–926.
5. *Dülő Zebedeus kalandjai 1842.* In MIÖM II. 399–416.
6. *Az Ecce Homo.* Elbeszélés 16...-ból. In. MIÖM II. 417–448.
7. *Krónika két pénzdarab sorsáról.* In MIÖM II. 449–474.
8. Hétköznapi történet in MIÖM II. 475–511.
9. A Kolozsiak. Elbeszélés a múlt századból in MIÖM II. 399–540. 1864.
10. *Verstár' 98.* A magyar líra klasszikusai. Fél száz költő összes verse. Arcanum Adatbázis Kft. Bp., 1998.
11. Nem kívánom bírálni a tananyag-koncepciót, csak jelzem aényt.
12. **MŰFAJSZERKEZETI SAJÁTOSSÁGOK AZ ELBESZÉLÉSBEN**
A következőkben megkíséreljük fölvezetni azokat a nézőpontokat és szempontokat, ahonnan és amelyek alapján úgy véljük: nemcsak a Madách-művek közelíthetők meg, hanem a kisepikai művek is. (Itt jegyezzük meg, hogy ezek a kiindulási pontok nem tartalmazzák minden esetben a szaktudományos biztosítékokat, ám valamennyi kipróbálására sor került főiskolai vagy egyetemi szemináriumon, speciális kollégiumon, közép- és általános iskolai tanórán, középiskolai fakultá-

ción, önképzőkori megbeszélésen vagy szakirodalmi szövegben.) A példák bemutatásától, részletező kifejtésétől, illetve a példaművek megnevezésétől eltekintek: részben a terjedelmi korlátok, részben pedig a teljes kidolgozottság hiánya miatt. A leegyszerűsítő kijelentések ebből fakadnak.

A. A NARRÁCIÓ KÉRDÉSKÖRÉHEZ

A CSÚRI Károly–BERNÁTH Árpád (–KANYÓ Zoltán) nevével fémjelzett „szegedi” iskola szerint az epikus mű interpretációjához az első lépések egyike az elbeszélésnek mint olyanak vizsgálata. A továbbiakban csak jelzésszerű összegzésekkel fogok élni, a részletesebb kifejtéshez az Irodalomban föltüntetett szerzőhöz forduljunk.

1. Az elbeszélői szerepek

Az elbeszélés egyik fontos sajátossága, hogy tisztázzuk az elbeszélő és/vagy elbeszélő kilétét. Ez nemcsak a személy azonosítását jelenti, hanem az elbeszélő személyiségének nembeli, korbeli, nemzetiségi, kultúr- és műveltségügyi és egyéb szempontból történő azonosítását is.

a) A mindentudó elbeszélő

Többnyire E/1., ritkábban T/1. személyben nyilvánul meg. Mindent tud a cselekményről, a szereplőkről: ismeri múltjukat, jövőjüket; kifejti gondolataikat, álmaikat, vágyaikat. Ez az elbeszélő olyan teremtő, aki kedvére bánik a szöveg minden jelentésdarabjával – a legegyszerűbb megoldás, ha minden szavát, utalását elhisszük. Az olvasói bizalom megnyerése az élményátadás alapja; a gyermekkori mesehallgatás emlékélményére épül.

b) A mindentudó álcázott elbeszélő

Az elbeszélő sokszor személyiség(ek) mögé bújik. Kedvelt fogása a napló, a magánlevél, az idegen kézirat – ritkábban párbeszéd ki-hallgatása. Nagyon sok esetben a kritikus olvasó fölfedezi a narrációs fogást, viszont ha eltekint ennek bizonyításától, akkor a teremtett világ valóság-illúziója tökéletesebb, mint az előző esetben.

c) A keveredő típus

A kettő kombinációja, amelybe időnként a tárgyilagos narráció is megjelenhet. Nem a legszerencésebb megközelítés, mert a váltásokat hosszabb terjedelmű elbeszélések esetében egyre nehezebb hitelesíteni. Viszont ez az elbeszélési mód – ha kritikusán is – erősen bevonja az olvasót: állandó kontrollra kényszeríti.

d) A polifonikus előadás

Az előadói módszer részletes kifejtése M. Bahtyin tanulmányaiban olvasható, különösen a M. F. Dosztojevszkijről írott tanulmányban. A szereplői és elbeszélői tudatok keveredésére épül. Az előbbtől abban különbözik, hogy nem kapunk támpontot – vagy ha igen, akkor sem ez a fontos. Eredetisége a karneváli világgép mellett a verses regény narrátori technikájához kapcsolható.

e) A távolságtartó elbeszélő

A 19. század második felében Flaubert elbeszélői technikájához köthetik ezt a módszert. Az elbeszélő csakis azt mondja, ami adatolható. Ám a pusztá leltárszerűséget azzal kerüli el, hogy a tárgyis leírásból következtetni tudunk a belső történésekre. A drámában a csehovi drámaiatlan dráma és az ibseni analitikus dráma dolgozik ezzel a fogással, a nagyepikában a tudatregény és az intellektuális regény.

f) A „tárgyiasság”

A francia „új regény” szerzői és teoretikusai hirdették meg ezt a megközelítést. Úgy kell írni, hogy az elbeszélő személyiségét és „ember-szerűségét” teljesen ki kell kapcsolni. Kérdés, hogy a szándék az egész művön át érvényesíthető-e. A példák többsége kisepikai mű – a sikeresség egyedi és egyszeri.

2. A beszédmódok

A beszédmódok szoros kapcsolatban állnak a narrátor személyével a narráció módjával.

a) Az ún. egyenes beszéd

A mindentudó és/vagy objektívizáló elbeszélő egyaránt használja. A szereplő személy közvetlenül és jelzetten egyes szám (ritkán többes) első személyben szólal meg a maga jellegzetes beszédstílusában. A párbeszéd általában ilyenek (ill. a mindentudó elbeszélő narrációi). Az egyenes beszéd lehetőség a szereplők nyelvi jellemzésére.

b) Az ún. függő beszéd

Ebben a beszédmódban az író, a narrátor egyes szám (esetenként többes) harmadik személyben mondja el a szereplő, gondolkodó helyett a közlendőt. Az ilyes beszédmód nem a jellemzést segíti, hanem a szerzői teremtést, valamint a szerzői megjegyzések beillesztését.

c) Az ún. szabad függő beszéd

Ez a beszédmód az előbbi kettő keverése. Egyszerre alkalmas az élőbeszéd frissességének érzékeltetésére és a körülmények leírására szükséges távolságtartásra. Az intellektuális epika megjelenéséig ritkán éltek vele, legfeljebb az ironikus ábrázolásakor.

d) *Az ún. belső monológ*

Ebben a beszédmódban az író a hős gondolatait, érzelmeit egyes szám első személyben fejezi ki. Különösen akkor indokolt alkalmazása, ha a szereplő rejtett, önmagának se bevallott gondolatait mutatja be ezzel a módszerrel.

3. A szövegszerkesztés

a) *A retorikus szerkezetek*

A retorikus szerkezetek alkalmazása, különösen a 19. század végéig az ún. hagyományos retorikai oktatás eszközeinek érvényesítését jelentette. A közönség által is jól ismert alakzatok az érzelmi hatás közvetítését szolgálták. Karikírozásával a bombasztikusságot, érzélgősséget és a laposságot lehetett bemutatni; a társadalmi érintkezéshez hiányzó „iskolázatlanság” nevetségességét.

b) *A stilisztikai eszközhasználat*

A stilisztikai, különösen a képhasználati sajátosságok és „eszközgyakorosságok” az elbeszélés látványossága, képszerűsége mellett a befogadó tudati-képzleti manipulálására törekednek. Még ha a filmszerű szerkesztés ritka is, az érzelmi hatás másodlagos. A túlzások a giccs felé taszítják az elbeszélést.

c) *A modern szövegtani kutatások nézőpontja*

A hagyományos retorikától elváló szövegtan a szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai kutatások eredményeit fölhasználva (akár a menedzserképzés és a reklámpszichológia fogásait is érvényesítve) kísérli meg a szövegjelentések kihüvelyvezését. A kérdés problematikájának megfogalmazása meglehetősen bonyolult: a N. Chomsky indította nyelvészeti forradalomtól a posztmodern értelmezésekig terjed.

d) *A szemiotikai szövegtan szempontjai*

Ennek a kutatásnak elméletét és gyakorlatát a Petőfi S. János–Békési Imre nevével fémjelzett „szegedi szövegtani iskola” szerzőinek elméleti és gyakorlati munkái adják.

B. A TÖRTÉNET

A különböző értelmezési stratégiák megkülönböztetett figyelmet szentelnek a történet (a story!) lehetséges osztályozási problémáinak. Az alábbiakban a létrehozható tipológiai rendszerek támpontjainak tekinthető szempontok rendezésére törekedtem.

1. A tér-idő síkok szerepe

a) *A térkezelés*

A teremtett világ *leírása* kísérlet az illúzió megteremtésére. A helyiség részlete(i), a helyiség-együttes (=lakás, ház), ennek elhelyezkedése az

ember által alkotott és a természeti térben (ide értve a fantasztikus világokat is) – ez minden epikus mű egyik fő feladata. Ha ugyanis nem teremtem meg a térbeliséget, akkor lehetetlen lesz a figura élettel történő megtöltése is.

A *portré* a figura plaszticitását adja. Természetesen nem választható el/le az előbbtől, ám a kettő sajátos viszonya már értelmezési fogódzó.

b) *Az időkezelés*

Az idő érzékeltetése a valóság másika alapja. Ennek fogásait a mozgatósnál (a cselekménykezelésnél) tárgyaljuk. [NB! Az időérzékeltes mellőzése „hosszú távon” mindig az olvasói érdeklődés elvesztését okozza. A kiugró hibák is itt jelentkeznek először: lásd anakronizmusok.]

2. A cselekményszál és a cselekménybonyolítás

a) *A motiváció*

Az *egyszerű* motiváció arra épít, hogy a befogadónak esetenként (főleg a kalandok szaporodásával egyenes arányban) nincs igénye a lelki összetevőkre: felszínes, átlátható konfliktushelyzeteket (és -megoldásokat) kíván.

A „*bonyolult*” motiváció a lélektani és az ún. intellektuális epikus művek alkalmazzák. Napjaink iskolázott és tömegkommunikációs alapozású közönsége csak minimális mértékben fogadja el. Pedig itt nyílik lehetőség a matematikai és zenei kombinációk érzékeltetésére.

A *titkolt* motiváció többnyire a szerzői önkényt szolgálja – ritkán tudja tartani a szövegmű végéig. Általában a krimi, a pszichohorror alkalmazza.

b) *A cselekmény vezetése*

A *lineáris cselekményvezetés* a legegyszerűbb technika: egyszerűen követi az időrendet. Két „leágazása” ismert: az *epizódok (kitérők) beiktatása* és a *párhuzamos cselekmény(ek)* érzékeltetése.

Ismert másik módszer a *láncszerű cselekményvezetés*: visszatérő és fölerősödő, gyengülő motívumok, szereplők, helyszínek alkalmazásával sűrítik az illúzió-teremtés hatáselemeit. Ehhez kapcsolhatjuk az *anekdota-fűzér* életképszerű hatás-építkezését.

A filmművészetből átkerült ún. *Flashback-technika* az időkezelés vágásaira épít: a jelen és a múlt-terek egybevágásával erősíti a teremtett világ időmanipulációs eszköztárát.

A *szimulánizmus* teljesen a filmszerűsége épít. Kísérletei ritkán sikeresek: a szó (és a beszéd időbeli egyenes-vonalúsága) nem képes még

egy egyszerű videóklipp hatásának visszaadására sem. Jobbára csak a tudatok egymás-mellettisége valósítható meg hibátlanul.

c) *Szerkezeti sajátosságok*

A *hagyományos szerkezet* alatt azt értem, hogy az ókor óta fölismeret tagolódás érvényesül: bevezetés – bonyodalom – kibontakozás – tetőpont – megoldás.

A *késleltetett befejezés* jellemzője, hogy a szerző igyekszik „elvarni” a szálakat, azaz nem ott fejeződik be, ahol a cselekmény szerint vége lenne, hanem az egyes szereplők későbbi sorsát is fölillantja, összegzi.

A *keretes szerkezet* ma már evidencia: a bevezetés illetve annak részlete a befejezésben ismétlődik. Két megoldás szokásos: a *szó szerinti* és a *módosított*.

A *csattanóra épülő szerkezet* lényege, hogy a hagyományos epikus szerkezet végén csattanóval, poénnal találkozunk.

A *középpontos szerkezetű* művek sajátja, hogy minden egy középponti mag köré rendeződik – ez a súlyozott üzenet.

A *tengelyes szerkezet* abban fogható meg, hogy a „tématengely” vagy „tengelyszereplő” az egész művet jól megfigyelhető szimmetrikus részre osztja.

A *tükörszerkezet* különbsége az előző kettőtől abban áll, hogy a szimmetria minőségei a képzeletbeli középpontból nézve fordítottan növekednek illetve csökkennek.

Az *aranymetszésre alapuló szerkezet* jelesebb egységeinek egymáshoz való arányai megfelelnek az aranymetszés szabályainak és/vagy a Fibonacci-számsor aránypárjai értékének.

A *körkörös szerkezet* a visszatérő motívumok, szerkezeti és jelentésegységek rendszerében mutatkozik.

A *retorikus ismétlésre épülő szerkezet* azokban a művekben ismerhető fel, amelyek szerzői még a hagyományos retorikai képzésben részesültek és/vagy ilyen képzettségű befogadóknak írtak. Megemlíthetők itt az *anaforikus szerkesztés* és az *epiforikus szerkesztés* mellett az egyéb ismétléses formák.

A *zenei szerkezetek* átvétele a manierista alkotások óta figyelhető meg. Történetek kísérletek a *rondóforma*, a *szonátaforma*, a *fűgaforma* és egyéb formák meghonosítására.

A *hiányra épülő szerkezet* is a retorikus hagyományokra támaszkodik, két megkülönböztethető fajtája a *tudatos kihagyás* alkalmazása és a *töredékesség* beépítése.

A *betétes szerkezet* sajátossága, hogy a szerkezetbe önállóan is tekinthető kisebb történeteket, de nem epizódokat! illesztünk bele. Ezek *egymástól függetlenül* is megjelenhetnek illetve a *betétnek lehet másik betéte* és így tovább.

A *jelképre és/vagy motívumra (esetleg -rendszerre) támaszkodó szerkezetű* alkotásban minden ennek van alárendelve; a végső cél ennek megvilágosítása.

A *fikció és a realitás váltogatásán alapuló szerkezet* látszólagos kereksétsége a befogadási értelmezés manipulálásához kapcsolódik.

d) *A jellemekhez*

Az egyik csoportban a *szereplő(k) árnyaltsága* áll az ábrázolás középontjában.

A másik csoportban inkább a *szereplők viszonya egymáshoz*.

e) *A teremtett világ modellértékűsége*

A modell lehet teljesen *művi* – ebben az esetben csak az alkotó világról való tapasztalatának „manifesztálódása” tapintható ki egyedül.

A másik típus a *naturalista és/vagy dokumentáris*: amikor minden megfelel az adatolható konkrét valóságnak.

A harmadik a „*pars pro toto*” vagy a *tipizáló* ábrázolás.

C. A SZÖVEGBEN MEGNYILVÁNULÓ IDEOLÓGIA (ITT ROMANTIKA) ÉS ENNEK IRÁNYZATOSSÁGA

Mielőtt a csoportosítást bemutatnám, szeretném kijelenteni hogy az ideologizáltság tudatossága és a „súlyozottsága” nem köthető minden korhoz és stílusirányzathoz. Ezért ez a csoportosítás csak esetenként érvényes.

1. A társadalomkritika súlya és iránya

a) *A társadalmi léthelyzet érzékeltetése*

A művel *áthatja az ún. világfájdalom*, azaz a létező világ hibáinak és „rosszaságainak” hálójában szenvedő ember iránti szánalom és részvétel. A mű egésze *agitatív és provokatív*: a fölmutatott visszasságok megszüntetésére serkent (különböző hangnemek alkalmazásával – pl. patetikus, gúnyos stb.).

b) *A társadalmi léthelyzet értékelése*

A mű *objektív szemléletű*, dokumentarista leírása a valóságnak (a romantikában ezt „tisztán” nem valósul meg; a „legjobb” esetben is valamilyen direkt agitáció előfeltétele).

A mű *ironikus*: a hibákat láttatja, ám sem a szerző nem érzi képesnek magát ezek orvosolására, sem a befogadóknak nem lát elégséges képességet ehhez.

A művet író szerző álláspontja *cinikus*: nem hisz a változtatás lehetőségében, a változtatni kívánók eltökéltségében és esélyeiben. (A romantikában ez az alapállás igen ritka.)

2. Eszményítés

A mű egyfajta példázat: *az ideál, az eszmény fölmutatása* – gyakran teljesen elszakadva a realitásoktól.

A műben nagyon erős a pedagógiai és didaktikai szándék: *idealizál*. A valós állapotokból kiválasztott problémás esetben bemutatja az eszményi megoldás lehetőségét. [A veszély: a megoldáshoz vezető út vagy nincs meggyőzően bemutatva, vagy eközben szakad el a realitásoktól.]

A műben a valóság tudatosan választott kicsiny szeletét *idillé* változtatja – s épp a leszűkítéssel, az egyedítéssel teszi hiteltelemmé. [Viszont erre legfogékonyabbak az átlagolvasók, hiszen az ő életükből hiányzik legtöbbször az elérhetőnek vélt idill.]

13. Értelemszerűen a mindenkori viszonyítási alapnak Szinnyei Ferenc és György Lajos munkáit tekintem, pontosabban azokat a műveket, amelyek megelőzték a tárgyalt Madách-munkákat – lásd szakirodalom!
14. Madách Marihoz 61. sz. levél MIÖM II. 921–926. RG 1987. 57.: a bál 1840. III. 10. előtt; a levél március közepe táján íródik.
15. PM 1900. 65–68. Rövid tartalmi összefoglaló és lelkesedett méltatás: „egész kis eposziát” ír szerinte a fiatal Madách (65.).
16. Újabb kiadásban hozzáférhető a Magyar Tallózó sorozat *Uracskok és arslánok* gyűjteményes kötetében.
17. MIÖM II. 399–416.
18. 1842.; GYM 1996. 50., a feljegyzések közzélése, értékelése 50–51.
19. VG 1914. 189–190. tartalmi összegzés, „Tollagi Jónás modorában”; szándék naplóban (?). HK 1984: 72–73.: párhuzam Kisfaludy Károly *Tollagi Jónás viszontagságai* hatása.
20. A kortárs alkotásokról a Szinnyei Ferenc-i bemutató értékelések mellett részben az Egyetemi szöveggyűjteményekben (II/2., III/1–2.) és a Magyar elbeszélők 19. század 1–2. Magyar Remekírók sorozat köteteiben olvashatunk.
21. Viszonyítási pont a hozzáférhetetlen korabeli kalendáriumok és lapok helyett JÓKAI Mór: *Adomák I.* Jókai Mór Összes Művei Kritikai kiadás. Bp., 1992.
22. A már említett Szinnyei Ferenc példái mellett hivatkoznék a Jókai szerkesztette Életképek forradalom előtti anyagára – lásd: JÓKAI Mór: *Cikkek és beszédek I–II.* Jókai Mór Összes Művei Kritikai kiadás. Bp., 1965., 1967.

23. Egy lehetséges lezárás (ahogy ma elképzelem – Á.K.): Az ifjú Zebe-deusnak ismét sikerül kisebb verés árán helyzetéből megmenekülnie, ám a sok botrány miatt nem kaphatja meg az ügyvéd lánya kezét, sőt a peres eljárás gyorsított befejezésével fenyegetik. Otthon történik meg a tetőpont-szerű összeecsapás: az apával történő szembeszállás a nevelt rokon, Lepa megkérése. Az apa-fiú harc kellős közepébe érkezik valamilyen értesítés Lepa eddig kétséges örökségéről és a családi pereskedés vesztett befejezéséről. Az atya meghátrál, Lepa pedig továbbra is kitart korábbi széptevője mellett. A befejezésben szó esik a jóval kisebb birtokon és házban (de immár adósság nélkül) élő elbeszélő háztartásáról: az elagott apáról, aki unokáival foglalkozik, s az elbeszélő, aki megerősíti boldogságát.
24. MIÖM II. 417–448. Az értelmezés segítségéhez mellékelem a rövid tartalmi vázlatot:
 - I. Jáva – Spiridion apjának halála
 - II. Jáva – hajótörés, a fültestvérek egymásra találnak (Rolando), távozás a szigetről
 - III. Itália – érkezés, Estrella: a szerelem
 - IV. Itália – betéttörténet: a származás titka
 - V. Itália – kitérés: a dorbézolás vége – Edere jó hatással Spiridion.
 - VI. Itália – Deodát szerzetes örületbe taszítja a grófnőt, az anyát, új ukáz Rolandónak
 - VII. Itália – Estrella apácává, Spiridiont az örültek házába.
 - VIII. Itália – Spiridion és az örült anyja, Spiridion és Estrella, anyai átok és szökés
 - IX. Itália – az üldözési tapasztalatok (D–E.) és a felfedezés (R.)
 - X. Itália – a menekülés: Deotátot megsebzí Spiridion, ő pedig Estrellát
 - XI. A hajón – Estrella és testvére, Ede, Estrella és gyermekének halála, Spiridion megőrzítése, megérkezés a szigetre (mindhármukat kiteszik)
 - XII. Jáva – halálos testvérpárbaj, Rolando megőrül.
25. Radó nem ír róla, pedig GYM megoldása hozzáférhető. Utóbbihoz még GYM 1996. 50., a feljegyzések közzélése, értékelése 51–52.
26. VG 1914. 188. csak jelzés; HK 1984. 73.: csak párhuzam Jókai *Nepes-an-sziget*, Vajda Péter keleti elbeszélései és Czákó Zsigmond *Leona* című drámájával.
27. MIÖM II. 449–474. A részletező elemzés miatt itt is célszerűnek tartom a tartalmi váz mellékelését:

1. a bányászerecsétlenség
2. Viola és a balesetben sérült apa
3. Violának néhány ezüst a vállalkozó Aranyitól, aki epileptikus rohamában beleharap egy aranypénzbe; később ezt is Szelei orvosnak adja a beteg fia, Aranyi Lajoska gyógyításáért
4. Viola élelemért ezüstöt ad a szomszéd, beléje szerelmes Pistának, az keresztet vés rá, hogy egyszer visszaadhassa; az apa papírijai
5. moralizál; a kereszt ezüst Izsák zsidóhoz Lőrinctől, Pista elszegényedett apjától

* = az első, egyébként nem jelölt nagyobb egység vége

1. Szelei haldokló apjával zsarolva megkapja Violát, a harapott arany nekiadja
2. A harapott arany Imádihoz kerül a temetésért, Imádi unokaöccse: Győző és Izsák, Győző sikkaszt (azt is)
3. Győző Pista apját a harapott arannyal fölbérel
4. Imádi és Izsák szövetsége: a zsidó átadja a (Lőrinctől is) begyűjtött pénzt, Pista fölfedezi Győző tervét: ezért a kereszt ezüstöt kapja Imáditól, de az apját nem akarja elárulni: Imádi börtönbe csukattja

* = a második, egyébként nem jelölt nagyobb egység vége

1. moralizál; Győző Szeleivel téteti el nagybátyját, Pistát kiengedik, de kereszt ezüstjét ott fogja az állam, Pista katonává lesz
2. Viola nyomorúságában bordélyba kerül, Győző lesz első vendége, a harapott arannyal fizet, a madám ezt adóba az államnak adja
3. Aranyit neje elhagyja Szeleiért (Lajoska is Szelei gyereke), Aranyi bukik

4. moralizál; Szelei nem szereti az elszegényedett Aranyinét, Lajoskát koldulni küldi

* = a harmadik, egyébként nem jelölt nagyobb egység vége

1. moralizál; a részeg Pista katona és a szajha Viola találkozására: Pista a zsoldban kapott kereszt ezüstöt dobja – sírás, Viola az ezüstöt a kolduló Lajoskának adja, hogy az elkerülje a verést otthon
2. Aranyi politikai árulása – ezért kap az államtól címet és pénzt, köztük a harapott aranyat, Viola írásait hozzá viszi; Aranyi megtagadja a rokonságot (Viola unokahúga) és eltünteti a papírokat, Violát kórházba pártfogolja

* = a negyedik, egyébként nem jelölt nagyobb egység vége

1. Izsák megszerezte Győző vagyonát, Izsákot kijátssza Aranyi
2. Viola a kórház után betegen koldul, Pista lábatlanul ugyanúgy – a halott Pistának adja Lajoska adományként a kereszt ezüstöt

3. Győző, Szelei és Aranyi kártyáznak: Aranyi utoljára a harapott aranyat veszíti el Szeleinek, Szelei és Győző párbajügye, Lajoska meglopja Győzőt, Győző a párbajban meghal, Szelei eltűnik, a gyanúsított Lajoska lesz a tárca miatt

4. Szelei boncol és oktat, a boncasztalon Viola

* = az ötödik, egyébként nem jelölt nagyobb egység vége

Lezárás: Aranyi öngyilkos, Lajoskára bakó vár, Szelei, miután a harapott aranyat egy dologház alapkövébe teszi, megőrül. Moralizálás a vég.

28. GYM 1996. 50., a feljegyzés közlése, értékelése 52.

29. VG 1914. 188–189. jelzés és tartalmi összegzés. HK 1984. 74–75. szerint a műre a naiv romantika jellemző, párhuzamba állítja Eötvös József *A falu jegyzője* és Szigligeti Ede *A csikós* romantikus és „irányszerű” (A.K.) társadalomrajzával.

30. A szerelmi háromszögben rejlő lehetőségeket Jókainál vizsgáltam – lásd szakirodalom!

31. A *Tragédiához* kapcsolható adalék, hogy a kiábrándító történet alapja az ördög napszáma, a két kiválasztott pénzdarab, különösen a három fognomú arany [$>Au$]. Igaz, az ördög, Lucifer nem jelenik meg a történetben, de a befogadót (s nem Ádámot) „tanító” valóság – különböző jelenetekben – az ő műve.

32. MIÖM II. 475–511. Mint az előbbieknél is, az értelmezés követése érdekében mellékelem a vázlatos tartalmat:

I. esztétikai ars poetica

II. moralizál

III. 184...-ki pesti farsang: ifjúi élcélődés a nőkön; Bolykiné és Júlia – Timádi József házassági bejelentése

IV. Timádi átadja Júlia naplószerű vallomását] * [Petőfalvi Pető Júlia ifjúsága – gyámja Szálkai Tamás, ennek lánya, Beatrix az egyetlen barátnő (öt évvel ezelőtt az idő) – Szálkai Katzenberger Henrik kezére játssza anyagiakért gyámleányát

V. Júlia esküvője Henrikkel

VI. Két évvel később Júlia unja a házasságát és férjét, ki nem lelki társa – kedélybetegségére fürdőt rendelnek

VII. Fürd: Jüliát körülrajongják – sikertelenül, Bolykiné jelleme, Garami Vilmos érkezése

VIII. Garami visszafogott udvarlása, Bolykiné „keveri” a hírt, Júlia menekülne férjével – nem; Bolykiné élvez a „házibarátságot”

IX. Garami Vilmos betegség-trükkje, Júlia hiszi és meg, Bolykiné leleplezi, a romantikus balatoni kaland: Vilmos megmenti a viharzó tavon] * [Júlia végső bukását a Bolykinétől féltékenységbe hajszolt férje okozza: Júlia elválik

X. Két évvel később kiderül: Garami rossz élettárs, Júliának törvénytelen gyermeke születik – vagyona eltékozolva] * [Haldokló gyerek, tékozló, tivornyázó apa pénzért könyörög, hogy kártyázhasson] * [Júlia birtokát dobra verik, Garami megígéri: dolgozni fog: de a gyerek meghal;

XI. Garami szegénységükkel zsarolja Júliát, hogy feküdjön le hivatali főnökének] * [Garami a sötétben beengedi hálószobájába főnökét] * [Júlia egyedül, nyomorban és a gyalázatban == az iromány vége

XII. Timádi boldog házassága egy év múlva; az ifjak kezét csókolnak Júliának

33. GYM 1996. 50. A keltezést igazolhatja, hogy mind a Kisfaludy Társaság székfoglalója, mind az Akadémiai székfoglaló témája erősen kapcsolódik a nő társadalmi problematikájához.
34. VG 1914. 189. jelzés és tartalmi összegzés; „lélektani alapon mozgó kísérlet” lenne. HK 1984. 75–78. Kemény Zsigmond *A szív örvényei* (1851) című regényének hatását látja (Györffy M. szerint is).
35. El lehetne gondolkodni azon, hogy Pető Júlia naplójához, és Pető Júlia farsangi botrányos megjelenéséhez mennyiben járult ötletként hozzá Petőfié Szendrey Júlia megjelentett naplórészlete és özvegy Petőfiné házassági botránya.
36. A történettel való szervetlen kapcsolatát a következőkkel támasztom alá: az I-ben kifejtett esztétikai elvek a klasszicista esztétika és szépségfelfogás leegyszerűsített, „iskolás változatát” idézik, amely gyökeresen ellentmond a romantikus ábrázolás-elvnek. Ugyancsak ezek a klasszicista világmép-elemek köszönnek vissza a II. egységben is: „ki-egyenlítőds”, „világpolgárosodás” és a többi. Nem lennének meglepve, ha ezek korábbra datált kéziratára egyszer ráakadnánk.
37. MIÖM II. 399–540. Miként az előbbieket esetében, most is szükségesnek tartom egy tartalmi vázlat mellékelését!
I. utazás: látvány – micsoda kastély, birtok? A fogadóban papírok (!)
* = megszakítás jele (itt!)
A romló birtok leírásával kezd, Kolozsi Márk előtt a megmérgezett kutyája teteme
II. Lápos domb, úrinő kinézetű nő és egy lány
III. Kolozsi látomása – a lányalak; beléje szerelmesedik; visszaemlékezéseit írja

IV. K. M. E/1.: visszakanyarodás: időpontmegadás (1723) jóslat; Margit föltünése – a házasság megromlása

V. K. M.E/1 folytatása: megöli feleségét féltékenységből

VI. K. M. E/1. folytatása: a lánygyermek sorsa: vízben a kendője – a birtok tönkremegy – feleségének arcképét is elcsúfítják, ebe, pókjá elpusztul

VII. Az elbeszélő folytatja: K.M. összejön a lápi lánnyal

VIII. A lány megsajnálja, K.M. megígéri, hogy megszökteti

IX. A szökés

X. A gyászos nő naplója: a történetek feloldása az olvasónak

XI. A gyászos nő (K.M. sógornője) E/1-ben folytatja – a bosszú története

XII. Kölcsönös leleplezések – K.M. és a lány halála

---- = a megszakítás jele

Befejező mondatok – lezárás: Barkóczyké lesz a birtok; a helyhez fűződő babona.

38. RG 1987. 310. 1864. IX. 18. A Koszoróban megjelenik az 1. része. GYM 1996. 50.: majd átdolgozza.

39. VG 1914. 186–188. tartalmi ismertetést közöl (a Száz híres regény modorában – Á. K.) és a valószínűség hiányát kéri számon.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- ANDOR Csaba–LEBLANCNÉ KELEMEN Mária: *Madách Imre kéziratai és levelezése*. Bp., 1992.
- A novellaelemzés új módszerei*. Szerkesztette: HANKISS Elemér. Bp., 1971.
- ÁRPÁS Károly: *A Jókai-kompozíció kérdései* (pályázat-kézirat MKM). Szeged, 1992.
- ÁRPÁS Károly: *Jókai szerelmi háromszögei*. A Tiszatáj diák-melléklete 5. Tiszatáj 1993/2.
- ÁRPÁS Károly: *Magyar nyelvtan IV.* (Szövegten.) Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium negyedik osztályos tanulói számára. Szeged, 1994.
- ÁRPÁS Károly: *Egy verskompozíciós elvről*. Kísérlet a verskompozíciós vers-típusok rendszerezésére. In. *Szemiotikai Szövegten 8*. Szerkesztette: BÉKÉSI Imre, PETŐFI S. János, VASS László. Szeged, 1996. 89–114.
- ÁRPÁS Károly: *Magyar nyelvtan V.* (Stilisztika) Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium ötödik osztályos tanulói számára. Szeged, 1996.

ÁRPÁS Károly: *Magyar nyelvtan VI. (Rétorika)* Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium hatodik osztályos tanulói számára. Szeged, é. n. (1997.)

ÁRPÁS Károly: *Adalékok a cikluskompozíció kérdéseire I–V.* Baka István ciklusairól. In ÁRPÁS Károly–VARGA Magdolna: *Kettős tükörben.* Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről. Szekszárd, 1998. 165–218. (Vagy Dunatáj 1993–1994.)

Az egyszerű formák szemiotikája. Szerkesztette: BERNÁTH Árpád és CSÜRI Károly. Studia Poetica 7. Szeged, 1985.

Az elbeszélés értelmezésének stratégiái. Szerkesztette: BERNÁTH Árpád és CSÜRI Károly. Studia Poetica 6. Szeged, 1985.

Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. (Narratológiai tanulmányok.) Szerkesztette: KANYÓ Zoltán. Studia Poetica 1. Szeged, 1985.

BALOGH Károly: *Madách az ember és a költő.* Bp., 1934.

BARTA János: *Madách Imre.* Bp., 1942.

CSÜRI Károly: *Lehetséges világok.* Bp., 1987., különösen Irodalomtudomány, tudományelmélet, modellalkotás (Előszó helyett) 7–40.

DOBOS István: *Alaktan és értelmezéstörténet.* Debrecen, 1995.

FÓNAGY Iván: *A költői nyelvről.* Bp., é. n. (1999)

GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer.* Bp., 1984.

GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei.* Bp., 1941.

GYÖRFFY Miklós: *Madách novelláinak kronológiájához.* Irodalomtörténet, 1961. 152–159.

GYÖRFFY Miklós: *Széljegyzetek Madách novellai Feljegyzései margójára.* In II. Madách Szimpózium. Szerkesztette Andor Csaba. Salgótarján–Bp., 1996. 48–57.

HANKISS Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell.* Bp., 1985.

HORVÁTH Károly: *Madách Imre.* Bp., 1984.

IMRE László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban.* Debrecen, 1996.

KAMARÁS Béla: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái.* Pécs, 1941.

MAÁR Judit: *A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata.* Bp., 1995.

Madách Imre összes művei. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942.

Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Összeállította LEBLANCNÉ KELEMEN Mária. Salgótarján, 1984.

Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből. Összeállította LEBLANCNÉ KELEMEN Mária. Bp., 1994.

MEZEI József: *Madách.* Bp., 1977.

PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete.* Bp., 1900.

RADÓ György: *Madách Imre életrajzi krónika.* Salgótarján, 1987.

RIEDL Frigyes: *Madách.* Bp., 1933.

SÖTÉR István: *Madách-tanulmányok.* In. Félkör. Bp., 1979.

SZERDAHELYI István: *Irodalomelméleti enciklopédia.* Bp., 1995.

SZILI József: *A szövegszimmetria topológiája avagy önszerkesztő és önzáró szövegstruktúrák a 19. századi magyar lírában.* Irodalomtörténeti Közlemények 1994. 610–638.

SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig I–II.* Bp., 1925., 1926.

SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban I–II.* Bp., 1939., 1941.

THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* Pécs, 1931/R1985.

THOMKA Beáta: *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja.* Újvidék, 1986.

TOLNAI Vilmos: *Bevezetés az irodalomtudományba.* Pécs, 1922/R1991.

Világirodalmi Lexikon 1–19. vonatkozó címszavai. Bp., 1970–1996.

VILCSEK Béla: *Az irodalomtudomány „provokációja”.* Bp., 1995.

VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp., 1914.

(Köszönöm a szegedi Deák Alapítvány és az ANDROLA BT segítségét!)

Győrffy Miklós

Jókai – Madáchról

Csekély rizikóval – s egyben talán némi nagyképűséggel – úgy is címezhettem volna mondanivalómat: *Jókai és Madách – egymásról*. Így se lenne sokkal több a dolgom. Rövidesen mindez bebizonyosodik.

Ha nem is kenyerem a később sorra kerülőket előre lelövő szerkesztés-mód, úgyse takargathatom soká anyagom „ösztvérség”-ét.

Honnan a soványság?

A két főszereplő egymás iránt megnyilvánuló közönyéből. A lehető legegyszerűbben nem vesznek tudomást egymásról. Nagyjából négy évtizeden át szívják azonos ország – közös térség – levegőjét úgy, mintha más-más kontinens világában lennének.

Hogyan alakul ki ez a helyzet?

Az idő kategóriáját nem kell féltenuink: abból képtelenek kilépni. A tér – főleg a szűkebb tér – más természetű. Ebben kellett volna egybeterelni őket.

Madách tartózkodási bázisa – úgyszólván élethosszigan – Alsósztrégova. Ez pedig semmivel ki nem egyenlíthető hátrány. Pestre megszámlálható alkalommal megy föl. A tevékeny írói pályán való működése folyamán úgyszólván csak kényszerből tartózkodik a fővárosban – fogva tartásakor például –, s csupán a 60-as évek első felében szánja erre magát pályája előmozdítása érdekében. – Mennyire más kilátásokkal indíthatja működését az a már 1844–45 óta rendszeresen Pesten élő Jókai, aki ugyan régebbi keletű Petőfi-barátságára és segélynyújtására is számíthat. Nagyjából annyi itt a különbség, mint Nógrádban készíteni a *Litteraturai Kevercset*, vagy Pesten szerkeszteni az *Életképeket*.

Ha áttekintve nézzük tehát, megállapíthatjuk: úgy alakul hosszú időre két főszereplőnek élete, hogy valóban nehezen jöhettek volna össze. Míg Madách Sztregován fiókjának dolgozik, illetve periférikus lapokban jelenteti meg dolgozatait, addig Jókai – jórészt Petőfire is támaszkodva – a 40-es évek derekától több-kevesebb rendszerességgel figyelemmel kísért orgánumban publikál, ezért másként vezetheti be magát.

Lezárva tehát a „tér” elválasztó szerepét: hőseink hosszú évtizedekig vagy alig, vagy egyáltalán nem ütközhetek egymásba, annyira elkülönítette őket valószínű mozgásterük. – Utolsó másfél évtizedükben azért többször is kerültek – egyszer-egyszer huzamosabban is – egymás közelébe, de a találkozásnak láthatólag nem tulajdonítottak fontosságot. Ez az elhanyagolás sokkal nagyobb

mértékben róható fel Madáchnak, hisz ekkor már Jókait – a *Forradalmi- és csataképek* [...], az *Erdély aranykora*, *A nagyenyedi két fűzfa* s – főképp – az *Egy magyar nábob* kibocsátása után nem lehetett nem ismerni. Madáchot viszont ismerni nem lehetett. Még a körülmények is ellene esküdtek: a Kossuth–Madách vitában¹ Kossuth Lajos ellenfelének a nevét – nyilván sose hallott róla – véletlenül se tartotta szükségesnek leírni. Pedig attól biztos ismeretessé vált volna! – Ennek ellenére hiba volna Jókaiból gáncs nélküli lovagot avatnunk: 1861-től Madách körül – Arany János segítségével – akkora hírözön zúgott, hogy az még Jókait is meglephette, s ekkor a közeledés szinte kötelező lett volna. Mégse történt meg!

Az eddig elmondottak gyűrűznek tovább és köszönnek vissza a szakadatlan sorban jelentkező nehézségekben. Azt kellett tapasztalnom, hogyan dőlnek halomra addig szilárdnak tartott építményeim. Anyaggyűjtésem során az első váratlan csalódást az okozta, hogy hiába keresem Madách arcképét egy olyan Jókai-sorozatban, amely ősidők óta élt tudatomban. Holott ebben a meggyőződésben Mikszáth *Jókai-monográfiája*² is megerősített. Élclapjában az Üstökösben a fiatal Jókai „[...] esszészzerű, élénk rövid jellemrajzokat ír Kazinczy Gáborról, Szalay Lászlóról, Madách Imréről.”³ Valamelyes gyakorlatot szereztem idők folyamán az eligazodásra a Jókai-oeuvre-ben,⁴ mindent fellapoztam, többször, tüzetesen: a Madáchról szóló arckép sehol! A szememben kerestem a hibát. Pedig most szerzett tanulságaink alapján nyilvánvaló, hogy nem is lehet. Az ismeretlenséget a térbeli elrekesztettség magyarázza: Madách-portréra nem is gondolhatt az író, hisz fel sem ötlük benne az ekkor még hírből sem ismert lefesteni valójának eredetije.

S ugyanez az oka annak, hogy az a Jókai, aki versbe foglalta szinte minden jelentős és jelentéktelen kortársát, jó néhány költő elődjét, még olyan idegeneket is, mint Horatius vagy Shakespeare, Madáchot nem veszi számításba. Így hát vers sem készült róla.

Mivel hívhatta fel magára mégis a személyes figyelmet az ismeretlenségbe burkolódzott Madách?

Már az ókorban felismerték a bölcsék – Szolón le is írta –, hogy élő ember (főleg hazájában) soha kellő méltányláshoz nem juthat. Hozzá az első lépcső: el kell hagynia a földi téreket. Esetünkben ez a nehezen áthágható elv kegyetlen érvényre jutott.

A mi egyaránt klasszikusnak számító szerzőpárosunk tagjai névről nem voltak egymásnak ismeretlenek ugyan, futólag talán meg is pillanthatta egyik a másikat – a képviselőházban, a Kisfaludy Társaság, a Tudományos Akadémia üléstermében –, de nincs arról adatunk, hogy a két ember szembe állott volna, kezét fogott volna, s még kevésbé, hogy egy tőmondatot váltott volna egy-

mással. De a halál – kiemelte az eltávozottat. Ezt a körülményt már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Természetesen ez is Alsósztrégován következett be: egyszerre Pestig dördült.

Madách utolsó levele – mint tudjuk – október 5-én kora hajnalban szakadt fel, hírét 8-ikán hozta a Hon:⁵

„*Madách Imre meghalt!*”⁶

Most vesszük a megdöbbentő gyászhirot, hogy Madách Imre, elv- és szívbarátunk, a szabadelvek tisztalelkű bajnoka, az 1861-i országgyűlés egyik legkitűnőbb kapacitása; az »Ember tragoediájának« lánglelkű szerzője, f. h. 5-én reggel 2 órakor vízkórban meghalt.

A veszteség híre sokkal nehezebben szorul szívünkre, mint hogy magánérzelmeinknek kifejező szavakat tudnánk adni. A szeretet, mely jó barátához köt; az összérdek, mely ügyfélhez szit; a becslés, mely nagy jellemhez vonz; és a remény, mely fényes tehetséghez csatol: mind egyszerre gyászol bennünk.

E gyászt a szabadelvű eszmék s a nemzeti irodalom minden barátja osztani fogja velünk.

Madách Imre azon nagy tehetségek közé tartozott, akik miután erejük egész nagyságában megmutatták magukat legelső föltűnésök alkalmával, onnan egyszerre letűntek, a kortársakra hagyva a fájdalmas tépelődést: mivé lehetnek volna egykor?

Életpályája csillagfutás volt; – feljött fényesen – és lehullt.

Legyen neki könnyű a haza földje, melyet forró honszerelmével átmelegíteni törekedett! Áldás emlékére, honfíköny hamvaira!”

Aláíratlanul. Hogy mégsem szerkesztőségi jelöletlen cikk, arról egy másik, teljes névvel aláírt beszámoló vall, két és fél hónappal később. Emebben a felfogás szelleme, de még több szófordulata, a kifejezéseikig menő egybevágása bizonyítja a szerző azonosságát mellett. Ez tehát a Hazánk és a Külföld⁷ c. képes heti közlöny 1865 januári első számában került az olvasók elé, csakugyan öt portréval illusztrálva *A nemzet halottai*⁸ címen. Benne Jókai összegzi az elmúlt év jelentős egyéniségeinek érzékeny veszteségét. Mégpedig az élen azonnal értékelést bocsátva előre:

„Legnagyobb magyar történetírónk,
Legnagyobb tehetségű közzónokunk,
Legmerészebb röptű költőnk,
Legtevékenyebb államgazdászunk és
Legtisztelretméltóbb veterán tudósunk.”

Tehát Szalay László, Kazinczy Gábor, majd Hajnik Pál és Fáy András fogja közre a mindnyájuknál később – októberben – elhunyt Madáchot. „*Madách Imre* (született 1823-ban Alsó-Sztrégován Nógrádban; – meghalt szívbajban, 1864. október 5-én ugyanott). Milyen fiatalon! S milyen diadalmas kezdet után! Alig tűnt fel s már e feltűnés is elég volt arra, hogy soha le ne tűnjék. Szellemének csillaga nem várt az éjszakára, mikor minden kicsiny fény meglátszik, mikor a legapróbb költői ragyogvány is észrevehető lesz. Ő akkor jött, midőn legderültebb volt az ég; mint a hajnalcsillag, mely együtt mer kelni a nappal s az Ember Tragoediájával közérdeket birt kivívni akkor, midőn minden eszmét egy nagyobb tragoedia: az ország tragoediája tartta lefoglalva. Szíve, mely annyi költői alaknak adott éltet, ő neki halált adott – és halhatatlanságot.”

Látjuk: a két cikk, ill. cikkrészlet csupán egymás társaságában számítható Madáchot illető Jókai-írásnak. Ahol egyáltalán számon tartottak efféle jelentéktelenségeket, ott legfeljebb erről a kettőről tudnak, mint pl. Bisztray Gyula összeállításában, pedig ő igazán megbízható filológus.

Annak pedig, aki az ilyen „ösztvérség”-be nem nyugszik bele, nehéz úttörésre számíthat. Csakis olyan kutatót képzeljünk magunk elé, aki fáradságot, időáldozatot nem sajnál. Annál nehezebb a munkája, mivel megbízható Jókai-bibliográfia mai napiglan sem áll rendelkezésére (a Zimáné-féle kissé hiányos is, azonkívül már negyedszázados). Jellemző, hogy a Jókai kritikái kiadás *Levelezés* sorozatának eddigi négy kötetében Madách neve egyszer fordul elő – ott is tévedésből.⁹

Már korábban esett róla szó, hogy az elég széles kört felölelő Jókai-versek közt Madáchot érintőt nem találunk. A szerző elhunyt után Madách színpadra került műveihez esetleg remélhető volna legalább egy kurta tudósítás. De a 80-as években Jókai legfeljebb vendég a napilapokban, Madách-témával véletlenül se találkozunk. Saját lapjában, a Nemzetben a Tragédia színpadai változatával a szakmai gárda foglalkozik,¹⁰ a főszerkesztőnek ez – más lapoknál is – rangján aluli lenne.

Talán másutt mégis belekap?!

Hogy a Madách-megszólalásokat lezárjuk: egyetlen bővített mondatlallal kerekíthetjük, kiterve a hosszabb részletezés elől. Madách egész életében le nem írta Jókai nevét (viszont se történt az író társ élete folyamán). Tehát Madách részéről se cikk, se bírálat, se levél, se jegyzet, semmi az egész közös idő két évtizednyi időtartamán át. Mindössze ennyivel több az, ha „egymásról” címet biggyesztünk a jelen írás fölé. Különbben mindez alig is meglepetés! Madách másokról sem ejt szót, se kortársai, se íróelődei közül. S az irodalmi élettől távol maradván – láttuk a *hely* szerepét – nem is lehet másképp.

Elejtettük, hogy „talán”, „mégis”. Jókairól ismert tény, hogy egész életében az évfordulók megbabonázták. Ha akad valaki, aki Madáchra, ill. főművére vonatkozólag mindent leporol, a fordítások mélységéig is lehatolva, a másutt úgyszólván felhasználhatatlan holt tudásával, itt esetleg még érhet valamit. Márpedig van közöttünk valaki, akire hasonló munkákban mindig is számíthattunk. Mindenki arra gondol, akit ilyennek ismer. – S egy ilyen kutató rábukkan végül is, hogyan áldoz Jókai Madách halála negyedszázados évfordulójának, hiszen 1888–89-ben éppen ide tartunk.

Jókai ekkor már egy személyben intézménnyé nőtte ki magát. Tudomására jut egy ekkor elkészült német Tragédia-fordítás. Ez magában véve nem éppen szenzáció akkoriban, hisz a hatodik lesz a németül szólók sorában. Az előző évben hagyta el a nyomdát a Sponer Andoré Késmárkon, 86-ban pedig kettő is (Fischer Sándoré és Josef Siebenlisté). De ez most, 1888 előestéjén, az évfordulók iránt annyira érzékeny író arra készíti, hogy előszóval vezesse be a Lechner Gyulától való új szöveget: „*Wir Ungarn, sind stolz auf unseren Madách. Ein einziges maßgebendes Werk: »Die Tragödie des Menschen« ist die edle Frucht eines vielgeprüften Lebens, welches Alexander Fischer in einem vortrefflichen Essay (in Sacher-Masochs Zeitschrift »Auf der Höhe« IV. Jahrgang, Band XVI. Heft 47. im August 1885 erschienen) dem deutschen Publikum in großen Zügen geschildert hat.*”

Szerencsére van korabeli anyanyelvi alakunk is a Vasárnapi Ujság jóvoltából.¹¹

„**«Az ember tragédiája» új fordításban.** Madách nagy drámai költeménye immár ötödik német fordításban jelent meg a lipcsei Reclam-czég kiadásában. Ezt a fordítást *Lechner* Gyula budapesti rajztanár és festő végezte nagy szorgalommal és sikerrel. *Jókai* irt hozzá előszót, melegen ajánlva a művet a németek figyelmébe. Az érdekes előszó így hangzik:

«Mi magyarok büszkéek vagyunk Madáchunkra. Az ő egyetlen irányadó műve: 'Az ember tragédiája' egy viszontagságos életnek nemes gyümölcse. Ezt az életet, fővonásaiban, már Fischer Sándor bemutatta a német közönségnek egy kitűnő essay-ben. A mélyen érző és gondolkodó német nemzet érteni és méltányolni fogja a mi büszkeségünket, ha a jelen könyvecske által teljesen megismerkedik Madách művével. Mert lehetetlen föl nem ismerni a benne nyilvánuló hatalmas bölcsészeti szellemet s azt a gyöngéd költői érzést, mely az egészen átvonul. A német szellemhez különben már annyival is közelebb áll, hogy éppen abban a nagy gondolatkörben mozog, melyet Goethe is érintett a maga Faustjának második részében, a nélkül, hogy általánosan érthető kifejezésre juttatta volna. Madách a halhatatlan német költőfejedelemnek és prófétai gondolkodónak gigási gondolatvilágát konkrét alakba öntötte és a Fa-

ustban kifejezett örök igazságokat világos képekben mindenkire nézve érthetőkké tette. Ezzel maradandó érdemet szerzett magának a nélkül, hogy az utánpótlás vádjával illethetnők. Honfitársamnak, Lechner Gyula tanárnak egész hü, enciklopedikus tudással végrehajtott fordítása, mely költőiség tekintetében sem áll az eredeti mögött, mindenesetre hozzájárul, hogy Madách Ember tragédiája olyan műnek tűnjék föl, mely megérdemli, hogy fölvegyék a német irodalom óriási kincsei közé.»

Hír szerint az új Madách-fordítás díszkiadásban is meg fog jelenni Zichy Mihály illusztrációival.”

Hadd ne szóljak Lechner Gyuláról (1841–1914), akinek nem sok írói munkája kizárólag németre való fordítás, ha kis kötet eredeti versét leszámítjuk. Jókai utolsó Madáchról ejtett soraihoz sok mondanivalóm is volna, de csupán Németh Antal véleményét idézem – részletkérdésekben való vitát most kerülve –, amelyet alapműnek számító kötetében¹² rögzített erre vonatkozólag:

„A hűvös fogadtatás főoka Jókai Mórnak a TRAGÉDIA német kiadása elé írt előszava volt, aki Madách művét mint a »magyar Faust«-ot mutatta be a német irodalomnak”¹³ – mondja a mű berlini 1893-as Lessing Theater-beli bemutatójára visszatekintve. – Nem vinne előre a vita. Az talán nem tiszteletlenség a halhatatlan tudós rendezővel szemben, ha annyival megelőgszünk: – A hűvös fogadtatás oka valószínűleg összetettebb lehet.

S ez Jókai védelmében is szól valamennyire, pedig nincs indításom az előszót mentegezni.

Vonjunk mérleget!

Adva van tehát két elismert, a XIX. század második felét irodalmunkban meghatározó klasszikus. Életkoruk csaknem teljesen egybevág, életterük viszont végletesen szétartó. Ennél fogva Jókai behozhatatlan előnybe kerül. Ez az eltérés kölcsönösen közömbössé teszi őket egymás iránt. Természetesen így is tudnak egymásról, nem is keveset: teljesítményeik híre aránylag jól ismert mindenikük számára.

Kapcsolatukban ez mégis annyit jelent, hogy Madách végestelen végig le nem írja Jókai nevét, s ez utóbbi is alig – egy feljegyzésben 93 név között¹⁴ – az írókollegáét, annak életében. A halála egy csapásra megváltoztatja a viszonyt: az életből távozás két nyúlfarknyi sajnálkozást vált ki az életben maradtból, sőt annak negyedszázados halálozási évfordulójára egy előszóban megnyilvánuló tiszteletkört.

Kiderült, hogy könnyedén építhettek volna hidat egymás irányába, jócskán kedvező alkalmakkor.

Jegyzetek

1. V. ö. GYÖRFFY Miklós: *Elkallódott Madách–Kossuth-vita*. It. 1962. 152–9.
2. Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Krit. kiad. Bp., 1960. I–II. k.
3. I. m. II. k. 66.
4. Ezek a Jókai-esszék több kiadványban és összeállításban jelentek meg az idők folyamán.
5. Jókai főszerkesztésében megjelenő napilap 1863 és 82 között.
6. Hon 1864. okt. 8., reggeli kiadás; utóbb BISZTRAY Gyula: *Jókai Mór: Írói arcképek*. Bp. 1955. 389.; Jókai M., JKK CB VI. k. 272., 505.
7. Szépirodalmi, ismeretterjesztő és társaséleti képes heti közlöny. Szerkeszti Szokoly Viktor 1863 és 1874 között.
8. Utóbb BISZTRAY: i. m. 286–88.; Jókai, JKK CB VI. 279–82., 509.
9. *Jókai Mór levelezése*. III. k. 391.
10. Nemzet 1883. szept. 19. és kk.
11. Vasárnapi Ujság 1888. ápr. 15.
12. NÉMETH Antal: *Az ember tragédiája a színpadon*. Bp., 1933.
13. I. m. 79.
14. Jókai Mór: *Feljegyzések*. I. k. 405., 799. Madács formában.

Varga Magdolna

Madách reményei

Középiskolában tanítok – egyik célom, hogy a „műalkotás- és valóság-közeli” létformát megértessem tanítványaimmal. A kötelező olvasmányok közül a *Tragédia* tanításakor törekszem arra, hogy a „kötelező” ismeretek megtanítása mellett megpróbálkozzunk a „szövegközeli” feldolgozással.

I. A probléma

A *Tragédia* „mikrovilágai” között figyelemre méltó a III. szín végének luciferi monológja, pontosabban annak befejező részlete:

„...De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;
Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
És a csatától meg ne fússatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás – s e sugár a remény.”

(*Az ember tragédiája* – 549–555. sorok MI-Matúra – kiemelés tőlem V. M.)

A remény szó jelentése ugyan a műben eddig is, a későbbiekben is¹ megegyezik a közismerttel: „**remény**: fn. **1.** Bizalom, hit abban, hogy amit óhajtunk, megvalósul... Ennek tárgya, tartalma. **2.** Biztató kilátás, lehetőség.... **3.** A jövőbe vetett hit támaszának tekintett személy...” (*Magyar értelmező kéziszótár*. Bp., 1972.), mégis, zavaróan hat, hogy ezt a reményt éppen Lucifer adja.

Hogyan és miért lesz, lehet az embert elveszejteni kívánó bukott angyal eszköze ez a közismerten, a keresztény misztikában és teológiában is pozitív jelentésű fogalom? Van-e példa Madáchnál másutt is erre az értelmezésre? Látszólag jelentéktelen a kérdés. A probléma súlyát az adhatja, hogy az *Úr* befejező szavai azt sugallják, hogy ugyanerről a reményről van szó, illetve az, hogy hasonló folyamat játszódik le a tudás eredeztetésekor, sőt még a küzdés célként való megfogalmazásakor is!

II. Kísérletek

(1. „Az eredetből következnek...”)

Könnyű lenne a válasz: vessük össze a jövőbe való tekintés kívánságát a korábbi kéréssel:

„Ádám: Hagyd megtekintnem hát e működést
[...]
Lucifer: [...] De nézz körül és láss szellem-szemekkel.”
(*Az ember tragédiája* – 410., 416. sorok MI-Matúra)

Figyeljünk, itt is luciferi láttatásról van szó, s Ádám szavai (431–446. sorok) között ismerős kifejezésekkel találkozunk: „Mivé leszesz testem, melyben szilárd / eszköz gyanánt oly dörén megbízám.” De Ádám időben visszajár („El e látással...”), s Lucifer terve meghiúsul.

Ha a kérdéses idézetet elemezzük, akkor kiderül: Lucifer tart attól, hogy az álomszínnek alatt túl hamar visszarettenének a jövő megismerésétől, ezért adja a reménynek azt a nyomatékos tartalmat, hogy „csalpa tünemény / Egész látás”. Ez a „csalpaság” a látás szóhoz való közelsége miatt áterjed a remény konnotatív jelentéstartományába is. Ha innen nézzük, akkor még erőteljesebbé válik a későbbi isteni „fogalomtisztítás”.

(2. *Hogyan látják a szakértők...*)

A nevesebb kutatók² nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a reményt először Lucifer adja. A remény jelentésének bővüléséhez legfeljebb az alkotás végének magyarázatakor térnek vissza. Számukra Lucifer ajándéka a mű kompozicionális velejárója.

(3. *Hogy segít Madách...*)

Kis hiányossággal³ áttekinttem a hozzáférhető Madách-életmű teljes anyagát. Csak a *remény* szót és alakjait próbáltam keresni, az igei, az igenévi formáját, illetve különféle összetételes alakjait nem vizsgáltam. 113 olyan szóalakot találtam,⁴ amelyek mindegyike a hagyományos jelentéshez kapcsolódott. De akadt egy kivétel, a *Pereat* című versében:

„Rég kábit a remény csilláma,
Míg szívünk vére folydogál,
Kétségbesetten jól tudom, hogy
Régen kiszenvedt volna már.

.....

El hát, el a reménnyel végre!

(*Pereat* – MIÖM II. 293.; kiemelések tőlem – V. M.)

S bár még ebben a költeményben is találok a remény másik jelentésével – lásd a 4-es jegyzet 67. idézetét! – úgy vélem, nem céltalan vizsgálatom.

(*Kitérő...*)

Sajnos, a *Pereat* című művéről szinte semmit nem tudunk. A szerző élete végén előkészítette költeményeinek kiadását. Ránk maradt jegyzetei szerint (Halász Gábor 1942-es kiadása ezt követi) az idézett verset a „Második rész 3. Kedvcsapongások” című ciklusába osztotta. Előtte a *Dáridóban* című vers, utána a *Bor mellett* található. Semmiféle támpontunk nincs a ciklusbeosztáshoz, feltehetőleg a tematikai hasonlóság a rendező elv.

Az első közlés időpontja sem igazít el a keletkezés történetére vonatkozóan: Halász Gábor adata szerint a Vasárnapi Újságban jelent meg először, 1876-ban.

Nem segít a szakirodalom sem: Radó György meg sem említi! A vers nem-hogy a monográfiákban nem szerepel, de még a „célzott” tanulmányok sem tárgyalják!⁵ Egyedül Voinovich Géza monográfiája közöl használható adalékok: azt állítja, hogy a házassága után keletkezett, „Vidámsága alján rendszeren ott lappang régi keserősége (*Bokrétát kalpagomhoz, Pereat, Bor mellett*).”⁶

(4. *És a magyar költészet...*)

Van olyan eset is, amikor a megoldatlan kérdést az analógia jármába szorítva próbáljuk megválaszolni.

Az Arkánium Adatbázis Kft kiadó és egy számítógép segítségével aránylag gyorsan áttekinthetjük a Madách előtti jelesebb magyar költők alkotásait – meglehetősen csekély eredménnyel.

A program használatával is „gyorsított” szűrés eredménye vajmi csekély. Csokonai Vitéz Mihály A Reményhez című alkotása mellett legfeljebb Kőlcsey Ferenc két alkotása említhető: a Remény, Emlékezet és a Vándor Remény című (ez előbbi 1824-ből, az utóbbi 1826-ból). A keresett szó jelentés-

tartalmával rokon Vörösmarty Mihály Emberek című rapszódijának és A merengőhöz című elégió-ódájának szellemisége. De magyarázatot ez sem ad a *Tragédiában* így megszülető ellentmondásra.⁷

Talán Lukácsy Sándor tanulmányainak elszórt adatai a reformkori nemesség politikai műveltségéről segítenének. Talán a kísérletező Bojtár Endre a boldogság – szabadság kettős történeti áttekintésére támaszkodó társadalom- és művészetelméleti írásaiban található kelet-európai művelődéstörténeti adalékaik közelebb vinnének a megfejtéshez. Talán az vezetne nyomra, ha a kortársak (Eötvös József, Csengery Antal, Deák Ferenc és társaik) szövegeit tanulmányoznánk.

(5. És mások...)

Véletlen volt, hogy rátaláltam egy huszadik századi, érdekes értelmezésre: „A remény mindig a szabadság hiánya. Az ember, aki még reménykedik valamiben, másképp viselkedik, gyakrabban hamis, mint aki már nem remél.”⁸ A salamovi magyarázat magáért beszél: a huszadik századi értelmezés megvilágítja a luciferi remény sajátosságát: a meg nem alapozott „vágykép” csalogató bűvöletét, a szabad akaratától megfosztott és megismerési lehetőségeiben korlátozott lét kiszolgáltatottságát.

III. A megoldás (?)

A kérdéses remény kettős használatát kiváltó, az ember elveszejtésére alkalmas ördögi célú jelentésbővülését levezethetjük Lucifer teológiailag megalapozott alakjából, azaz Madách „belülről” teremtette meg a drámai költemény feszített virtuális világát.

A remény fogalmának illetően „kifordítása” létélményként felfogható válság következménye lehet. Ezt magyarázhatja a szöveg hangzásából és hangulatából is kitapintható Kölcsey- és Vörösmarty-hatás.

Izgalmas a két szójelentés-használat nyilvánvaló rokonsága: úgy vélem, a *Tragédia* keletkezéstörténetére is rávilágítana a *Pereat* datálásának megoldása. Igen valószínű, hogy pusztán magánéleti válságra éppen úgy nem lehet alapozni a drámai költemény remény-szavának jelentésváltozását, mint ahogyan nem lehet sem Kölcseynél, sem Vörösmarty esetében. Ám ez már más feladat.

Jegyzetek

1. A műben eddig: 1. „Te anyagot szültél, én tért nyerék, / Az élet mellett ott van a halál, / A boldogságnál a lehangolás, / A fénynél árnyék, kétség és remény.” (*Az ember tragédiája* – 127–130. sorok [Lucifer] MI-Matúra – hagyományos értelemben [h. é.]); ezután: 2–3. „Óh, hölgy! reményt, reményt, ne bánatot...” (*Az ember tragédiája* – 1699. sor [Ádám=Tankréd] MI-Matúra – h. é.); 4. „A zárdafal közt nem tenyész remény.” (*Az ember tragédiája* – 1701. sor [Éva=Izóra] MI-Matúra – h. é.) [A sorszámozásnak a későbbiekben lesz jelentősége!]
2. A tanulmányozott munkák kronologikus sorban: MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Drámai költemény. A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc. Matúra Klasszikusok Bp., 1992.; HORVÁTH Károly: *Madách Imre*. Bp., 1984.; ANDRÁS László: *A Madách-rejtély*. Bp., 1983.; SÖTÉR István: *Madách-tanulmányok*. In *Félkör* Bp., 1979. 141–279.; MEZEI József: *Madách*. Bp., 1977.; BARTA János: *Madách Imre*. Bp., 1942.; VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Bp., 1914.; BALOGH Károly: *Madách, az ember, a költő*. Bp., 1934.; RIEDL Frigyes: *Madách*. Bp., 1933.; MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát. Negyedik kiadás. Bp., 1921.; VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Bp., 1914.; PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900.; MORVAY Győző: *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz*. Nagybánya, 1897. A fenti szerzők többé-kevésbé átfogó művekkel jelentkeztek, kitekintve a kisebb terjedelmű, rész munkákra is, de még csak utalással sem találkoztam, mely magyarázta volna ezt az ellentmondást.
3. Nem jutottam hozzá a következő kiadványokhoz: *Madách-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban*. Összeállította LEBLANCNÉ KELEMEN Mária. Salgótarján, 1984., ANDOR Csaba–LEBLANCNÉ KELEMEN Mária: *Madách Imre kéziratai és levelezése*. Bp., 1992. és *Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből*. Bp., 1992., ám a megvizsgált szövegek példái – a 113 előfordulás, illetve az ezen belüli 4 eset – azt bizonyították, hogy levelezésében és közéleti témájú írásaiban Madách nem használta a „másik” jelentését a remény szónak. Feltehetőleg nem találkozunk ilyen értelmű kifejezéssel ezekben a kiadványokban sem.

4. Az adatok a következők (a sorszámozás az 1. jegyzet adataival indul – a felhasznált kiadásokat a „találatok végén, a sikertelenekeket csak az irodalomjegyzékben jelzem):
5. „Nekem reményre nincs szükségem...” (*Férfi és nő* – Első felvonás MIÖM I. 25. – h. é.)
6. „Enyémekben küzdés és remény ragyog fel.” (*Csak tréfa* – Első felvonás MIÖM I. 126. – h. é.)
7. „Hisz életünkben a remény legédesebb.” (*Csak tréfa* – Második felvonás MIÖM I. 148. – h. é.)
8. „Hizelge és mosolygott, míg csalott / Hősünk kivítt győzelméről lemondott, / Minden reményt ez egyért becserélve...” (*Csak tréfa* – Harmadik felvonás MIÖM I. 171. – h. é.)
9. „Nem álom a szabadság / reménye, vagy ha az, úgy istenálom.” (*Csák végnapjai* – Első felvonás MIÖM I. 371. – h. é.)
10. „Vagy adj reményt ez összedúlt kebelnek / Vagy mondd ki a szót: Ember, nem szeretlek...” (*Csák végnapjai* – Második felvonás MIÖM I. 396. – h. é.)
11. „És Izrael mégis kétes reménnyel / Átok helyett imát küld Istenéhez...” (*Mózes* – Első felvonás MIÖM I. 711. – h. é.)
12. „...imádván az Orcus istenét, hogy meghagyva házuk reményét...” (*Commodus* – Első felvonás MIÖM I. 824. – h. é.)
13. „S mivel te a hazának egy reménye vagy, úgy Rómával érted érzek én.” (*Commodus* – Első felvonás MIÖM I. 834. – h. é.)
14. „Addig is hát, míg újulni látjuk új színekbe fénylő ékidet, csak a remény rövidíti hosszú perceim...” (*Commodus* – Első felvonás MIÖM I. 835. – h. é.)
15. „...ők a rokon szívú szülők közös reményeik...” (*Commodus* – Első felvonás MIÖM I. 836. – h. é.)
16. „Honom, ím, újra oltárodra áldozom, s reményem fent lobog oltárod lángjaként.” (*Commodus* – Első felvonás MIÖM I. 841. – h. é.)
17. „Óh, ne csaljátok meg, istenek, e szent remény sugallatát...” (U. o. – u. a.)
18. „Láttam a hon reményeit egy tengertől hányatott gyöngé sajkán...” (*Commodus* – Második felvonás MIÖM I. 853. – h. é.)
19. „...de nekem nincs reményem, ez megöl...” (*Commodus* – Második felvonás MIÖM I. 857. – h. é.)
20. „...remény a csillag, mely minket vezet...” (*Commodus* – Második felvonás MIÖM I. 860. – h. é.)
21. „Igen, remény a csillag...” (U. o. – u. a.)

22. „... remény az élet...” (U. o. – u. a.)
23. „Ő reményed vala...” (U. o. – u. a.)
24. „...de megmaradt szívemben a remény...” (*Commodus* – Második felvonás MIÖM I. 862. – h. é.)
25. „Nékem tehát reményem már sehol?” (*Commodus* – Második felvonás MIÖM I. 866. – h. é.)
26. „Nem igaz, kedvesem volt, reményem romja ez.” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 894. – h. é.)
27. „...veszve minden remény a viszontlátásra...” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 896. – h. é.)
28. „És én újra éltem gyermekeimben, és üdvöm, reményem, mindenem szemekben volt.” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 900. – h. é.)
29. „Midőn legszebben virultak reményem bimbái...” (U. o. – u. a.)
30. „... reményem szép álom vala...” (U. o. – u. a.)
- 31–32. „Ő, de kinek reménye a nép, mind csalódik az, reménye egy forgószéltől felkapott gallyrakás...” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 905. – h. é.)
33. „...én boldog lehetek a reményben...” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 913. – h. é.)
34. „...kizárva minden szent reményt...” (*Commodus* – Ötödik felvonás MIÖM I. 914. – h. é.)
35. „...ha édesen mosolygna élted minden bája, minden reménye...” (*Nápolyi Endre* – Harmadik felvonás MIÖM I. 971. – h. é.)
36. „...kinek reménye büszke, mint a sas...” (*Nápolyi Endre* – Harmadik felvonás MIÖM I. 975. – h. é.)
37. „Mondd, egy csak mely reményt ad...” (*Jó név s erény* – Második felvonás MIÖM I. 1042. – h. é.)
38. „Megmondjam-e, kitárjam-e / Szívem reményeit? (*Kis leány* – MIÖM II. 6. – h. é.)
39. „Könnyében is szivárvány / Gyanánt reményi égtek” (*Elváláskor* – MIÖM II. 9. – h. é.)
40. „...Buzgalommal, hü reménnyel...” (*Kertben Etelkéhez* – MIÖM II. 11. – h. é.)
41. „S ajkadon olvadjon össze / Hit, reménység, szerelem” (U. o. – u. a.)
42. „...A síron túl sincsen reményem...” (*A hűtelen* – MIÖM II. 15. – h. é.)
43. „Nem, nem, remény int, látod, a magasból...” (*Csak el, csak el!* – MIÖM II. 21. – h. é.)

44–45. „Előtted egy világ nyíl dús reményben, / Engem reményim rég elhagytanak.” (*Egy leánykához* – MIÖM II. 31. – h. é.)
 46. „Száz új remény, száz új tárgy...” (I. m. – MIÖM II. 32. – h. é.)
 47. „Mondd ki, lányka, mert mint lassu méreg / Bu s remény közt a kétség megöl...” (*Vadrózsák IV.* – MIÖM II. 42. – h. é.)
 48. „...Hogyha hallom, mert reményt nem ad...” (*Szöke Ipoly* – MIÖM II. 49. – h. é.)
 49. „Remény táplál mindaddig engemet...” (*Ne légy közömbös* – MIÖM II. 63. – h. é.)
 50. „Kebledtől messze, megfagyott reményben / Legyek kopár szirt, és körül vadon.” (*Ömlengés* – MIÖM II. 68. – h. é.)
 51. „Mondod, új hit, új remény vár...” (*Három feljajdulás* – MIÖM II. 76. – h. é.)
 52. „Szíved egy veréssel, egy reménnyel / Szívemben dobog csak.” (*Boldog óra* – MIÖM II. 81. – h. é.)
 53. „Nem látják a hon temetkezését, / Győzelem reménye van velek...” (*A Csatár és Vilma* – MIÖM II. 95. – h. é.)
 54. „Csak reményét nem feledhette...” (*A száműzött s a kivándorlott* – MIÖM II. 102. – h. é.)
 55. „...Mely törzsén függ, az reményen függ még...” (I. m. – MIÖM II. 105. – h. é.)
 56. „...S benne új hit, benne új remény él.” (*Az első halott* – MIÖM II. 142. – h. é.)
 57. „Minderről lemondok, életemnek / Vesszen el reménye s emléke.” (*Jerikó rózsája* – MIÖM II. 154. – h. é.)
 58. „És nem volt előtte más gyönyörűsége, / Más reménye nem volt a szellemvilágnak.” (*A nő teremtése* – MIÖM II. 188. – h. é.)
 59. „Remény, lemondás lesz a harci bére...” (*Nyári estén* – MIÖM II. 213. – h. é.)
 60. „...Nem hirdetvén reményt, sem földi hírt...” (*Egy nyiri temetőn* – MIÖM II. 221. – h. é.)
 61. „Nem volt a reménynek egy fűszála rajta.” (*Alföldi utazás* – MIÖM II. 234. – h. é.)
 62. „Messze intett ragyogó reményem...” (*Hazaérkezéskor* – MIÖM II. 239. – h. é.)
 63. „Most emlékek könnye reng szememben, / Amint akkor fénylett a remény.” (*Az aggastyán* – MIÖM II. 249. – h. é.)
 64. „Előtte nyilott száz terv, száz remény...” (*Élet és halál* – MIÖM II. 256. – h. é.)

65. „...Télben van a tavasz reménye...” (*Bor mellett* – MIÖM II. 294. – h. é.)
 66. „Múlt és jövő, remény, halál...” (U. o. – u. a.)
 67. „És mégis hogyha elvész a hit, / El a remény és szeretet, / S helyette kétely, gyűlölet, meg / Kétségbesés foglal helyet...” (*Pereat* – MIÖM II. 293.)
 68. „Ez egy mi volna más, mint a remény...” (*Őrüljek meg* – MIÖM II. 304. – h. é.)
 69. „Ím, egy hit, egy remény terjeszti szét / Hát mindkettőnk felett védőszárnyait...” (*Nyujtsunk kezet* – MIÖM II. 324. – h. é.)
 70. „Köztük örvényképen az okoskodás / Végtelenje tátong mindég éhesen, / Hit, remény és élet beléjehull...” (*Gyermekimhez* – MIÖM II. 346. – h. é.)
 71. „...S ha ülsz vele folyóid partjain, / mint Babel mellett a rab Izrael, / Sírd a vizekbe multad könnyeid / S danolj reményt...” (*Intés* – MIÖM II. 348. – h. é.)
 72. „S csak te küldheted meg a reménynek ágát...” (*Távolból II* – MIÖM II. 352. – h. é.)
 73. „És többet megértnél, és jobban bizonytal, / Mintha festem bánatom reményem.” (*Távolból IV.* – MIÖM II. 355. – h. é.)
 74. „Hisz nyugodt lehetsz, nő, hisz nem gyöttelek / Többé boldogság után reménnyel...” (*Hozzá, mint nőhöz I.* – MIÖM II. 358. – h. é.)
 75. „Hála, hogy reményünk amiként fogy, / Emlékeinknek kincse mind nagyobb...” (*Hozzá, mint nőhöz II.* – MIÖM II. 359. – h. é.)
 76. „Ragyogj tehát nő, óh, ragyogj, csodálva / Lelkem lemondta ugyanis a reményről...” (*Hozzá, mint nőhöz III.* – MIÖM II. 360. – h. é.)
 77. „...Zöld reményt a viszontláttra, / Elválás percében ez kincs.” (*Emléklapokra 5. Ida* – MIÖM II. 373. – h. é.)
 78. „...Mely életünkre új édent deríte, / A szép remény ez, és emlékezet!” (*Édességek V.* – MIÖM II. 813. – h. é.)
 79. „Dalom reménye elrezege...” (*Téli dal* – MIÖM II. 814. – h. é.)
 80–81. „Zajongva kis hajónk, / Ha már vész remény.../.../... // Ború között tűni / A part kék színbe fel, / S a dőre szíveken / Ujult reményre kel.” (*A pár szem* – MIÖM II. 816. – h. é.)
 82–83. „Kinek e föld körén / Reményi vesztenek.../.../... // Az üdv sugárzata /Egekbe van nekik; / A kék egekbe: szent / S dicső reményeik.” (U. a. – MIÖM II. 817. – h. é.)
 84. „Keblem keserve tengerén / Reményt se lelhet.” (*Álomkérés* – MIÖM II. 819. – h. é.)

85. „Szent egébe élve éltem / Szebb korú reményeit.” (*Az ő szemei* – MIÖM II. 820. – h. é.)

86–95. „Remény /// Remény-világot alkoték szivemben, / Ez egy reményre bízom a jövőt! / S e nagy reményért mindent bécséréltem / ... // Szivembe zártam e remény világot / .../.../... // S e dús reményű szív is, ah, kiégle! / ... / Hamvából többé nem kel új reményre.../... // Reményt eseng a vész letörte érzet, / S reménye ragyogva, áll a börtönör... / ... / ... // S a népszabadság harcjelét kítúzi / Vérengzve a tavaszkorú remény, / Míg bajnokit az öntudat vezérli, / Hogy égbe tör, magasra száll a rény! // S ha elvevé a végzet és haragja: / Mit bírn s vesztni nyujta énnem, / Reményem él, nem orza el határozat / S a sír ölében kél remény-egem.” (*A hit szavai hozzá Remény* – MIÖM II. 826–827. – h. é.)

96. „S a megcsalatott szív érzi csak keservem, / Isten veled: szerelm! hit! és remény!” (*A hit szavai hozzá Szeretet* – MIÖM II. 828. – h. é.)

97. „Csalt remény [cím]” (*Csalt remény* – MIÖM II. 828. – h. é.)

98. „A szép tavasz virágin életem / Minden reménye fõnsugárzott.” (*Bú-dal* – MIÖM II. 829. – h. é.)

99. „A dalnok élte sorvad e virágon, / S mindennikében egy remény tavasz.” (*Bucsú* – MIÖM II. 834. – h. é.)

100–101. „... Hol szent reményink lámpaként ragyognak... [9 sor] ... Amott sugárzik a remény világa, Ott engemet egy édesb sors talál.” (*Hattyúdál* – MIÖM II. 835. – h. é.)

102. „Kiknek hajójok összezúzatott, / Veszejtve minden éltető reményt...” (*Egy zárda-rom felett* – MIÖM II. 837. – h. é.)

103. „Talán e sír anyád fedi / Szerette gyermeked? / Kiben gyönyörrel őrizéd / Minden reményedet.” (*Mohács terén* – MIÖM II. 842. – h. é.)

104. „Míg keble egy hazát viselni bírt, / S keblében annyi szép reménye élt...” (*Róma* – MIÖM II. 844. – h. é.)

105. „...S a honni-vér takarta gyász-mezõn / Virítnak egy világ reményei” (U. a. – MIÖM II. 845. – h. é.)

106. „Benned éle csak reményem...” (*Candida I.* – MIÖM II. 848. – h. é.)

107. „Sírba hát a sírba véle, / Hol reményem elveszett...” (U. a. – MIÖM II. 849. – h. é.)

108. „...Törött reményemet / A sírokon lelem.” (*Candida II.* – MIÖM II. 849. – h. é.)

109. „Keblem, keserve tengerén / Reményt sosem talál.” (*Candida III.* – MIÖM II. 851. – h. é.)

110. „...s ezen remény egyszerre eltépve...” (*Id. Madách Imrénéhez 29.* – MIÖM II. 895. – h. é.)

111. „... s azon erősítő reményt mint sújtá el, hogy a te szereteted jutalmaz...” (*Id. Madách Imrénéhez 34.* – MIÖM II. 898. – h. é.)

112. „...mert oly dicső vezérem volt – a remény.” (*Id. Madách Imrénéhez 37.* – MIÖM II. 901. – h. é.)

113. „...tsak azon egy remény vigasztal...” (*Madách marihoz 60.* – MIÖM II. 920. – h. é.)

5. A 2. jegyzetben említettekén kívül még KISS Aurél: *A lírikus Madách*. In. *Madách-tanulmányok*. Szerkesztette HORVÁTH Károly Bp., 1978. 255–277. és BÓKA László: *A lírikus Madách*. = Uő.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1966. 624–634.
6. I. m. 96.
7. Az ellentmondást ugyanis szinte mindenki észleli: kezdetben Luciferhez kapcsolható a *küzdés-tudás-remény* fogalomhármás, a darab végén azonban az Úr és az Angyalok kara értelmezi újra (és felszabadítóan) az előbbi hármás fogalmat. Nem is ez a gond – s nem ez a feltett kérdés megoldása.
8. Varlam SALAMOV: *Kiprejev mérnök élete*. Az idézet Gereben Ágnes bevezető tanulmányában olvasható, amelyben bemutatja a pópapfíú „trockista ellenforradalmár” élettapasztalatait sűrítő történetek szerzőjét. KOLIMA: *Történetek a sztálini lágerekrõl*. Bp., 1989.

Irodalom

ANDRÁS László: *A Madách-rejtély*. Bp., 1983.

BALOGH Károly: *Madách az ember és a költõ*. Bp., 1934.

BARTA János: *Madách Imre*. Bp., 1942.

BENES Istvánné-ANDOR Csaba: *Madách Imre kiadatlan verse*. In. II. Madách Szimpózium. Szerkesztette Andor Csaba. Szügy-Balassagyarmat 1994. 21–34.

BÓKA László: *A lírikus Madách*. In. *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1966. 624–634.

HORVÁTH Károly: *Madách Imre*. Bp., 1984.

KISS Aurél: *A lírikus Madách*. In. *Madách-tanulmányok*. Szerkesztette Horváth Károly Bp., 1978. 255–277.

MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát. Negyedik kiadás. Bp., 1921.

MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. Drámai költemény. A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc. Matúra Klasszikusok. Bp., 1992.

Madách Imre összes művei. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor. Bp., 1942.

[Madách Imre Válogatott művei] „*Küzdés az élet...*” Bp., 1989.

Madách versei Veres Pálnéhoz. In. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné. Vanyarc–Bp., 1998.

MEZEI József: *Madách*. Bp., 1977.

MORVAY Győző: *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz*. Nagybánya, 1897.

PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900.

RADÓ György: *Madách Imre. Életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987.

RIEDL Frigyes: *Madách*. Bp., 1933.

SOLT Andor: *Madách Imre kiadatlan pályaműve 1842-ből*. Irodalomtörténeti Közlemények 1972/5–6.

SÖTÉR István: *Madách-tanulmányok*. In. Félkör Bp., 1979. 141–279.

Verstár '98. A magyar líra klasszikusai. Fél száz költő összes verse. CD-ROM Arcanum Adatbázis Kft. Bp., 1998.

VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Bp., 1914.

Berényi Zsuzsanna Ágnes

A Madách-páholy ünnepségei

A Madách-páholy 1902. május 2-án – mint tudjuk – azért alakult, hogy Madách Imre szellemében szolgálja az emberiséget.

Erre utal az aradi „Összetartás” páholy üdvözlő levele, amelyet a páholy megalakulása alkalmából küldött. Ez eddig kiadatlan volt (OL P 1118 Madách-páholy 7. t. 1.)

Összetartás cz.: t.: t.:¹ Arad, kel.:² 5902³

ř

Lev.: 482 sz.

5902

A.: V.: E.: N.: É.: M.: D.:⁴

Budapest keletén.

a „Madách” cz.: t.: és t.: szkm.: ř.: -nak⁵

Igen érdemes Főmester!

Szer.: Tv.: .ek!

Szivünk örvend a „Madách” cz.: ř.: megalakulásának és az „Összetartás” ř.: névben szeretettel küldjük üdvözlötünket. Olvastuk a programot a „Kelet”ben,⁶ örülünk a benne foglalt eszmegazdagságnak s habár nem tudunk mindenben egyetérteni, de azt hisszük, hogy kitűnő alapot nyújt a fölvirágozáshoz.

Legyen ez a komolyság, amely a „Madách” névből kisugároz vezető csillag és a homály, amely a magyar szabadkőművességet burkolja, kifog bontakozni, mint a reggeli köd, helyet adva a Nap ragyogó világosságának.

Sok szerencsét, sok sikert, sok örömet kívánunk és előre tapsolunk Nektek a.: e.: sz.: sz.:⁷

Náday Mátyás
titkár

dr. Somogyi Gyula
h. főmester”

A költőhöz méltó módon tevékenykedtek, amikor az Anya- és Csecsemővédő Egyesületet megalapították, és más módon is igyekeztek segíteni a társadalmat.

A páholy titkári jelentése 1904-ben kifejezi azt, hogy a tagok elkötelezetek Madách Imre eszmei örökségéhez.

Madách páholy Almanachja 1905/6. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 366/92. 3–8.:

„TITKÁRI JELENTÉS 1904.

Testvérek!

Tavalyi évszázó jelentésében rámutattam arra, hogy akkor mintegy $1\frac{1}{4}$ év óta fennálló ifjú páholyunknak még legalább 1–2 évig kell a gyermekévek, az úgynevezett »Sturm und Drang-periode« nehézségeivel megküzdenie és csakugyan: ez most befejezett, körülbelül 2-ik munkaévünk és műhelyünk alapozásának teendőivel telt el. Önérzettel és meglepéssel jelenthetem kedves testvéreim, hogy nem végeztünk meddő munkát.

Madách Adámja mondá:

...»Önmagam levék

Enistenemmé és amit kívánok,

Méltán enyém. Erőm ez s büszkeségem.«

A magyar szkség e sivár időszakában, a »hét sovány esztendő« ez idejében meglepéssel tekinthetünk e lefolyt, második gyermekéveinkre. Ugyan nem alkottunk, gyenge erőnkkel nem is alkothattunk nagyot: de jól haladunk... A páholyunk körül mutatkozott előbbi közönyt – lassan bár – kezdi a simpathikus érdeklődés felváltani. Még egy két évi szerető együttműködés, kitartó munka, t.-reim és a »Madách« páholyra, a saját alkotásunkra mi is mondhatjuk, hogy: »Erőm s büszkeségem«.

*

Munkáink látogatottsága az 1904. Évben: összesen 25 elsőfokú, továbbá díj-emelések⁸ céljából 4 másodfokú munkát tartottunk, melyeken a látogatások átlaga 18 volt. Az elsőfokú munkák közt volt 3 felvételi, 1 oktató és 2 választó munka. Azonkívül egy ízben az Erzsébet-páholylyal együttes munkát is tartottunk. Programunkhoz híven – ezúttal is kiváló gondot fordítottunk munkáink tartalmasságára, vitáink magas színvonalára és az ősrégi rituálé szigorú tiszteletben tartására.

Díszmunkáink fényét most és minden alkalommal iparkodtunk művész-testvérek közreműködésével emelni.

Értekezleteket – különösen adminisztratív fesztelen megbeszélések végett – csaknem valamennyi rendes munka előtt vagy barátságos vakolás közepette tartottunk.

Tagjaink számának emelését a lefolyt évben sem siettettük. Programunkhoz híven inkább kvalitatíve törekedtünk gyarapodni: bár nem hagyhattuk egyelőre figyelmen kívül azt sem, hogy a páholyélet fentartásához egy bizonyos minimális létszámra, mintegy 20–25 páholytagra van szükségünk. Alapos körütekintéssel 6 új szemet fűztünk t.-i láncunkhoz és meglepéssel konstatálhatjuk, hogy valamennyi eddigi acquiziciónk bevált: egytől-egyig jó szksket nyertünk bennük szövetségünknek. Eddigi felvételeinkkel és egy affiliáció céljából bejelentett keresővel,⁹ tehát 24 taggal, páholyunk most már körülbelül elérte a kezdettől fogva kontemplált minimális létszámot. Ezentúl tehát még szigorúbb mértéket óhajtunk a felvételnél alkalmazni: még inkább meg fogjuk minden keresőtől követelni, hogy szksi gondolkodás mellett feltétlenül alkalmas, méltóan felszentelt papja, zászlóvivője, hirdetője legyen a szksi eszméknek társadalmunkban.

Anyagi segélyt a páholy erőtlensége mellett is lehetőleg juttatott jótékony közcélokra. A műgyetemi menza, a »Stefánia gyermekkórház-egylet«, a »napközi otthon«, a »gyermekbarát-egylet«, a „párbaj-ellenes szövetség«, a »nyomorék gyermekek otthona«, a »Széchenyi István társaság«, az »Igazmondó naptár« kiadó vállalata és még több más intézmény támogatásánál páholyunk kivette a maga szerény részét. A budapesti páholyok közös segélyügyi bizottságának kincstári alapjához mi is hozzájárultunk a megállapított 20 százalékos özvegyperselyi részjutalékkal. A tervbe vett nyári páholyház mozgalmának elősegítéséhez is kilátásba helyeztük anyagi segélyünket: kikötöttük azonban a többi páholyok részvétét is.

A szellemi tevékenység páholyunkban csekély taglétszámunkhoz arányítva teljesen kielégítő volt. A beérkezett szksi művek beható referádái mellett önálló munkákkal felolvasást tartottak:

1. dr. Krompecher Ödönt t.:¹⁰ »Az angol és német röpiratterjesztő társaságok«-ról.
2. Ulrich Jenő t.: »haviszemle« keretében.
3. dr. Senyey József t.: »a gyermekhalandóság elleni védekezés«-ről, mely értekezését velünk tartott együttes munkán az »Erzsébet«-páholyban is előadta.
4. Szalai Pál t.: »Az új alkotmány«-ról.
5. Lévy Jenő t.: »Az angol és német szks páholyok«-ról és
6. »Tapasztalatairól az olasz szks páholyok«-ban úgyszintén
7. »Szks eszmékről a Buddhizmus«-ban – értekezett, mely felolvasásait Lévy t.: a »Galilei, Haladás és Humboldt páholyok«-ban előadta.
8. dr. Admeto Géza szónok t.: a páholy delegációjának részvétele mellett a Veszprém kel.: Dolgozó »Virtadás« páholyban tartotta meg nálunk

már tavaly előadott munkáját: »A halálbüntetés eltörléséről Magyarországon«.

Azonkívül páholyunk kevéssel ezelőtt elhatározta, hogy az érdekesebb szkszi munkákat ismertetni fogja a páholyban, miáltal a szkszi irodalom iránti érdeklődést óhajtja serkenteni. Ez irányban a tevékenységet Follinus főmester t.-ünk kezdte meg Balogh t.-nek »Liberálizmus és szkszség« című munkájának ismertetésével.

Szalai titkár t.-ünk indítványára a szkszi irodalom ismertetése mellett legközelebb már módot fogunk találni, hogy a szkszi történelmet is ismertessük tagjaink körében.

Gyakorlati téren, tettekről, vagyis befejezett alkotásokról – fájdalom – még nem számolhatunk be. Erre még csakugyan nem vagyunk elég erősek!

Szerény részt kértünk mi is mindenütt, ahol a magyar szkszség gyakorlati munkásságot fejthet ki. Amint már előbb is kiemeltem, ez a kor fátumszerűleg nehezedik szövetségünkre is e hazában, mint szinte minden társadalmi intézményünkre. Hiányzik mindenütt a valódi tetterő, a munkakedv. A társadalom széttagolt, gyűlölködő... az anyagi gondok, a »struggle for life«, leköti egészen ezt a szegény, kiaknázott országot...

Tető alá hoztuk mindenekelőtt végképen a páholy házirendjét, mely az év elején elnyerte a Szöv. Tanács hozzájárulását.¹¹ Felvetettünk és megvitattunk számos jó eszmét: többek között »Egy magyar röpiratterjesztő Fábíus társaság« ideálját – Krompecher dr. t.-ünk indítványára – az angol és német hasonló nagyszabású intézmények mintájára. El kellett egyelőre az eszmét ejtenünk az ehhez szükséges nagy anyagi erők hiánya miatt.

Kalapács alatt¹² van még mindig a dr. Admeto t.-ünk által felvetett akciónk a »halálbüntetés eltörlése érdekében Magyarországon«, továbbá:

dr. Sennyey t. indítványára »egy csecsemő-otthon« létesítésének kérdése az óvodaképeseknél fiatalabb gyermekek részére. Ez eszme megvalósítása érdekében együtt munkálkodunk az »Erzsébet« t.-páhollyal.

Delegációk útján részt vettünk:

1. a »Hungária« páholy tárgyalásain a magyar népiskolai oktatás ingyenessé tétele érdekében;
2. a »Hajnal« páholy több munkáján az iparostanoncok védelme ügyében;
3. a 2-ik szkszi vándorgyűlés egyik tárgyának megvitatásánál a hazai ipartermékeket pártoló országos egyesület létesítésére;
4. a NP¹³ által iniciált »Széchenyi István« társaság szervező munkájában;
5. a Koltai A. Virgil t. által indítványozott szkszi irányú profán »újság« kiadásának enquetjén és

6. az országos párbajellenes szövetség ülésein.
7. a »Nemzeti« páholy munkástanfolyam intézményéhez;
8. a budapesti páholyok közös házbizottságába;
9. a budapesti páholyok közös segélyügyi és
10. a budapesti páholyok közös főiskolai mentor-bizottságaiba.

Testületileg részt vettünk:

11. a »Reform« és a »László király« páholyok 2-ik vándorgyűlésén;
12. csatlakoztunk a »Demokrácia« páholy abbéli kezdeményezéséhez, hogy időmegtakarítás céljából a díjmelési munkákat több páholy együtt tartsa meg. Az indítványozó t.-páholy e pártolásra valóban méltó törekvése azonban sajnos eddig – amint látszik – a többi páholyok közönye miatt nem járt sikerrel.
13. Fiatal páholyunk bármily gyenge is még testben, szilárd akarattal az év vége felé reálépett kifelé is arra a – megalakulásával programjában is kijelölt – ösvényre, mely a magyar szkszség gyökeres reformjához vezet. Több t. páholy örvendetes támogatása és buzgó együttműködése mellett nagyarányú akciót indítottunk a szkszi alkotmány alapos reformja érdekében. Erre vonatkozó memorandumunkat az összes magyar páholyoknak megküldtük és örömmel konstatáljuk, hogy átlásfoglalásunk termékeny talajra talált. Minden magyar szks érzi, tudja, hogy intézményünk teljesen megérett a reformra mely hivatva lesz beléletünk frisebb (!) vérkeringését előmozdítani és az immár tespedni kész munkakedvet felidézni. Új korszak előtt állunk, mely hihetőleg áttörhetetlen phalanxá, fegyveres, kitartó munkára sorakoztatja a magyar szkszséget. Szervezkednünk kell oly előttünk levő időszakra, amikor nemcsak dolgozni, hanem férfiasan harcolni is kell a szks eszméért... Erre pedig erős, fajsúlylyal bíró, lelkes katonákra, egész emberekre van szükségünk...
14. Három t.-ünk áldozatkészsége folytán elkészítettük páholyunk zászlaját és a »Madách« serleget. Halhatatlan költőnknek: Madách Imrének születési évfordulója alkalmával, 1905. Január 21-én avatjuk fel ünnepélyesen zászlónkat és serlegünket. Az utóbbit minden év ugyanazon napján ünnepi vakoláson fogjuk annak a költőnek emlékére üríteni, kinek nevét páholyunk viseli.
15. A ma már szűknek és célszerűtlennek bizonyult budapesti balparti¹⁴ páholyház átalakításának ügyéhez önálló elaborátum keretében külön javaslattal járultunk. A kérdés – sajnos – még ma is megoldatlan állapotban van.

*

Íme, kedves t.-ek, ezek volnának a fontosabb mozzanatok kis műhelyünk lefolyt munkaévééről...

Madách Luciferje mondá: ...»hogy a dicsőség percnyi dőre játék...» és az önmagával meghasonlott, az életről lemondani készülő Ádám keserű kifakadásaira válaszolta:

»Nem fogsz meghalni, bár átlátod egyszer...

Sőt újra kezded régi sikerreddel...«

Az Ádám mi vagyunk, testvérek... Ha csalódtunk is gyarló mivoltunkban: talán hiúságunkban, aspirációinkban, talán jogos várakozásainkban, önérzetünkben, ám kezdje újra Ádám, mert: »Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál...!«

Mellőzzünk munkánkból minden öncélt, testvéreim, és jusson eszünkbe az emberi nagy tragédia rabnő-Évájának fájdalmas szózata:

»Óh nem hallod-e

A nép jaját? ...

...hogya a nép, e milliókarú lény

Korbácsolt háttal jajgat odakint:

Mint fájó testnek kiseded porcikája,

Én, én, a népek elszakadt leánya,

Szívemben érzem szintén mind e kint!«

És támadjon fel bennünk, mint feltámadt Ádám szerető szívében az ember, a nemes értelemben vett ember, ki megértette a szenvedő nép jajszavát és elrendelé:

»Ím' legyen szabad a szolga nép.«

Megértetem, hogy »a dicsőség percnyi dőre játék...«: elfordult gúliától és eljött az idő, mikor e hatalmas, dicsőséges épületeket megszállotta a pusztító enyészet lehellete:

»Egy évben e por csak néhány vonalnyi,

Egy századéban már néhány könyök:

Pár ezredév gúliádat elássa,

Homoktorlaszba temeti neved:

Kéj-kerteidben a sakál üvölt,

A pusztán koldus, szolganép tanyáz.«

Ez, kedves testvéreim, a gyarló emberi nagyratörés, az üres dicsőség!... De az igaz szeretet, a közjöért érző szív, a szkség... az örökkévaló!... Fogjunk tehát kezét, testvérek, dolgozzunk lelkesedéssel, egész szívvel, hogy... »Ím' legyen szabad a szolga nép...«

Évente megemlékeztek a páholy névadójáról, ünnepség keretében. Erre az alkalomra nagy előkészületeket foganatosítottak. Még az évente szokásos választások időpontját is megváltoztatták az ünnepség érdekében.

A Nagypáholyhoz, vagyis a magyarországi páholyok főhatóságához a következő vastag tintával, selyempapírra kézzel írt és piros pecséttel ellátott levél is kiadatlan volt eddig (OL P1118 Madách páholy 7. t. 114.):

„Van szerencsénk az igen érd.¹⁵ NP¹⁵-nak kivételesen fhó 20án megtartott választó munkánk építészeti rajzának hitelesített másolatát azzal a kérés-sel beküldeni, hogy az ujonnan, 1905-re megválasztott tisztikarunkat állásában megerősíteni méltóztassék.

A választást azért tartottuk kivételesen néhány nappal ujév előtt, mert jan. 21^{én} Madách Imre évfordulóján fogjuk páholyunk zászlajának felavatását ünnepelni, mely alkalommal a már a NP¹⁵- által megerősített új tisztikart akarjuk szerepeltetni

Bpest kel.¹⁵ 0904 decz 21^{én}.

Tv.¹⁵ i.¹⁵ ü.¹⁵ a.¹⁵ e.¹⁵ sz.¹⁵ sz.¹⁵ 16

A MAGYARORSZÁGI SYMBOLIKUS NAGYPÁHOLY

VÉDELME ALATT BUDAPEST KEL.¹⁵ DOLGOZÓ T.¹⁵ ÉS T.¹⁵

MADÁCH ű.

Follinusz

főmester

Szalay

titkár.”

Ezeknek a megemlékezéseknek igen tartalmas műsora is volt. A műsorok közül meghívók formájában több fennmaradt.

Az első fennmaradt meghívó 1905-ből kelt. Január 21-én este 8-kor „Zászló- és serlegavatási ünnepélyt” rendeztek. Erre az alkalomra a szokásos szertartások között nem szereplő különleges ünnepséget terveztek. A szabadkőművesi szertartások között olyan műsorszámokat is szerepeltettek, amelyek a páholy névadójához kapcsolódtak. A „hivatalos” részt követően Nándor testvér felavatja a páholy új Madách-serlegét.

Az ünnepségre Szalai Pál, a páholy titkára és Follinus Emil főmester a következő meghívót küldte el a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy részére (OL P 1083 Madách páholy 127. cs.):

„A Magy. Symbol. Nagy=páholyinak

Budapest kel.¹⁷

Igen érd.¹⁷ Nagymester¹⁷ tv.¹⁷ !

Szer.¹⁷ Tvk.¹⁷ !¹⁸

folyó hó 21^{én} szombaton este, Madách Imre, hazánk nagy költőjének születési évfordulója alkalmával, fiatal páholyunk, mely a költő nevét viseli, nagy ünnepet ül. Ekkor fogjuk páholyunk zászlaját és a „Madách” serleget ünnepélyesen felavatni.

A mikor ide mellékeljük Nektek, Kedv. Tvk., e diszmunánkra szóló meghívónkat, szeretettel keresünk meg Benneteket, hogy páholyunk e kimagasló, történetére oly fontos munkájára szóló meghívóját a szokásos sablontól eltérőleg jóakaró figyelmetekbe venni méltóztassatok.

Kérjük nevezetesen, hogy – a mennyiben ez lehetséges – hozzatok határozatot a testületi megjelenésre, továbbá hogy páholyotok valamennyi tagját kegyeskedjeteK értesíteni e munkánkról heti meghívóitokban, vagy más módon.

Végre – a mennyiben testületileg lesz szerencsénk hozzátok – kérjük erre vonatkozó átírti értesítéseket, hogy megfelelő szentélyről gondoskodhasunk. Szíves előzékenységetekért köszönetet mondvá maradunk tv. i ü.¹⁹

Follinusz
főmester

Szalay
titkár.”

A műsorban szereplő „Madách” óda, a 6. pont, amelyet Keresztesi Samu református lelkész, az óda költője adott elő, fennmaradt az 1904/5. Madách-almanachban (OL P 1118 Madách páholy 1. t. 1. cs. 184–186.):

„Madách emlékünnepeN

A csillagfény kialszik hirtelen.
Fényre árny és a derűre boru...
Múló dicsőség és gyászos bukás...
Mindenütt harc, örökös háboru.

A vihar dül: hullám hullámot ér.
A hajó örvény fölött kavarog.
Sír támad és a hajó elmerül,
A tenger jóllakott: nem háborog.

Most az égnek hatalmasságai,
Majd a pokolnak minden ördöge
Törnek ellenünk... Mi véd s erősít,
Ellenök, ember, pornak gyermeke?

Letünt porszemek: nagy, nagy gigászok,
Milliárdja az embervilágnak:
Emléketekre sűrű köd borul...
Küzdelmetekben szánlak, csodállak!

Látom a szent eszmék harcosait,
S látom, miként hull szivőknek vére,
Mely milliók javáért dobogott,
Az igazság gyászos keresztyére.

Látom a világosság bajnokát...
A sötétség kél harcra ellenök...
Az égnek mennyi fényes csillaga
Aludt már ki és hamvadt el velök!

Látom a szeretet apostolit.
Szemökben tűz: a Szentlélek lángja,
Ajukuk zengi: »legyetek testvérek!«
És az önzés mind kardélre hányja.

S jönnek jogtiprók... »Te, rabszolga had!
Engem csodálj! Ím, itt a nagy, szent cél:
Hogy urad legyek, öld önvéred...
Kezeidben csattogjon az acél!«

S a harc megindul... Fiú apát szúr...
Nyomában vér, könny, pusztulás fakad.
A jogtalanság diadalt arat...
A föld mozog. És a világ halad.

A harc folyik s nem szűnik meg soha.
A nagy és hatalmas örvendezve –
Hogy hatalmának fényét rettegyék,
Tapos rá a porszem-kicsinyekre.

És a kicsiny, kinek élte sötét,
Ma is kész a boszuló haragra...
És mint a vércse, vijjogva csap le,
Ellenségére: a gyűlölt nagyra!

*A hatalom s dicsőség urai,
– Kik napsugárból korbácsot fonnak, –
Mennyi jajt és könnyet fakasztanak!...
Sebeket vágván testén a honnak...*

*És a szegény, az istenadta nép,
Csábszavak után futva – förtellem!
A vész s vihar közt magára hagyva...
Marad számára: Gyász és gyötirelem!*

*Ma is sötétség, gyilkos háború
Nehezedik a föld gyermekére,
S kiált bosszúért a nagy királyhoz
Az ártatlannak pirosló vére...*

*Küzdelmünknek nem lesz vége soha...
És míg a föld hátán két ember él,
Erőiket össze fogják mérni,
Hogy megtudják: melyik az erősb fél?*

*Harc az élet... Megfesté mesterünk...
Szíveink forrjanak össze vele,
Kit kora, melyben élt, meg nem értett,
Égbe szárnyalni nem bírván vele.*

*Ma már értünk: vajha követhetnénk!
Küzdelmünkben te vagy ideálunk.
Neved a választottak közt ragyog...
Emlékedhez imádkozni járunk.*

*Futó évünkben egy nap a tied,
Derű, vagy árny borítsa életünk.
Emlékedhez híven őrzi páholyunk...
Nagy szellemed legyen mindig velünk!*

*Küzdelmünkben lelkednek ereje,
Felénk, mint a nap tündöklően ragyog
„Eszméim élnek, lelkesítenek:
A küzdelemben győztes én vagyok!”*

*»Győztök ti is!« A szellem fegyverét
Nem veri le a rozsdá és halál,
Csak zászlótokhoz hívek legyetek:
Ember, mondtam, küzdj és küzdve bízzál!*

Samu testvér”

Az összejövetelet „láncfűzés” fejezi be, vagyis a páholy tagjai kézt kézbe fonnak. Eközben általában a páholy egyik tagja beszédet mond. Ez a beszéd olykor verses. Így történt ez ezen az ünnepségen is. Keresztesi Samu írta és mondta el ezt a „láncverset”. (OL P 1118 Madách páholy 1. t. 1. cs. 1904/5 Madách Almanach 160.)

„Láncbeszéd

a Madách páholy zászlóavató ünnepén.

Testvéreim!

*Szent lánc veszi körül a földtekét,
Holt a szellem világossága él:
Szent lánc, melynek minden egyes szeme
Erős és hajthatatlan, mint az acél.*

*E lánc szeme mind élő szeretet,
Mely örül az örülő örömén.
De könnyet hullat, hol könnyeket lát,
S szivárványt támaszt a könny tükörén.*

*E lánc, miként a gyűrű, végtelen,
Szeretete is oly határtalan.
Védő pajzsként vesz körül mindenkit,
Ki elhagyatott és boldogtalan.*

*Keblen melenget sok-sok gyermeket:
Szeretetével övezi körül:
Sivár éltükre fényugárt lövel...
Alkalmat nyer, ki könnyeket törül.*

*Tanít a szeretet nagy Mestere
Örök parancsként hagyott meg nekünk:*

*Szeressétek még ellenségtök is.
Imádkozzunk – »kik vétnek ellenünk.«*

*Viruló réten, ha virágra lel,
Összegyűjti és annak nyújtja át,
Kinek élte sötét, örömtelen...
Maga előtt látva a Golgotát.*

*Aki kereszte alatt roskadoz,
Vonszolva azt az élet küzdterén,
Részvétellel siet felemelni őt...
„Én erősb vagyok: terhed viszem én.”*

*E testvérlánc erős, mint a halál:
Békét tördel, zsarnokot eltipor:
Szabadság fényét hinti szertesztét...
Merre halad, megszűnik a nyomor.*

*Mint láthatatlan kéz alkot, gyarapít:
Nem keresi csak az önjavát.
Testvéreként szeret mindeneket,
És leomlik előtte minden gát.*

*Tömörítsük a testvéri láncot!
Tegyük ragyogóvá minden szemét,
Hogy fénye szertehulló sugári
Világítsák be a föld kerekét!*

*Fel a szíveket, fel a magasba!
Égre tekintsünk: ottan a vezér.
Ő áldja szívünk égő szeretettel
És ő küzd értünk, hogyha jó veszély.*

*Fel a magasba törhetetlen hittel!
Támadjon bár a pokol ellenünk!
A győzelem babérja bizonyos.
A sereg Ura, Isten van velünk!*

SAMU tv. ”

A szertartásos ünnepséget követő „vakoláson” avatták fel a páholy Madách-serlegét. Schwáb Nándor, a páholy tagja mondta az avató beszédet. A beszéd szövege a következő volt (OL P 1118 Madách páholy 1. t. 1. cs. Madách Almanach 104/5. 151–155.):

*„Serlegavató beszéd.
– Madách emlékére. –*

Szép és magasztos ünnep hozott most bennünket a fehér asztalhoz. Zászlóját avatta egy szabadkőműves páholy, melyet mindenkor követni fog, melynek hűségét fogadott.

Zsenge fejlődésének korát érte eddig a „Madách” páholy, de most már kibonthatja szárnyait, fennben lobogtathatja zászlóját, s ennek a jelvénynek fénye mellett büszke szívvel, tette kész lélekkel állhat ki a világ elé: küzdeni a szabadkőműves eszméért.

A zsenge gyermekből férfi lett.

Jogos öröm dobbantja meg azok szívét, kik a páholyt megalapították, de megosztjuk ez örömet mindazokkal, kik e páholynak azóta tagjai lettünk, s ma is tagjai vagyunk. Hisz’ közös otthonunkat, közös világunkat egyaránt ünnepeljük: a naggyá erősödő Madách páholyt.

S ha azoknak, kiknek e páholy sorsa lelkéhez van nőve, a mai nap öröme talán nem is fér meg szívében: ha ez a túlradó öröm talán több, mint egynél, megcsillanó gyöngyként helyet kér szemében: legyen ez a csillogó gyöngy örökre szent, legyen ez felejthetetlen kincse annak az ünnepélyes napnak, melyet emlékezetünkől kiejteni nem fogunk soha.

Ámde ennek a mai napnak kettős ünnepe van. Ünnepélyes munkán avattuk szimbólummá zászlónkat, s eljöttünk ide a fehér asztalhoz, hogy itt avassuk ereklyéink közé a serleget.

A „Madách” páholyt munkáiban kettős eszmény vezeti: Madách Imre egyénisége s Madáchnak talán legszebb emberi mondása: »Küzdj és bizva bízzál!«

Ha Madách Imre egyéniségét tekintjük: ha végig vonultatjuk lelki szemünk előtt életét, működését: ha szellemünk követni tudja eszméit és bölcséletét: önkéntelen erő visz bennünket annak elismerésére, hogy ő volt a világ legideálisabb szabadkőművese.

Hiszen utasításunk gyanánt azt írja elő többek közt káténk: »...ha utadba lép egy férfi, akinek van szíve és esze, ki önmagában nagy, kit a szerencse el nem vakít, kiben van érzék az emberi jogok, száanalom az ember gyöngéi iránt, ki szeretettel szabadítja fel az előítéletek rabszolgáit, jót tesz csöndben, s nem a világ dicséreteért, de mert érzése így parancsolja, s kötelességét teljesíteni

neki nem öröm... ne kérdjétek, hogy van-e patense, melyen a nagy pecsét díszelg... öleljétek szívetekre! Az Isten és a természet neki a kőművesi esküt elengedék, s egy más – ki tudja, hol –, egy szent helyen avatták őt testvértekké.»

És Madách Imre ilyen férfi volt. Életét hosszasan ismertetni nem fogom, hiszen az e beszéd keretét messze túlhaladná.

1823. január 21-én született Nógrád megyében, Alsó-Sztrégován, mint egy régi nemesi család sarja. Atyját korán vesztette el, annak halála után anyja a sztrégovai kastélyba vonult vissza, s ott nevelkedett fel Madách Imre is a magába zárt szűk családi körben. Két dolog jellemezte őt már gyermekora óta: végtelen szeretet a tudomány és költészet iránt, s végtelen szeretet édesanyja iránt.

E kettő vitte és tartotta őt egész életén át. Jótékony és hazafias érzésű szívét ismerte mindenki és éppen ez volt életének végzete is.

A 48-as viharok lezajlása után, mely alatt ő maga betegen feküdt, politikai menekülte rejtegetett birtokán. Feljelentették, börtönbe került. Egy évig ette a rabság kenyerét, s mikor onnan kiszabadulva boldog örömmel siet felkeresni családját, feleségét, gyermekeit: a családi otthon helyett egy szétdőlt életet talált.

Keserű szívvel tért vissza egyetlen pihenő helyére, édes anyja karjai közé. De a kétségbeesés, hogy reája nézve minden elveszett, nem verte őt le egészen. Vigaszt keresett a költészetben, enyhítő balzsamot édesanyja szeretetében, s a lassanként megnyugvó férfiban fogamzott meg az »Ember tragédiá«-jának gondolata.

Saját és az emberiség élete, örökkön megtörő küzködése lebegett szeme előtt, mikor nagy művét tényleg meg is írta. Hogy művében mégis a tragikus sorsban való megnyugvás, az elkerülhetetlen végzettel való megalkuvás nyert befejezést, ennek, az ő saját szavai szerint is, a mindent megbocsájító és mindenre orvosságot nyújtó anyai szeretet volt az oka.

S ha tekintjük az »Ember tragédiá«-ját, ha azt szabadkőművesi szemmel nézzük, mily szép tárháza az a szabadkőműves eszméknek, mily önkéntelenül is találó leírása az a szabadkőművesség egész fejlődésének.

Tudjuk, hogy a szabadkőműves-életbe az út a sötét kamrán keresztül vezet, hol önmagunkra hagyatva, kivonjuk lelkünket a földies gondolatok közül, lefejtünk róla mindent, mi az anyagi röghöz köt, s amennyire képesek vagyunk rá, lelkünknek nemesebb részével lépünk át azon a csarnokon, melyen túl szemeink előtt a tiszta világosság ígéretföldje vár megnyilatkozást.

S ha ez a magába szállás olyan teljes, mint ahogy azt a szabadkőműves eszme megkívánja, s ha lelki állapotunkat akkor megírni óhajtanók, mi sem mondhatnánk szebbet, mint amit Madáchnak a légűrben repülő Ádáma mond:

»Először a virág tűnt el szemünkből,

Aztán az erdők rezge lombja:

A jól ismert táj száz kedves helyével:

Jellem nélküli síksággá lapult, –

Mi érdekes volt, minden elmosódott.

Most már a szirt törpül le rossz görönggyé,

A villámterhes felhő, melyben ott lenn

Szent szózatot sejt a pór, s megriad:

Mi szomorú párázattá silányul.

A bömbölő tenger végtelene

Hová, háová lett? Szürkés folt gyanánt áll

A gömbön, mely keringve elvegyül

Millió társ között, s ez volt egész világunk.»

S midőn tovább megyünk és sejtő szívvel hallgatjuk a homályban bennünket hívó szózatát, ismét felcsendülni halljuk Ádám szavát:

»Szellembeszéd az, mely nemesb körökből

Felénk rebeg, mint édes zöngemény,

Tanuja, hogy lelkünk vele rokon,

S megvetjük e földnek hitvány porát,

Keresve utat a magasb körökbe. —«

S ha mint kezdő, mint ifjú szabadkőműveseknek, munkánk közt felszáll a két-ség lelkünkbe, hogy: miért e homály, miért e titok, miért, hogy a szabadkőművesnek máskor és másként van dél, akkor is megnyugtat bennünket Madách szava:

»homályban ül

Mi egy világot rendít és terem,

.....

Csak ember műve csillog és zörög,

Melynek határa az arasznyi lét.»

Ha majd később talán megbánás kívánna lelkünkben helyet fogni, ha szí-vünkbe visszatérni vágy a világ hiúsága, hogy: ha egyszer tudunk és teszünk is nagyot, miért ne hirdesse azt a világ harsonája, miért ne legyünk mi a profán világ előtt nevesek és nagyok, akkor is szelíd mosollyal int bennünket a Fáraóhoz intézett szavával:

»Nem érzed-é a lányha szelletet,

Mely arcodat legyinti s elröpül?

Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,

Egy évben e por csak néhány vonalnyi,

Egy századévben már néhány könyök,

*Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved.«*

Az igazi szabadkőműves érzi és megérti ezt az intelmet s lelke ebben megnyugvást talál.

Ne is keressük hát a hírt, a fényt, az emberi nagyságot, hanem legyünk igaz szabadkőművesek. S ha mint ilyenek, csupán az eszményi szépért, az igazi világosságért fogunk küzdeni, akkor is bátorítólag szól hozzánk Madách Kepler szavával:

*»Az eszmék erősbek
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökre élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.«*

S így fűzhetném én ezt tovább. De hagyjuk el. Az »Ember tragédiájá«-nak kincses tárházát kimeríteni talán soha sem lehet.

A »Madách« páholy is épen azért alkotta meg ezt a serleg ünnepét, hogy minden évben egy teljes munka-napot szenteljünk arra a célra, hogy lépésről-lépésre vezessék tovább lelkünket a gondolatok azon tündérkertjében, melyet az első emberpár nagy tragédiájában Madách Imre nekünk megnyitott.

S ha azután mindent, ami abban szép és nemes, ami abban követendő, jó: lelki szemeink elé kívánjuk állítani: ha örökre memento gyanánt kívánjuk szívünkbe vésní annak minden tanítását: akkor mi sem tehetünk egyebet, mint amit a »Madách« páholy tett, legyen nekünk is mindenkor jelszavunk e nagy tragédiának végszava.

Azért, midőn testvéreim megbízásából most e serleget a páholy »Madách serleg«-évé avatom, teszem ezt azzal az óhajással és azzal a reménnyel, hogy ez a serleg a páholynak mindenkor szimbolikus ereklyéje maradjon.

Legyen az évnek mindenkor egy napja, e páholynak nagy ünnepe, melyen a fehér asztalhoz ezzel a serleggel kezünkben gyűlünk össze: ennek a serlegnek ünnepe hozza lelki szemeink elé Madách költészetének összes gyöngyeit: ezen serlegnek ünnepe nyújtson módot arra, hogy Madách költészetéből évről-évre újabb tanulságot meríthessünk.

De együttal ez az ünnep újítsa meg velünk évről-évre azt a fogadalmunkat, hogy ez a páholy és minden egyes tagja az igaz szabadkőművesi eszmékért, az igazi világosságért, egyért és egymásért, jóban és rosszban mindenkor küzd és bizva bízik. Úgy legyen!

NÁNDOR tv.: »

A következő esztendőben, 1906-ban március 6-án, kedden este 1/28 órakor tartották a Madách-ünnepélyt.

A művészi színvonalra az est főrendezője, a Magyar Állami Operaház karnagya, Lichtenstein Emil ügyelt, aki a páholy tagja volt. A következő vonalas lapot küldte a páholy titkárának, Szalay Pálnak (OL P 1118. Madách páholy 1. t. 1. cs. 611.):

„Hetfo este.

Kedves Pali!

A május 5-ki zeneszámokat következőképen képezem:

3. Hegedü-solo

előadja Kőszegi Ede

5. Massenet: Des Grieux imája

előadja Arányi tv.

7. Schubert: Die Allmacht

előadja Oppler E. nk.

Az 5. sz. kiegészítéseül még egy férfi-negyest csinálhatunk Károlyi Wickmann, Gyárfás és Deutschmann közreműködésével., erre nézve azonban, mivel az urak beleszólását még nem bírom, ma még nem nyilatkozhatom. A műsört amennyiben kinyomatása sürgős – fenti 3 számmal kérem kinyomatni.

Szívüdvözöl

Emil”

Nyilván Follinusz Emil volt a levél küldője.

Ekkor már dr. Admeto Géza volt a főmester, az ő aláírásával küldték el a meghívókat. Szalai Pál változatlanul aláírta titkárként.

A „munka”, vagyis a szertartásos összejövetel után „vakolást”, tehát fehér asztal mellett történő baráti összejövetelt szándékoztak tartani. Apró betűkkel nyomtatták az értesítés végére, hogy „A munka után tartandó ünnepi vakolás alkalmával a »Madách« serleggel kezében Lévy Jenő, hely.: főm.: tv.:²⁰ mondja az évi emlékbeszédet.”

A hivatalos program során az első és 7., 9., 10., 11. pont a szabadkőművesi összejövetelek szokásos tartozéka. A 10. számként jelzett „Láncbeszéd”²¹ is hozzá szokott tartozni a szkszi szertartásokhoz, de lehet, hogy dr. Fodor István a beszéd során kiemelte Madách Imre jelentőségét a páholy vagy az ország, sőt az emberiség szempontjából, így túlmutatott a mindennapokon. A beszéd szövege nem maradt fenn.

Dr. Oppler Emil értekezése: „Szksi szellem Az ember tragédiájában” fennmaradt (OL P1118 Madách páholy 1. t. 1. cs. Madách páholy Almanachja 1905/6. 43–53.). Szövege a következő:

„Az »Ember Tragédiája« szksi munka, bár alkotóját nem vette fel törvényes és tökéletes páholy tagjai közé. Szksi munka kompozíciójára nézve, formája tekintetében és valódi szksi szellem lengi át.

Az Ember tragédiájának tartalmát mindannyian alaposan ismeritek. Az első rész a világ teremtésének befejezését jelzi. Az angyalok kara zengi a teremtő dicsőségét, abban a dalban, amely az imént fületekbe csendült: Ő az erő, tudás, gyönyör egésze. Majd a három főangyal külön-külön dicséri az urat, az erkölcsi kötelesség összességét, megtestesítőjét s mindegyikük az eszményi teljesség egy-egy fővonását emeli ki.

G á b o r : az eszmét, a bölcsességet,

M i h á l y : az erőt,

R á f a e l : A jószágot, a szépséget.

Akárcsak mi, midőn a páholyt megvilágosítjuk.

Íme, a mi hagyományaink, az isteni háromság alapján fogalmazta meg költőnk művének nagy alapakkordját.

E háromság mint az erkölcsi egyetemesség tartalma, az Ember tragédiája hatalmas épületének szilárd fundamentuma s emléke, mint főmotívum, az egész épületen át folyton visszatér. A történelmi fejlődésnek csaknem csúcán a tanítvány lelke vágytól remeg: »felfogni mindent és élvezni jobban, uralkodván felsőbbtség érzetével« s Ádám–Kepler e kívánságot ugyancsak e háromsággal utasítja el: »Uralmat kérsz, élvet kérsz és tudást«. Ádám az úrben kesereg amiatt, ami tőle elmaradt s Lucifer azt, amit elvesztettek, így sorolja fel: »Először a báj vész el, utána a nagyság és erő, míg nem marad számunkra más, mint a rideg mathesis.«

De a drámai összeütközés, bonyodalom és végmegoldás is e háromságon alapul. Az istenség hármasságával szemben áll a három főszereplő: Ádám, Éva, Lucifer, akiknek mindegyikében az istenség összhangzó lényének egy-egy vonása van egyoldalúan különválva, kifejlődve. Ebbeli fogyatkozásunknak végzetes következményeit mutatja a dráma. Nem akarok citátumok tömegével fárasztani. Csak mindegyik személy karakterizálására egyet:

L u c i f e r , kinek bírálata a lényege. (I. sz.)

Értelme kacag, hol a szívek megrepednek. (V. sz.)

Idegenkedik mindentől, ami szép. Midőn a Miltiades jelenetben a templomot nézi: »Csak e mindig megújuló, örökké szépnek látása ne zavarja folyvást.«

Á d á m szellemét a nyugtalan erő nem hagyja pihenni. (VII. szín.)

É v a : A nő »Virág legyen, de szép – ez érdeme«. (IV. szín.)

A »nő az eszmény s megtestesült költészet«. (XIV. szín.)

Az isteni tökéletesség összhangjának e párhuzamos hármasság megoszlása Madách eredeti, nagy koncepciója.

Merészen szakít e konstrukció által Madách a vallásos hagyománnyal, mely angyalt és embert egyaránt Isten teljes képmásának tekint, amelyben az Istenségnek nem csak egy-egy vonása van, hanem mind, bár megfogyatkozva és csekélyebb és silányabb mértékben. Szakít a költészet hagyományaival is, mert az emberi szellem bonyolult rejtelseinek ellentétességét, egy-egy tulajdonság túltengését nem egy-egy lélek benső küzdésében mutatja be, hanem három külön személyre oszolva világosan fejti ki erős vonású szimbolikus cselekvényben.

És e szimbolikus cselekményt végigvezetve igazolja azt a mi szksi²² igazságunkat, hogy a tökéletességet megközelítő alkotásokat és eredményeket csak erő, bölcsesség és szépség–jószág együttesen eredményezhetnek, míg a nagy tulajdonságok különválva, izoláltan túltengve végzetes következményekkel járnak.

Megformulazza azután mindjárt az első színben költőnk a teremtettség rejtélyének megoldását – Lucifer szájába adja költői fogalmazásban a hegeli felfogást, amelynek alapján mi is mindannyian állunk, hogy a levést a támadás és enyészés képezik; hogy a világrend alakulása: ellentétek folytonos keletkezése és haladó kiegyenlítése.

Az ember megkísértése sem történik Madáchnál a gondviselés ellenére. Madách mélyebben szánt és magasabb erkölcsi alapon áll.

Nem is sújtja Isten haragja az első emberpárt. Lucifer részt követel a teremtetésből, hogy megrontsa azt. Nyer Istentől két megátkozott fát. E két fa megadásával a gondviselés maga ad okot arra, hogy Lucifer az emberiség megrontását megkísérelje és ezzel akarja Isten világát romba dönteni. Tönkre akarja tenni Ádámban az embert, hogy ne is szülessen az. Megsemmisíteni összes nemét. Az embert nem az Úr üzte ki éden kertjéből. Önként megy az első emberpár. Új életet kezdenek. Őstermészetük irányítja őket. A férfit: az erő, a nőt: a jószág, szépség.

Lucifer méltatja cselekményöket azzal, hogy konstatálja, miképp a világ kettős mozgatójának, a család és tulajdon intézményének vetik meg alapját s költőnk erős szociológiai érzéssel már akkor látókilag mutatja a jövőt: »E két eszme nő majd szüntelen, míg belőle hon lesz és ipar, szülője minden nagynak és nemesnek és felfalója önnön gyermekének«. – Saint Simon, a pozitív filozófia, a mi filozófiánk iskolája. – Majd jön az álomképek sora. Az emberiség története, amelyet a Gondviselés intéz Madách szerint mindvégig. Látjuk benne az emberi nem folytonos küzdését. Az emberi fejlődés kríziseinek

napjait tárja fel előttünk költőnk. Látjuk a tudás hatását az emberre, az emberi szabadság korlátait, az emberi erkölcs küzdelmét s a jövőt.

A történeti képeket művelődésünk fokai sorában az egyiptomi, a görög, a római, a bizánci kultúra köréből választja, majd Rudolf udvara, a francia forradalom, a modern ipari vásár, végül a jövő: a phalanster tárul elénk.

Oly sorrend, mely lélektani szükségből következik egyik a másikkól, akár az egyéni lélek fejlődése.

Egyiptom Fáraója ott vélte meglelni az utat a nagysághoz, az erőhöz, hogy milliókat görnyeszt olyan terméketlen munkába, mely évezredekre van hivatva hirdetni nevét. Hiába, önművén éri a belátás, hogy ez értéktelen dőre dicsőség.

Miltiades a görög szabad állam hőse, aki viszont millióknak küzdött ki szabadságot, kénytelen belátni, hogy értéktelen a cél, melyért életén át küzdött s a vérpadra száll: »nem mintha aljast bírtam volna tenni, de mert nagy eszme lelkesíteni bírt.«

A római ifjú csak élvet, kéjet, a múlt szépet óhajtja, vágyja, de felismeri, hogy a mulékony kéjen kívül más nemes érzés is él keblünkben. Péter kikiáltja az új eszmét:

Péter apostol: »...Új eszmét hoznak: a Testvériséget és az egyénnek felszabadulását, mely meg fogják rázni a világot.«

Ádám: »Ah, érzem, érzem, mást is kér a lélek, mint dagadó párnákon renyhe kéjek: a szív vérenek lassú elfolyása olyan kéj, melynek vajh mi lenne mása?«

Péter: »Legyen hát célod: Istennek dicsőség, magadnak munka. Az egyén szabad: érvényre hozni mind, mi benne van, csak egy parancs kötvén le: szeretet.«

De az ascetikus világrend kifárasztja, megtöri a lovag Tankréd-Ádámot. Az ember korcs volt eszményét betölteni. Nemesebbé vágytam tenni élveink, s bűn bélyegét süték az élvezetre. – »Kifáradtam, pihenni akarok!«

Jön a Kepler jelenet, az álmodozó tudás, a nem alkotó, hanem kontemplatív emberi elme megtestesítése, az új kor derengő világa s ennek keretén belül az álom az álomban: a francia forradalom. A történelmi fejlődés csúcsa. Az ember őseréjének megújult nyilvánulása, az emberi nagyság óriási erényei – és bűnei tárulnak fel szemünk előtt. Az ember békői eltöretnek. Egyenlőség, testvériség, szabadság jelszavának jegyében áll a világ s szabad tér nyílik az új világ számára s mit Ádám-Kepler úgy appreciál, hogy: »Az új világba, mely fejlődni fog, ha egy nagy ember eszméit megérti, s szabad szót ad a rejlő gondolatnak, ledült romoknak átkozott porán.«

A tanítványt a tudomány és a művészet kérdéseiben a természethez, az élethez utalja, mert csak az, és az ember annak útmutatásai útján alkothat remeket.

A londoni vásárban a jelen tárul fel előttünk, a szabad élet, a szabad verseny. E világ is silány. A koldusok egymást marják, a művészet vásári mulatósággá lett, a leányt édesanyja adja el, a munkások a gyárosok, a gyárosok a munkások ellen harcolnak. Ádám ismét csalódott: új világot keres, oly helyet, hol »közé felé társ most már minden ember«, s e csendes folyó szép rend felett tisztelve áll, örül a tudomány. És belép – a Phalansterbe. Madách Cabet »Ikaria«-ját tünteti fel. A tudás csak tárgynak nézi az embert. Kiveszett a költészet, a vallás, a múlt tisztelete, a haza szeretete. A szocialista, sőt kommunista állam képe. Egységet lehel bele egy cél: a megélhetés. Az egyéniségnek benne nincs helye, a szellem leigáztatik, a természet szavát megvetik, az anyai érzést és szerelmet örületnek tartja – mindezt nem tűrheti Ádám emberi természete és menekül. El akarja hagyni a föld hitvány porát. Repül az űrben és szól: »A csillagok megettünk elmaradnak s nem látok célt, nem érzek akadályt. Szerelem és küzdés nélkül mit ér a lét? Már-már megmerevül Ádám, de a föld szellemének szavára magához tér és Luciferhez fordul: »Óh, Lucifer, vezess földemre vissza, hol oly sokat csatáztam hasztalan: csatázzam újra és boldog leszek... A célt, tudom, még százszor el nem érem. Mit se tesz. A cél voltaképp mi is? A cél megszüntette a dicső csatának, a cél halál, az élet küzdelem, s az ember célja e küzdés maga!«

A földre jutva Ádám ott is csak romlást talál, a hóvilágot, – felébred, dacolni akar a gondviseléssel s magát elpusztítandó a szírtre lép. De Éva a szeretet szavával, az anyaság vallomásával visszarántja az örvény széléről. Ádám térdre hull: »Uram legyőztél«, Lucifer vállalkozása, hogy megdönti Isten világát, kudarcot vall tehát már az emberi történet legelején. Az Úr megjelenik, felemeli Ádámot: »Emelkedjél Ádám, ne légy levert, midőn látod, kegyembe veszlek újra.« Ádám a jövőt óhajtja tudni, világosságért eseng. Az Úr a felvilágosítást megtagadja.

Az Úr: »Karod erős – szíved emelkedett: végetlen a tér, mely munkára hív, s ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd szünetlenül, mely visszaint s emel, csak azt kövesd. S ha tettűs életed zajában elnémul az égi szó, e gyenge nő tisztább lelkülete az érdekek mocskától távolabb meghallja azt és szíverén keresztül költészeté fog és dallá szűrődni. E két eszközzel állandó oldaladnál, balsors s szerencse közt mindegyaránt vigasztaló, mosolygó géniusz. Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is mindenségemben, működjél tovább: Hideg tudásod, dőre tagadásod lesz az élesztő, mely forrásba hoz, s eltántorítja – az mit se tesz – egy percre az embert, majd visszatér. De bűnhődésed végtelen leend, szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol, szép és nemesnek új csirája lesz.«

A szózat: lelkiismeretünk. Eszményi kifejezője: a hit, a vallás. Ráutal Évára, kinek tisztább lelkén át égi szózatot fog hallani az ember költészeté szü-

rödve. Lucifert pedig az emberiség szolgálatába rendeli, hogy váltakozó harccal és bukással segítse erkölcsi haladását. A szerelem fenntartja a nemet és a férfiü küzdelme előre viszi. S az Istenség végszava, a költemény utolsó sora: Ember küzdj és bizval bízzál!

Az Úr ítélete a mű alapeszméje: a költő felfogása tehát az, hogy az ember célja és feladata a földön a szakadatlan munka, a küzdelem maga! Küzdelem önmagáért, létéért, családjáért és az egész emberiségért. Ha a történeti élet harcaiban sebeket is kap, ott van mellette a vigasztaló erő: a nő, a család. A lelkesítő, az isteni: a hit. Ezek az élet legbecsesebb részei. Az ember szolgálataiban áll e küzdelemre a pozitív tényeken alapuló materiális tudás.

A világtörténet Madách szerint és a mi meggyőződésünk szerint is az emberiség erkölcsi valójának kinyilatkoztatása. Az erkölcsi élet azonban oly komplikált, hogy összhangzó alakban még nem fejlődhetett ki egy időben és egy nép körében. Innen ered minden egyes korszak erkölcsi fogyatéka, egyoldalú küzdelme és így rendszerint bukása. De a gondviselés a bár bukott egyesek minden nemes tettének hatását megőrzi: megőrzi a történelem, és az egyeseknek odaadó küzdelme végtére szolgál az egyetemesnek: a lassú erkölcsi tökéletesedés mennél összhangzóbb alakulásának, amint Ádám mondja: »Bármilyen hitvány volt eszmém, akkor mégis lelkesített, emelt, és így nagy és szent eszme volt. Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság vagy nagyravágy formájában hatott-e, előre vitte az emberemet.«

Madách az álmokban az emberiség kríziseit tüntette fel s azt, hogy a történet organikus világosabb képét minő szemmel tekintsük: nem az álmok tragédiája, hanem az Úr ítélkezése, az angyalok buzdító végkarát mutatja. Madách is azt az igazságot hámozza ki az emberiség történetéből, amelyet Renan oly szépen fogalmaz meg e mondásában: *Il y a dans l'histoire des jours tristes, il n'y a pas des jours stériles!*

A múlt század tudományossága felvetette a nagy kérdést: a megbolygatott társadalmi rend újjászervezésében az elméleti vagy a gyakorlati ész vezessen-e, oldja-e meg e nagy problémát? A természet törvényein tájékozott elme, a teoretikus irány, vagy a történeti munkásság erkölcsi méltatásán tájékozódó akarat az erkölcs uralmát, fejlődését valló, a jó és szép szolgálata vezessen-e? Madách költeményében a jó és szép felé irányult munkásságnak, a voluntarizmusnak ad előnyt s alárendeli neki bíráló segédül az igazat kutató értelmet.

Kedves testvéreim!

Madách nagy művében a kereszténység történeti hivatásának (VI. szín) a szeretet és testvériség követelésén felül az egyén felszabadulását mondja. A felszabadult egyénben, a felszabadult egyén szakadatlan [?] s az eszményesített nő, a szépség, a nővér által lelkesített istenben – azaz egy legmagasabb

erkölcsben hívó s általa buzdított küzdelmében, lelkes munkájában látja az emberiség erkölcsi haladásának eszméjét. Az egyén küzdelme az összességért. Ez a látó, a rezignált, a csalódáson keresztül ment, de el nem csüggedő idealizmus világa. A mi világunk. Madách hitvallása: a küzdelem az emberiségért, az erkölcsös munka a mi hitvallásunk.

Laborare est orare. Dolgozni annyit tesz, mint imádkozni, mondták már a régi barátok. Alapjában véve mi velük teljesen megegyezünk. A mi vallásunk is az igaz munka, és minden igaz munka: vallás. A Madách által az embernek kitűzött cél: a szakadatlan küzdelem az előrehaladásért: a szabadkőművesség célja. A munkában keressük boldogulásunkat. Az ember szívében él az erő a munkához, pislogó tűz, amely égeti bensőnket, ha nem emelhetjük ki és nem lobbanthatjuk lánggra. Ami kopár és ugar, szántófölddé akarjuk tenni és termékennyé. A homályosság és a chaos örök ellenségünk. Feladatunk, hogy felvilágosítsunk és a chaosból rendet teremtsünk! Alávessük az intelligenciának. A bogáncsot, amit utainkban lelünk, kiássuk, hogy helyében tápláló búza nőjön. És ahol tudatlanságot, butaságot és durvaságot lelünk, azt szakadatlanul és pihenés nélkül meg kell támadnunk, le kell küzdenünk. Ezt halljuk mi ki az ember tragédiájából, isten szavából, Sinaí mennydörgéséből és az öröklét néma hallgatásából is. A mi munkánk szélében elterül az egész földön, és felemelkedik egész az ég azúrjáig. A munkátlanság a kétségbeesés. A munka az élet, és már a vágy a munkára az igazság felé vezet. A munka önmagunkat tökéletesíti és műveli, és így a legalacsonyabb munkánál is az ember lelke attól a pillanattól fogva, amikor a munkába fogott, harmóniával van tele. Kétkedés, bánat eltűnnek, s megtisztítja az embert a munka szent tüze. A legbecsesebb folyadék a világnak az emberi munka verejtéke; a földet munkáló Ádám homlokáról csurgó, a Miltiades szívéből bugyogó, az, amelyet Kepler agya kiizzadott és a többieké – hisz ezekbe olvadt minden emberi képesség, hőstett, szenvedett mártíromság – egészen a megváltó ama véres verejtékéig, amelyet mindenki isteninek tart. Az ember – amint Madách kifejti – amint mi tudjuk, küzdelemre született; küzd életéért, létéért és mi küzdünk a haladásért és igazságért. Küzdenünk kell a terméketlenséggel, a szegénységgel, erkölcsünk elégtelenségével és gyakran embertársaink elvakultságával. Az ember tragédiájából látjuk, hogy e küzdelemben elporlik, szétmállik az, ami hamis, ami hazug, ami értéktelen volt. Az igaz, az értékes fennmarad örökre. Az, amit tegnap igaznak tartottak, ma már talán hazugság. A napi igazságok csak célszerűségek. Mi a nagy, az örök igazságokért küzdünk, azokért, amelyeket költőnk is hirdet. Mi is tévedhetünk munkánkban, de vezéreszméink abszolút igazak és csalhatatlanok. Munkánkban mindig lesz olyan, ami helyes és örökké megmarad nyoma. Az emberiség legkeményebb sziklája is hordják majd lábunknak

nyomát és annak a végtelen hadseregnek, amely az emberiség jogaiért harcol, legutolsó hátvédje is látni fogja még a rég elhunyt elővéd hagyta nyomot! És ezért küzdelmünk örök és a szakség örök!

Az igazi feladata minden igaz embernek és szabadkőművesnek, az igazi emberi nagyság az, hogy a világ bármily kis elrejtett zugát termékenyebbé, néhány emberi szívet jobbra, emberi agyat bölcsébbé és az embert áldottabbá tegye. Ez királyi feladat, méltó a királyi művészetre. Ezek a szabadkőművesség folytonos napi feladatai.

De vannak még más céljai is.

Madách – Saint-Simon tanai alapján – világosan látta az emberiség történetében (amint már ma egyszer érintettem) az organikus és a kritikus korszakok közötti különbséget. Organikus korokban egy hit egyesíti a társadalmi erőket, az uralkodó eszmék egységes célt szolgálnak, a létező intézmények a nagy többségnek – egyes elégedetlenek mindig vannak – közmegelegedést biztosítanak. Így az elmék ily korban nyugodt biztos tevékenységben munkálkodnak. Ily korszaknak testvériség és közérzés a jellemzője. Kritikus korban, krízisben a társadalom elemén különválva más-más cél felé törnek. Nyugtalan elmék bírálgatják az uralkodó eszméket. Nincs elfogadott közhit, vezető elvek híján a társadalom elégedetlen, ingatag. Ahova néz az ember: különválás és ellentét.

Ma kritikus korban élünk. Különösen mi: a magyar társadalom. Ilyen hangokat hallunk: »az utolsó években visszafelé megyünk, hanyatlunk. Nincs többé fiatalosság. A fiatalok öregesen beszélnek, erőtlenül cselekszenek, lelkesedést nem ismernek. Nincsenek ideálok.« Az egyik azt mondja: »nincs magyar tudomány«. A másik: »nincs magyar művészet«. Az öregek mindig így beszélnek, az igaz. De tagadhatatlan, hogy a mi közéletünkben harc van a vénhedt ifjúság és a sóvár, lemondani nem tudó vénség között. Az egyiknek lelkében van a jelen mögött a múlt, a másikéban a jelen előtt a jövő. Nem akarják észrevenni némelyek, hogy a ma feladatai nem azok, amelyeknek szolgálatában ők megöregedtek. Az önálló államot, nemzetet megillető jogokat nem lehet örökre elodázni. Megdobban a magyar föld is a politikai jogokat s a jobb megélhetést biztosító állami intézkedések létesítését követő milliók dübörgő rohamlépésétől. A nemzetet elnyomó reakciónak zsoldosai akadnak. És ilyen időben nem lelkesíti egy eszme társadalmunkat.

De ezért és éppen ezért nagy munka vár a magyar szabadkőművességre. Elő kell készíteni csendben, kitartó csendes munkával e nagy történelmi processzus lefolyását.

A phalanster jelenetben nagy éleslátással igazolja Madách, hogy az emberiség nem fejlődik előre készített teoriák szerint. Nincsenek ugrások. Csak lassú organikus fejlődés. A revolúció nem megoldás, ha nem evolúció. A szo-

cializmus negatív igazságai előttünk szabadkőművesek előtt megdönthetetlenek. Az, amit a mi berendezéseink tökéletlenségéről mond, a javak eloszlásának igazságtalanságáról, arany igazság. De az új, tökéletes társadalmi rend képét megalkotni nem tudja. Ha pozitív teoriának megfelelő pozitívumot akar alkotni: phalanster lesz belőle.

A szabadkőművesség feladata szakadatlan munkával előkészíteni az új társadalmi rend alakulását, siettetni a fejlődést e kritikus állapotból egy tökéletesebb organikus állapot felé. Lehetővé tenni azt, hogy az átalakulás minél kisebb sűrűlódással, minél kevesebb fájdalommal történjék, hogy az ellentétek fokozatosan kiegyenlítődjenek, hogy evolúció legyen és ne revolúció.

És ha mindannyian e nagy ügy munkatársainak érezzük magunkat, melyhez képest mind törpék vagyunk, mely történelmi processzus feladata: akkor megbecsüljük majd egymást ama szolgálat arányában, amelyet az ügynek tesszünk. Csak az ügyben lehetünk egyek. A munkában. És fel fog virradni az a nap, amelyen az, aki nem dolgozik, nem küzd, akinek nincs munkája, nem talál majd helyet e planetán. A jövő a munka társadalmáé!

Kedves Testvéreim! Fejtegetéseim hosszúra nyúltak, befejezem őket.

Sikerült talán beigazolnom, hogy Madách, bár lágyékát nem övezte a rítus szerinti kötény, szikves volt szíve, lelke szerint. Nem főmester, hanem a V. E. N. É. M. avatta azzá és gyönyörködhetett Madách munkájában. Egyedül, segítség nélkül építette költőnk művét, megfelelő impozáns architektúrával. Mint Afrika sivatagjában a kimagasló masszív pyramis fenségesen hat impozáns méreteivel, úgy hat a magyar lapályon Az ember tragédiája, mely az egyetlen számottevő magyar filozófiai költemény. Madách hódító költő. Új területet hódított meg a magyar költészetnek, a magyar génuszhoz, a filozófiai költészet terrénumát. Erre a homoksivatagra hordta eszméinek sziklatömbjeit, erővel; bölcs struktúrával állította fel belőlük a magyar szellem örökké álló templomát és a magyar költészet szépségével díszítette fel. Háromszorosan drága tehát nekünk magyar szabadkőműveseknek ez a munka. Mert filozófiai mű; s a szabadkőművesség nemcsak az alkotmányunk szerint filozófiai intézmény, de a filozófia a szköművességnek inhaerens tulajdonsága. Mert magyar filozófiai költemény, minden ízében magyar génusz lengi át, s oly elem alkotta, mely a magyar köznemesség sarja, a tipikus megyei élet hagyományaiiban nőtt fel, és mégis filozófiai mélység tekintetében, eredetiség tekintetében talán páratlan a világirodalomban.

Fényes cáfolata annak – amit úgynevezett magyar, úgynevezett tudósok állítottak –, hogy a magyar elme önálló bölcséleti alkotásra nem volna alkalmas.

Drága nekünk, mert levonhatjuk belőle azt a tanulságot, hogy az emberiség legnagyobb feladata, amint azt egy nagy elme megfogalmazta, azonos azzal a feladattal, amit a szköművesség feladatának ismerünk.

Drága nekünk, mert beigazolta, hogy a magyar is képes erővel és kitartással, önállóan a magyar kultúra alapján az egyéniségnek bármily nehéz munkájára.

Szerény nézetem szerint, Az ember tragédiája méltó arra, hogy a magyar székesség bibliája legyen, hogy elhelyezzük oltárainkra. De mindenestre olvassuk minél gyakrabban, mert az igazságokat nem hallhatjuk elég sokszor. Popularizáljuk, terjesszük Az ember tragédiájának ismeretét – sajna erre még rászorul –, mert így olthatjuk be legkisebb feltűnés nélkül a mi örök igazságainkat széles rétegekbe.

Kedves testvéreim!

Köszönöm elnéző türelmeteket és végzem felszólalásomat azzal, hogy alkalmazom költeményünk végszavait egy hitvallomásra:

Rövid szabadkőművesi pályafutásom folytán is már bízva bízom a Magyar Szabadkőművesség munkára hivatottságában és küzdeni fogok és akarok testvéreimmel válllvetve nagy és nemes céljaiért!”

Samu testvér verssel emlékezett Madáchra. Címe: Madách emlékezete. Gluck: *Orpheusz* című operájából négyest játszottak a következő: Gallia tv. hárfán, Schannan tv. hegedűn, Rupnik tanár tv. csellón és Wichmann tv. orgonán.

Még egy művészi szám hangzott el: Wagner: *A nürnbergi mesterdalnokok* című operájának az előjátéka Gallia Vilmos előadásában. (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 97.)

Ugyancsak 1906-ban hívtak össze egy „Nővér-munkát”,²³ ezen azonban nem Madách Imréről esett szó, hanem a női választójogról beszéltek, több külföldi meghívott előadó közreműködésével. (OL P 1108. 8 t. 11. cs. 125.)

1907. január 22-én Madách Imre születésnapját ünnepelték meg. A fennmaradt műsor szerint biztosan több szám kapcsolódott Madách Imréhez. 5. Nándor testvér értekezése Madách emlékével kapcsolatosan. A Madách őr pályázati eredményének kihirdetése. A vakoláson pedig „István testvér fogja a nagy költő emlékére a serleg-beszédet megtartani.” Ezek a szövegek megtalálhatók a levéltárban. Dr. Fodor István, vagyis „István testvér” beszédének szövege fennmaradt. (Madách páholy Almanachja 1905/6.)

„Láncbeszéd.

Kard és lánc.

Testvérek!

Az előbb fényes kardok villogtak kezeinkben, most pedig lánc fűzi össze karjainkat. Nincs-e a kettő ellentétben? Vajon nem hangzik-e fel lelkünkben a magyar Tyrtaeus lángszava: »Fényesebb a láncnál a kard, szebben ékesíti a kart!» ...és mi mégis láncot hordunk?

Különösen ti, neofita testvéreink, kik először állotok közöttünk teljesen megvilágosodott szemekkel, s kik bizonyára azzal a szándékkal, azzal a reménységgel jöttetek közénk, hogy a szabadságért küzdhetek: nem riadtok-e vissza a lánctól, mely karjaitokat összefűzi?!

De ne döbbenjete meg testvérek! A kard és a lánc csak künn a profán világban kibékíthetetlen ellentétek. Itt, e szentélyben, békés harmóniában férnek meg egymással, s a mi munkánk között mind a kettő a szabadságnak, a haladásnak, az erőnek, a világosságnak eszköze.

Szimbólum itt mind a kettő, mely egymást kiegészíti, egymást erősíti. Igen, mert ha a kard, mely kezeinkben villogott s mely nektek, neofita testvéreink, utatokat állta, ha körülbelül azt jelenti is e szentélyben, amit künn a profán világban: a lánc jelentése épp az ellenkező, vagy ha hasonló is abban, hogy itt is megkötöz, mint odakünn, de hatása egyenes ellentéte a profán láncnak. Mert nem ércből kovácsolt bilincs ez testvéreim, mely szolgává tesz és meggyaláz, hanem testvérkarokból összefűzött testvérlánc, mely ugyanakkor, amikor megköt: szabaddá tesz és felemel!

Ez a lánc mint testvérlánc, nem áll ellentétben, testvérek, a csillogó, fényes karddal, hanem együtt szolgál vele nagy céljaink elérésére.

A kard kard a szentélyben is, testvérek, mint a profán világban a szabadságnak, férfias bátorságnak védő és támadó fegyvere. Jelentősége a szentélyben csak szimbolikus, de szerepében valódi kard az. Védi a szentélyt, védi a szabadkőművességet minden ellen, ami a külső, profán világot oly rúttá teszi: védi a szeretetlen türelmetlenség, a hazugság, a becstelenség minden sötét ördöge ellen, mert mi világosságban, tisztaságban kívánunk élni, ahonnan száműzetve kell lennie mindannak, ami a sötétséghez tartozik.

E szentély falai között csak az maradhat meg s lehet munkatársunk az építésben, aki gondolkozásában, szíve érzéseiben, cselekvésében megnyilvánuló jellemében tiszta, igaz ember. Ezért állotta utatokat, neofita testvéreim, a kard mindaddig, míg meg nem győződöttünk afelől, hogy valóban közénk valók vagyatok.

Most már a testvéri lánc fűz össze benneteket velünk. De vigyázzatok s vigyázzunk mindnyájan. A kard még nem töltötte be szerepét. Mert az a kard éles, metsző eszköz, és a harcnak, a támadásnak eszköze is. Metsző eszköz akkor, ha netalán akadna közöttünk olyan, ki megfelelően szabadkőművesi fogadalmairól és hivatásáról, méltatlanná tenné magát a szabadkőműves nevezetre. Kimetszi az a kard az ilyen fekélyes tagot, mert jobb, hogy egy tag elveszzen, semhogy az egész test elpusztuljon.

De a harcnak, a támadásnak eszköze is a kard, s mint ilyen, fényes szimbóluma munkánkknak. A mi vitézkedésünk fegyverei – mondja az Írás – nem

testiek, hanem szellemiek ugyan, de munkánk harc és küzdelem. Amikor a fogságból visszatért zsidó nép felépítette Jeruzsálem rombadőlt falait és tűz által megemésztett kapuit, úgy épített, hogy egyik kezében a vakoló kanál, a másik kezében a dárda volt. A mi munkánk is ilyen, testvéreim! Nekünk is fel kell építenünk az emberiség boldog Jeruzsálemének a sötétség és a gonoszság által lerontott falait és megégetett kapuit. S ebben a munkában a vakoló kanál, az építő eszközök mellett ott kell lennie a kardnak is, amely a szellem, a lélek birodalmában vág és öldököl. Vágja és öldököli a sötétségnek és gonoszságnak mindama hatalmait, amelyek az építést akadályozni töreksznek.

Testvérek! Ne feledjük el a lelki szabadság és felvilágosodás e szellemi fegyverének biztos forrását, s vigyázzunk, hogy csorba, szenny ne essék rajta soha! S a lánc, melyben állunk testvérek, nem ellentéte a villogó, szennytelen kardnak, hanem kiegészítője annak.

Megköt ugyan az a lánc is, mint a profán élet ércből való lánc. Megkötí kezeinket s megkötí lelkünket is. Megkötí, de éppen azáltal fel is szabadítja a jónak cselekvésére. Megkötí lelkünket a rossznak gondolására és érzésére, s felszabadítja a nemes gondolatokra, a szép érzésekre. Amikor a testvérlánc összekötí karjainkat s összedobogtatja szíveinket, érezzük s gondoljuk meg mindnyájan testvérek, hogy kezünk s lelkünk kötözve van a rosszra, nemtelenre, de szabad a jóra, a nemes alkotásra. S ne induljon lelkünk, ne induljon kezünk soha semmi másra, csak ami a szeretetből fakad és az igazság, a szabadság, a felvilágosodás, az emberi boldogátevés építő munkájához tartozik.

A jó lánc erős is. Erős abban, hogy minden szemé egyformán ép, s egymásba fűződve egyik a másiknak segít. Ilyen az a testvérlánc is, amelyben állunk. Testvérek lánc ez, amelyben egyformák vagyunk mindannyian, s amelyben az egybefonódó karok s az összedobbanó szívek jelképezik azt a nagy, erős szolidaritást, amelyben állunk mi, szabadkőművesek az egész föld kerékességén.

Ne gondoljátok, neofita testvéreim, hogy érdekszővetség az, melyben egymás anyagi boldogítását s a profán világban való előretolását keressük. Ilyen érdekek, ilyen számítások ki vannak zárva a láncból. Mi nem a maguk világi hasznát és boldogulását, hanem az emberiség hasznát és boldogulását keressük, s abban munkálkodunk. Ez a lánc csak szimbólum. Szimbóluma az egyenlőségnek, a közös, magasztos céloknak, s annak a közös nagy erőnek, amellyel a világ haladásának és boldoggá tételének nagy művén munkálkodunk. S mint ilyen, nem a szolgaság szimbóluma, hanem a fényes, ragyogó harcnak édes testvére, mely ékesít és szabaddá tesz. Csak arra vigyázzunk testvérek, hogy e láncnak egyetlen szemé se kapjon soha rozsdát, se el ne szakadjon, de legyen erős a szeretet által, s tündököljön az igazság, a felvilágosodás napjának sugaraiban.

Ragyogjon hát a kard kezeinkben! Védje szentélyünket minden nemtelen ellen, s vágja, irtsa a sötétség hatalmait! Legyen hát szoros a lánc, mely bennünket összefűz, hogy legyünk erősek megkötözni önmagunkban s a világban a rosszat, a nemtelent, s legyünk erősek testvéri szeretetben összefűzni széles e földön a lelki szabadság és felvilágosodás bajnokait!

Ha villog a kardunk s ha erős lesz a láncunk: a pokol kapui sem vehetnek rajtunk diadalmat.

István tv.”

Egy, a páholy titkárához, Szalay Pálhoz intézett levélből kiderül, hogy Ravasz Árpádot is felkérték eredetileg valamilyen szereplésre, de nem tudott elmenni erre az alkalomra. A levél szövege a következő:

„Bpest, 1907. dec. 25.

Kedves Pali,

legnagyobb sajnálatomra szombaton semmiképp sem tudok körötökben megjelenni, mert az országos tanári kongresszusban nekem is részt kell vennem és ennek dolgai lefoglalnak. – Ami a Madách ünnepélyen való szereplésemet illeti, azt javaslom, hogy azzal az egyik munkára később tervezett előadással a Madách-ünnepélyen nem állhatok elő. Azzal éppen úgy – amint munkán előadhatnám – igen hosszú időt foglalnék le. Jobban szeretném hát, ha ezt kényelmesebben tehetném. De ha éppen szükség volna most rám, egy rövid felolvasást csinálhatok. Azt hiszem azonban, hogy a programot jobban kitölthetitek más dolgokkal. Bizonyosan akad szereplő. – Örömmel értesítelek, hogy a napokban egy kis leánykánk született. Feleségem is jól van.

Szíves szeretettel köszönt

Ravasz Árpád” (OL P 1118. 1. t. 258.)

1908-ban is a költő halálának évfordulója alkalmából gyűlt össze a páholy. A levelekkel díszített oszlopokat ábrázoló értesítésből már kitűnik, hogy látogatokat is vártak más páholyokból. Az első műsorszám ugyanis *Látogató testvérek bevonulása páholyoként*. A Nagypáholyt is meghívták. A szabadkőművesi dalárda *Az ember tragédiájából* ad elő angyali karéneket a műsor szerint.

Bizonyára ekkor mondta el az 1907-ben elmaradt előadását Ravasz Árpád: *Szabadkőművesi szellem a magyar irodalomban* címen.

Több zene- és énekszám is elhangzott, de közelebbi megjelölés nélkül. Nem tudjuk, miről szólhatott Nándor testvér láncbeszéde. A hivatalos rész után, a „vakoláson” azonban Madáchról is szó esett, mert „Dr. Oppler Emil testvér fogja Madách emlékére a serlegbeszédet tartani.” (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 157.) Ennek a szövege azonban nem maradt fenn.

Az 1910. március 13-ára szóló meghívó a következő a levéltárban. Dr. Verebely Tibor főmester és Szalai Pál titkár küldte az értesítést a Madách-páholy nevében. (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 200–201.)

A „Munkarend”, vagyis a program szerint a minden találkozón szokásos szertartásokon kívül Mozart *Világosság* szabadkőművesi himnuszát éneklé el dr. Dalnoky Viktor, Verdi *Requiemjéből* a *Recordare* részletet, és Lichtenberg Emil külön erre az alkalomra írt egy tételt *Az ember tragédiájához*. Ezt adja elő a szerző kíséretével majd Rónáné és dr. Fodorné nővér és dr. Dalnoky Viktor, a Magyar Állami Operaház tagja. A zeneszámokat orgonán kíséri Lichtenberg Emil.

A tervek szerint az 5. pont négy előadás lett. Dr. Verebely Tibor: *Madách és a természettudomány*, dr. Oppler Emil: *Madách és a nők*, Nándor: *Madách és a vallás*, dr. Böszörményi Géza: *Madách és a világirodalom*.

Feltehető, hogy még a „láncbeszédben” is szó esett Madách Imréről. A társas vacsorán pedig dr. Szász János *Madách emlékére* tartja a serlegbeszédet. A perselyt a Madách-szobor javára körözték. (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 201.)

1912-ben még a Madách-ünnepséget is összekapcsolták a páholy fennállásának tizedik évfordulás ünnepelésével. A kiadott meghívó Madáchot, illetőleg a szabadkőművességet jelképező rajzzal ékeskedik. Az állat kézfejére, könyökét térdére támasztó férfialak a filozófusságot jelképezi. A piramis, a szifnx az egyiptomi színre is utal, meg a szabadkőművesség egyiptomi jelképeire. A rajz alján ott kuporog Lucifer is. (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 243.)

Egyébként a műsorból nem derül ki, hogy bármilyen kapcsolata lenne Madách Imrével. Dalok hangzanak el Massenet-től, Schuberttől, Brahmtól. A szünet után a szabadkőműves Grieg A-moll zongoraversenyének I. része és más dalok. A hivatalos rész művészi részét Lichtenberg Emil rendezi és ő kíséri azt orgonán. A hangversenyt dr. Turán Géza rendezi és kíséri.

Az utolsó fennmaradt műsor 1916-ból kelt. Vasárnapi teadélután rendezett a páholy március 12-én. (OL P 1118. 8. t. 11. cs. 310–311.)

A szövegből nem derül ki, hogy foglalkoztak volna Madách Imrével. A műsorszámok közül az első láthatóan szabadkőművesi tárgyú, Igmándy Mihály: *Szabadkőművesség* című versét mondta el Balassa Jenő, a Vígszínház tagja.

Nem lehetetlen, hogy dr. Bókay Árpád nagymester záróbeszédében szót ejtett Madách Imréről, de ez a beszéd nem maradt fenn.

Jegyzetek

1. A „törvényes és tökéletes” szabadkőművesi szakkifejezés szokásos rövidítése. Akkor ilyen a páholy, ha van legalább hét „mestertagja”, és megkapták egy elfogadott nagypáholy „védelmét”, vagyis működési engedélyét.
2. Szabadkőművesi szakkifejezés a páholy összejöveteli helyére, illetőleg annak arra a helyére, ahol a páholy vezetői foglalnak helyet.
3. A belső jegyzetekben a szabadkőművesek az évszámot 4000 évvel Krisztus születése előtti időponttól számítják.
4. „A Világegyetem Nagy Építőmesterének Dicsőségére”, szokásos szabadkőművesi kifejezés. A Jóistent nevezik ezzel a képes kifejezéssel.
5. Belső használatra szolgáló szabadkőművesi kifejezés, „szabadkőművesi páholyak” jelentéssel.
6. A Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy, majd 1886 után a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos, belső terjesztésű lapja.
7. „az előttünk szent számokban” kifejezés egyezményes, belső használatra szolgáló szabadkőművesi rövidítése.
8. Ha a felvett tag a szabadkőművesi tudás kívánt mértékű birtokába jut, akkor kerül sor a „magasabb fokba” avatásra. Ezt nevezik „díjmelésnek”.
9. A felvételre jelentkező személyt nevezik így.
10. A „testvér” szó belső használatú rövidítése. A szabadkőművesek így nevezik egymást.
11. A szabadkőművesek legfőbb végrehajtó és törvényhozó szerve a „Szövetségtanács”. Ennek a kifejezésnek egyezményes, belső használatú rövidítése ez.
12. A középkori építőcéhekre való utalással bevezetett képes kifejezés. Azt jelenti, hogy tárgyalnak a kérdésről. A páholy vezetőjének kezében az összejegyzetek alkalmával kalapács van, és ezzel szokott egyezményes jeleket adni.
13. Egy ország szabadkőműveseinek főhatósága, a Nagypáholy egyezményes, belső használatú rövidítése.
14. A Duna folyásának irányát véve bal parti a pesti és jobb parti a budai oldal.
15. Az „érdemes” szabadkőművesi megszólítás rövidítése. Ezzel szokták illetni a páholy vezetőjét. Állandó jelző erre a tisztségviselőre.
16. „testvéri üdvözlettel az előttünk szent számokban” képes, belső használatra szolgáló szabadkőművesi kifejezés.

17. Egy ország szabadkőműveseinek élén álló, választott vezetőnek ez a „nagymester” címe van. Ezt rövidíti a most látott 5 betű.
18. A „testvérek” szó belső használatú rövidítése. Így szólítják egymás a szabadkőművesek.
19. Udvariassági, belső használatra szolgáló szabadkőművesi üdvözlési forma rövidítése: „testvéri szeretettel üdvözlő”.
20. A páholy élén álló, választott tisztségviselő a „főmester”. Ezt rövidíti az itt látható pár betű, egyezményesen.
21. Az összejövétel végén hagyomány szerint beszédet mondanak, néha versben megfogalmazva. Ezt azért nevezik „láncbeszédnek”, mert közben a szabadkőművesek csoportja láncot fűz.
22. A „szabadkőművesi” kifejezés rövidítése, belső használatra.
23. A szabadkőművesek felesége, özvegy édesanyja, özvegy vagy hajadon nőtestvére lehet „nővér”. A nővérek számára minden páholy rendszerint tart barátságos összejövételt. Ez a „nővérmunka”.

Krizsán László

Madách Imre és a Kisfaludy-Társaság

Az első országos irodalmi elismerésben a Kisfaludy-Társaság részesítette *Az ember tragédiáját*.

Személytelenül!

Mert az irodalmi társaság tagjai, midőn személyenyesen megismerték, majd határozatot hoztak a mű kiadásáról, az alkotó kilétét nem is ismerték. A bizalomnak e szokatlan megnyilvánulásáról a Kisfaludy-Társaság 1861. október 10-i ülésjegyzőkönyve az alábbiakban emlékezik:

„Az igazgató bemutatván »Az ember tragédiája« című drámai költeményt, melynek szerzője magát egyelőre nem nevezte meg, e művet oly kitűnő szerkesztménynek ismerte föl, mely csekély külső javítás megtörténtével a pártolók 60 ívnyi könyvilletményében méltán helyet foglalhatna s ennek még első évi folyamába is fölvetethetnék:

a társaság magáévá teszi az igazgató nézetét, s megbízza őt, hogy a mű fölvétele iránt a 60 éves vállalásba saját belátása szerint intézkedjék.”¹

Madách Imre talán azért húzódott az ismeretlenség pajzsa mögé, hogy személyével ne befolyásolja a Társaság döntését műve kiadásáról. Bár neve ekkor még – irodalmi vonatkozásban – vajmi kevésbé hatott volna a literatúra választott nagyjaira. Ismeretlen vidéki földbirtokos volt, akire a közfigyelem csupán politikai téren irányult villanásnyi időre az 1861. májusában elmondott országgyűlési beszéde nyomán.

A Kisfaludy-Társaság tagságának bizalma ily módon nem az ismeretlen szerzőnek, hanem a részben megismert műnek, de még inkább a társasági igazgató – Arany János – személyének és hozzáértésének szólt.

A kiadásról szóló határozat keltéről *Kerényi Ferenc* Madách-kutató a Kisfaludy-Társaság ülésjegyzőkönyvétől eltérő adatot közöl:

„1861. október 31-én Arany felolvasta az első négy színt a Kisfaludy-Társaságban, nagy feltűnést keltve. Természetesen megkapta a felhatalmazást, hogy a *Tragédiát* a Társaság költségén adja ki, annak a 60 éves kiadói keretnek terhére, amelyből a Társaság pártoló tagjainak adott illetménykötetet.”²

A fentiekkel ellentétben a Kisfaludy-Társaság tagsága *semmilyen újabb megbízást nem adott* 1861. október 31-i ülésén az igazgatónak *Az ember tragédiája* kiadásával kapcsolatban. Csupán arról hozott határozatot, hogy az eredetileg tervezett angol regény elhúzóató fordítási munkálatai miatt mely mű

szerepeljen a már korábban – október 10-én – elfogadott Tragédia mellett a pártoló tagok illetménylistáján.³

A Társaság 1861. október 31-i ülésén a Tragédiáról még egy alkalommal történik említés, a gyűlés első napirendi pontjában. E szerint:

„Tóth Kálmán »Az egri szép napok« (Dobó Katica) című népszínműből, Arany János »Az ember tragédiája« című drámai költeményből, Szász Károly »A kis Ilonka emlékezete« című költeményfüzetéből olvastak föl mutatványokat.”⁴

A Tragédiából felolvasott részletek ez alkalommal is a szerző megnevezése nélkül hangzottak el.⁵

Az eseményről Arany János 1861. november 5-én értesítette Madáchot:

„Ultima 8-bris* felolvastam a tragédia első 4 jelenetét a Kisfaludy-Társaságban. Ha láttad volna, egy Eötvös, Csengery stb. hogyan kiáltott fel – csupán a localis szépségeknél is – ez gyönyörű! igen szép! stb. Győztünk, barátom, eddig győztünk és fogunk ezután is.”⁶

A Társaságban megfigyelhető általános, de a meghatározó személyiségek részéről különös élénkséggel kinyilvánított tetszés ellenére a sajtóban napvilágot látott olyan közlemény is, hogy a bemutatott mű szerzője „helyesírást sem tud, s drámát írt.”⁷

A közlemény – céltudatos ártó szándéka mellett – azt a talányt is tartalmazza, hogy közrebocsátója hogyan és miből azonosította *Az ember tragédiájának* alkotóját, mikor a mű ismertetése a szerző megnevezése nélkül történt?

E disszonáns idegen hang ellenére *Az ember tragédiájának* a Kisfaludy-Társaságban történt bemutatkozása a vártnál átütőbb sikert hozott, és az általa gerjesztett hangulatot leginkább Arany János szavaival lehetne meghatározni: győzelem.

1861 végén, Toldy Ferenc indítványára, Madách Imre neve is felkerült a tagság bővítése céljából számításba vett jelöltek listájára.

Az új tagok felvételéről a Társaság 1862. január 30-án tartott ülése határozott.

Mielőtt ismertetnők az ülés lefolyását, röviden felvázoljuk a Kisfaludy-Társaság létrejöttének körülményeit, működését és szerepét a magyar irodalom felemelésében, irodalmi alkotók és alkotások támogatásában.

A Kisfaludy-Társaság egy baráti csoportosulásból alakult szervezett társadalmi egyesületté. Kisfaludy Károly barátai – Bajza József, Bártfay László, Bugát Pál, Forgó György, Helmeczy Mihály, Schedel Ferenc, Stettner György, Szalay Imre, Vörösmarty Mihály és Waltherr László – megörökíteni kívánván

*október utolsó napján (31-én)

a Magyar Tudós Társaság első rendes tagjának, az 1830. november 21-én elhunyt Kisfaludy Károlynak emlékét, 1836. november 12-én gyűjtést indítottak egy emlékmű létesítése és Kisfaludy műveinek kiadása céljából.

A Ferenczy István által készített márvány emlékmű 10.500 váltóforintba került, s a gyűjtésből fennmaradt 4475 forintot az emlékbizottság oly módon vélte leghasznosabban felhasználni, ha e tőke kamatait évenként „széptani és költészeti dolgozatok jutalmazására” fordítja.⁸ Ennek gyakorlati megvalósítására hozták létre a Kisfaludy-Társaságot.

Röviddel a megalakulás után máris szükségessé vált a társaság bővítése. Forgó György meghalt, Szalay Imre, Bugát Pál és Waltherr László egyébirányú elfoglaltsága miatt nem vállalta a tagsággal járó munkálkodást.

Az ily módon hat főre olvadt alapítók mellé kilenc új tagot választottak Czuczor Gergely, gróf Dessewffy Aurél, Fáy András, báró Jósika Miklós, Kovács Pál, Kölcsey Ferenc, Péczely József, Szenvey József és Szontagh Gusztáv személyében.⁹

1838-ra kidolgozták és közzétették a Kisfaludy-Társaság alapszabályát,¹⁰ amely a Társaság célját az alábbiakban jelölte meg:

„Kisfaludy Károly emléke felállítása... a Társaság tőkájének kamataiból jutalmakat alkot, melyekkel, kivált a fiatalabb írókat a széptudományi és költészeti pályára gondosabb megfutasára ösztönzi, s ekképpen a literaturát új jeles művekkel gazdagítja.”¹¹

Az irodalmi alkotások jutalmazása mellett a Társaság kiemelkedő művek évenkénti kiadását határozta el.

Az 1838-as alapszabály a tagok létszámát húsz főben állapította meg, akik három évenként új társasági igazgatót választanak. A jegyző és pénztárnok ugyancsak három évre kapja megbízatását, de nem feltétel, hogy e két utóbbi a Társaság rendes tagja legyen.

Az évenként kiírt pályázatok tárgyát a tagok határozzák meg. A tagok kötelessége a pályázat témájára javaslatot tenni, s a beérkezett pályaműveket részrehajlás nélkül elbírálni.

A Társaság tagja pályadíjban nem részesülhetett.

Az évenkénti közgyűlést február 6-ra, Kisfaludy Károly születésnapjára időzítették.

Az első, 1838. február 6-i közgyűlés társasági igazgatónak Fáy András választotta meg, jegyző Tóth Lőrinc lett. A tagok:

Bajza József,
Bártfay László,
Csató Pál,

Czuczor Gergely,
gróf Dessewffy Aurél,
Helmeczy Mihály,
báró Jósika Miklós,
Kovács Pál,
Kölcsey Ferenc,
Péczei József,
Schedel Ferenc,
Stettner György,
Szalay László,
Szenvey József,
Szontagh Gusztáv,
Vörösmarty Mihály.¹²

A szabadságharc és forradalom leverése a Kisfaludy-Társaságot is bénaságra kárhóztatta. De már 1853-ban folyamodott a Társaság további működésének engedélyezése végett. Ennek érdekében különösen Eötvös József buzgólkodott.¹³

Az önkényuralom kezdeti éveiben új irodalmi jelszó került mottóként Toldy Ferenc lapja, az *Új Magyar Múzeum* címlapjára.

„Peragit tranquilla potestas, que violentia nequit.”*

E politikai programot a Kisfaludy-Társaság tagságának jelentős része csupán fenntartásokkal, vagy éppen nem fogadta el. Sokan közülük megjárták a csatateret vagy a forradalom államigazgatási szerveiben töltötték be irányító feladatot. Ezek személyén keresztül 1848–49 szelleme is jelen volt az ötvenes évek végére újra lábra álló Kisfaludy-Társaságban. S ha az idézett latin jelszót elemezzük, világossá válik, hogy a fő törekvés, a cél azonos volt. Csupán az eszköz, a külső megjelenés és magatartás változott.

A változást a hatalom követelte elsősorban.

Az osztrák rendészeti szervek túlságosan kockázatosnak tartották egy írószervezet közvetlen, nagyfokú ellenőrzés nélküli működését, ezért az 1860-ban hatályba lépő *új szervezeti és működési szabályzat* 37. §-a kimondta, hogy a társaságot „országfejedelmi biztos” felügyeli, aki részt vesz az üléseken, joga van betekinteni a Társaság írásos ügymenetébe, s kifogás esetén, bírósági döntésig, felfüggeszheti a határozatokat.¹⁴

Állambiztonsági okokat szolgált és határozottan kifejezte Magyarország jogi és politikai helyzetét az 1860-as alapszabály, mely szerint *a tagoknak osztrák állampolgároknak kell lenniük*.¹⁵

*Megoldja a nyugodt erő, mit az erőszak el nem ért.

Egyebekben az új alapszabály inkább csak a feladatok és a működési rend pontosabb meghatározásában, sem mint gyökeresen új szempontok alkalmazásában különbözött a régijtől.

A hivatalos elnevezés „Kisfaludy-Társaság – Magyar Szépirodalmi Intézet” alakra módosult.

Bővült a tagok és a tisztségviselők köre. Az új alapszabály negyven tag választását tette lehetővé „éltők napjára” (egész életükre); a tisztségek viselői – elnök, helytartó elnök, igazgató, titoknok, segédtitoknok, pénztárnok, ellenőr – viszont csak három esztendőre szóló megbízást kaptak.

Új elemként került a szabályzatba a székfoglaló előadások bevezetése és az elhalt tagok emlékének „megülése”.¹⁶

Új fogalmazásban jelent meg a Társaság céljainak összefoglalása:

„A Kisfaludy-Társaság – Magyar Szépirodalmi Intézet célja a magyar szépirodalomban az ízlés nemesítésére, egy felsőbb irány megalapítására s a szülő művészeti formák tökéletesítésére hatni.”¹⁷

E cél megvalósítására a Társaság:

„1. Bölcsészeti történelmi és itészeti* dolgozásokat nyújt a szépzészet körében;

2. Jelentékeny széptudományi munkák kijövetelét eszközi;

3. Jutalmakat hirdet irodalmi dolgozatokra, melyeknek tárgyai a széptanhoz, a szülő művészetekhez s a szülő művészetek történetéhez tartoznak.”¹⁸

Az irodalmi társaság iránt megnyilvánuló állami érdeklődés és ellenőrzés mérvét reprezentálja az a kivételes eljárás, hogy a Kisfaludy-Társaság alapszabályait maga az uralkodó hagyta jóvá, 1860. Szent György hava (április) 6-ik napján,¹⁹ noha az egyesületek és társaságok működésének szabályozás általában a rendőri szervek hatáskörébe tartozott.

Ez a látszólag újjáalakított, valójában azonban a korábbi hagyományok gyökereiből táplálkozó, zárt irodalmi társaság nyitotta meg kapuit Madách Imre előtt.

Madách 1861 ősztől nem csupán hivatalos érintkezést tartott fenn a társasággal, hanem elmélyült barátsága és megbecsülése a társaság több tagja és vezetője iránt. Arany Jánossal például – akihez néhány hónappal korábban zavartan és félve kopogtatott be *Az ember tragédiája* kéziratával – 1861 októberében tegező viszonyba került.²⁰

Madách tagfelvételéről a Kisfaludy-Társaság 1862. január 30-i ülésén döntött.

*kritikai

„...az ülés a mai napra kitűzött tagválasztáshoz fogott. A titkoknok előadá a tagválasztási válaszmány két tanácskozmányának javaslatát, olyformán, hogy a jan. 16-dikán tartott tanácskozmány tagokul ajánlja: ...Madách Imre urat, Toldy Ferenc alelnök úr indítványára, »Az ember tragédiája« címet viselő jeles művéért.”²¹

Madách Imre mellett tagul ajánlották *Bérczy Károlyt*, *Dobsa Lajost*, *Lévai Józsefet* és „jeles műfordításaiért” *Fábián Gábort*.²²

„Az ajánlottak betűrendben a jelen volt tagok²³ titkos szavazata alá bocsáttatván, a társaság tagjaivá választottak.

Bérczy Károly	9 szavazattal	1 ellen,
Dobsa Lajos	6 – " –	4 – " –
Fábián Gábor	7 – " –	3 – " –
Lévay József	8 – " –	2 – " –
Madách Imre	9 – " –	1 – " –” ²⁴

A tagfelvételtől határozó 1862. január 30-i ülésen 12 jelenlevő közül az elnök és az „országfejedelmi biztos” tartózkodott, így érvényes szavazatot valamennyi jelöltre tíz fő adhatott le. Titkos szavazás lévén, nem tudjuk, hogy ki ellenezte Madách Imre felvételét a Társaságba.

A tagfelvételi társasági ülés után egy héttel összeült a Kisfaludy-Társaság XII. rendes közgyűlése, február 6-án, a névadó születésnapján.

Greguss Ágost, a Társaság titkára közgyűlési beszédében olyan *korszakhatározó eseményként értékelte Madách Imre taggá választását*, amely nemcsak a Társaság megújítása, hanem a magyar irodalom eszmei és európai felemelkedése szempontjából is döntő jelentőségű.

A titkári beszéd egyben *Az ember tragédiája első elemzése, irodalmi méltatása is*.

„Még egy művet kell említenem, melyet a hatvanéves vállalatban közrebocsátottunk. Ezen mű: »Az ember tragédiája«, drámai költemény, Madách Imrétől.

A Kisfaludy-Társaság fennállása legelső évtizedében oly szerencsés volt, hogy egy addig ismeretlen költői nagyságot, hogy »Toldi« szerzőjét mutathatta be a hazának; – ne tekintsük-e kedvező jelül, hogy a Társaságnak most, újjászületése legelső évében, hasonló szerencse jutott s az »Ember tragédiája« szerzőjében egy eddig szintén ismeretlen költői nagyságot mutathat be?

Az »Ember tragédiáját« minden fogékony lélek a gyönyör azon megdöbbenésével üdvözölte, melyet csak igazán jeles mű okozhat, de mulhatatlanul okoz is; és a költemény alig látott világot, midőn a föllekesültek már két vi-

lágirodalmi remekkel, az »Elveszett paradicsom«-mal és »Faust«-tal kezdték összeméregetni. Kétségtelen, hogy a mű becsének tüzetes meghatározása, illető helyének kiszabása nem az első hevület, hanem a higgadt bíráló dolga, s ez van arra hivatva, hogy a műnek mind szépségeit, mind fogyatkozásait részletenkint fölvilágosítsa és megmagyarázza: de annyit már most is kimondhatunk, hogy e szintoly merész, mint nagy szerkezetben, mely a két ősz szülőben az összes emberiséget személyesíti, mégis a drámai egyénítés szokatlan erejével találkozunk; hogy az csupa jelkép, és mégis élet; csupa elvonás, és mégis költészet. Eszméjét az ember meghasonlása képezi, ki a legfőbb jó után törekszik, de a legfőbbtől független akar lenni; ki végtelen czélokot ohajt elérni, de csak végeket bir kitűzni; ki szabadságra vágyva, rabságáról győződik meg; és szellemiségében elbizakodva, martaléka lesz anyagiságának; ki szeretetért eped, és gyűlölséget arat; kinek tudás kell, és csak annyira juthat, hogy átlátja tudatlanságát; ki ellöki magát isteni vezérétől, s az ismeretlen pályán tájékozatlanul szerte bolyong és tévedez. Fölteszi magában, hogy maga lesz sorsának ura, s megkísérli ez uraságot; de az emberiség történeteiből kiemelt egyes mozzanatok, az egyes haladási fokoknak lehatalmasabb képviselői, nem tanusitanak egyebet, mint fenhéjázó tervének örökösen ismétlődő meghiúsultát: az ember minden új meg új társadalmi körbe mint optimista lép be, s mindenikből mint pessimista távozik; fásultan elfordul működéseinek színhelyétől, e földtől, hol annyit szenvedett, s nem bir ellenni nélküle; utóvégre már, nem tűzve ki semmi czélt, a merő küzdéssel is beérmé, s ime képtelen küzdeni... De hátha mindezen alakok, mindezen képek hamisak? A történetek nem épen azt bizonyítják-e, hogy az emberiség folytonos fejlődésben teljesíti rendeltetését, tehát valósítja céljait? – Ugy van: s e czélok épen azért egyetlenegy mozzanatban sincsenek teljesen valósítva. Ez nem lehet másképp; s e kénytelenség a hívőt nem tántorítja meg, de az elpártolt Ádámot kétségbe ejti. És ne feledjük, hogy a feltüntetett képek nem annyira egyetemes történelmi, hanem egyéni lélektani következetesség szerint váltogatják egymást, hogy azok ennélfogva kevésbé tárgyilag, mint inkább önleg mondhatók igazaknak, a mennyiben t. i. a társadalmakat nem merőben úgy tükröztetik, a mint valósággal voltak, vannak és lesznek, hanem a mint a Lucifer karján haladó ember látja. E képek tehát épen félszűzességök által igazán egészek, végletességeikben öszhangosak és látszatos hűtlenségök mellett is hűk: azon igazságot érzékelik, hogy a korlátolt ember számára nincs teljes önállóság: vagy az Istentől, vagy Lucifertől kell függnie, s nem lehet a jótól elszakadnia, hogy ne pártoljon a gonoszhoz; meghasonlásából pedig csak úgy épül ki, eljátszott lelki nyugalomát csak úgy nyeri vissza, ha szent bizalommal ismét az Isten gondviselése alá bocsátkozik.

De most veszem észre, hogy rövid jelentés helyett egész ismertetésbe fogtam. Térjünk a titkári előadás rendes útjára.”²⁵

Az első munkautalás, melyen Madách Imre résztvett, 1862. március 27-én zajlott le. „Arany János igazgató üdvözlőlvén s bevezetvén Madách Imre újon választott tagot, az utóbbi »Az esztétika és társadalom viszonyos befolyása« című értekezéssel foglalá el helyét.”²⁶

A fentiek során idéztük a Társaság titkárának értékelését Madách taggá választásának jelentőségéről a magyar irodalom és a Kisfaludy-Társaság életében. E jelentőség tartalmát és körét kiterjeszthetjük irodalomesztétikai-filozófiai elemekre is, melyeket Madách székfoglalójával *beleültetett abba a talajba, melyből hosszú ideig sarjadoztak a magyar irodalom kimagasló alkotásai*.

Az esztétika és a társadalom kölcsönhatása, *Az ember tragédiája* filozófiai bázisának kiterjesztésével a székfoglaló előadásban irodalomelméleti, társadalombölcseleti, nemzeti és művelődéspolitikai lényegyet nyert.

Madách Imre a szépség meghatározásában az esztétikai élvezet felkeltésének képességét tartotta meghatározónak.

„Ki határozhatná meg a világosságot úgy, hogy annak lényegéről a vaknak is kellő fogalma legyen? vagy a hangot úgy, hogy azt a siket is megértse? Ugyebár senki. Mind kettőről csak érzékeink tanuskodhatnak.”²⁷

Az érzések gerjesztése befogadó „objektum” megléte nélkül hatástalan – állapította meg Madách. Az esztétikai művelődés tehát két pólusból áll: az esztétikai alkotást létrehozó egyedből és az esztétikai impulzust felhasználni képes befogadóból.

Az esztétikai művelődés fontossága – Madách megfogalmazása szerint – a nemzetre vonatkoztatva még hatványozottabb.

„A történeti korszak kezdete óta – írja – hány nemzet lépett fel a cselekvés küzdőterén, s hány nemzet tűnt le arról ismét! – S mi az mi tőlök örökségül a késő korra szállt? Nem nagyszerű harczaik, nem forumok elvküzdelmek, nem meggyújtott kincsesalmak a sürgölődő iparnak; csupán esztétikai művelődésöknek üde gyümölcsei. – Harczuk tombolása rég elcsitult, legtöbbszörrel velük együtt ellenségeiket is az enyészet ugyanegy szemfedele takarja. Forumi küzdelmeket többé nem értjük: elavult az eszme, mely őket lelkesíté. Elfogytak a meggyújtott kincsrakások, s szeszélyes istenségek ki tudja hol vert magának újabb tanyát. És mind e sürgésből, mind e zajgásból... egy koboznak édes pengése rezeg át bűbájosan hozzánk: gyenge dal, melyet a fejkábító lármában tán észre sem vett senki... Most egyedül ez hoz hírt hozzánk korának küzdéseiről s a küzdés porladozó őriásairól, kik egész nemzedékre vetettek árnyat, s most már bennünket csak úgy érdekelnek, csak annyira hatnak reánk, a

mennyire a nap eseményekből költészetté magasítá a bűbajos ének, s ragyogó palástot vont rájuk a nemesbítő művészet.”²⁸

Madách történelmi események sorát említi, melyeknek nyoma sem lenne emlékeinkben *Homeros, Horatius, Ciceró* költészete nélkül. Spanyolország egykori nagysága ma már nem Peru aranyain, hanem *Calderon, Cervantes* és *Murillo* művészetén keresztül látható. Ugyanez várható Anglia esetében is – jövendölte Madách Imre –, amikor a világbirodalom gyarmatai majd elszakadnak „önálló felvirágzásra vágyódva”, de *Shakespeare, Byron, és Hogarth* nagysága túlemelik Angliát minden időközön.²⁹

De vajon milyen közegben valósítható meg az esztétikai értékek kialakítására törekvő egyéni akarat, midőn a közéletben, „a tudományos tárgyalásokban elnézzük a legalaktalanabb alakot, sok a műgond, a tetszető csin már gyanut kelt sokakban a tartalom mélysége iránt.”³⁰

Amikor a közéletben keresi Madách az esztétika jelenlétét, ismerős területre ér, melyet megyei tisztviselő korában módja nyílt alaposan, gyakorlatból megismerni, és amely ma éppen úgy érvényes, mint csaknem száznegyven évvel ezelőtt:

„Megyei jegyzőkönyveinkben hemzsegnek a legbotránkoztatóbb kifejezések; politikai szónoklatainkban az izlés minden lépten nyomon új sérelmet szenved; napi lapjaink végre versenyezni látszanak a műformák elhanyagolásának netovábbjában.”³¹

Minden, mi a politikában és a közéletben „a nemzet izlésének rontása” irányában hat, annak romboló hatása – éppen mert sokakat érint – összehasonlíthatatlanabban nagyobb, mint egy rosszul sikerült „irodalmi” próbálkozásé.

Az irodalom, amely üzletté vált, s szinte elvesztette erkölcsi tartalmát, azáltal, hogy nem koszorút, hanem kenyeret ad az íróknak... „midőn az író nyegle könyvárus nyerő segédkezése mellett küldi művét világba, oly közönség elé, mely még csak alakulni fog. Ki tudja, ki fogja még azt a könyvet olvasásra is méltatni? s ha olvassa is majd, olvassa tán olyankor... midőn ágyában el akarja magát altatni...” Az ilyen közönség „elismerése nem gyönyörködtet, rosszalása nem riaszt, és mindkettő egyaránt nem buzdít, nem emel.”³²

Az üzleti megfontolások *behatárolják az emberi elme eszme körét* – állapította meg Madách, majd az esztétika jelentéstartalmát elemezve³³ azon torzulásokra és torzításokra utal, melyek tudatos jelenségek- vagy irányzatokként léptek fel irodalmunkban.

„...sok újabbbkori író már a szépnek egész birodalmát, mely csak a teremtő génius előtt végtelen, kimerítettnek hitte, s hogy mégis némi újat mutasson, a színeket, alakokat kezdte túlozni. A túlzott szín és alak még túlzottabbakat vont maga után, író és közönség egymásra hatott; s végre valamint a túlságos

nyalánk nem gyönyörködik többé az étkek finom zamatában, s csak a fűszerek 's csípősségei ingerlik meg ajkát; mint a kiélt kéjencz végre csak hátának korbácsolásában lel még gyönyörészetet.”³⁴

Az esztétikai megjelenítést, közvetve ugyan, de meghatározóan befolyásolja az írásmű témája. Azt az egyszerű tényt közvetíti itt Madách Imre, hogy fenséges dolgokról – disszonancia nélkül – nem lehet alantas módon írni. S e tekintetben Madách egy alig használt forrásbázisra hívja fel figyelmünket:

„De még roppant, eddig alig sejtett kincshalmaz fekszik előttünk szent könyveinkben, legendáinkban, mondáinkban, melyeknek csak egyes szemeit kezdték felásni jeleseink. S mi ragyogók már csak ezek is...”³⁵

Madách Imre 1862. március 27-i székfoglaló értekezése sok tekintetben az újdonság erejével hatott a Kisfaludy-Társaság életében. Mindenekelőtt szervezetiileg, hiszen székfoglaló előadás tartását csak az 1860-ban hatályba lépett új alapszabályzat írta elő az új tagok számára. Ezek sorában – az ülésgyűzőkönyvek tanúsága szerint³⁶ – Madách Imre tartott először székfoglaló értekezést.

De leginkább a téma, az irodalom akkori állapotát elemző és a továbblépés társadalmi-nemzeti vonatkozásait az esztétika és a társadalom kölcsönhatásában vizsgálódó írása jelentett újdonságot. Mintha a március 27-i székfoglaló igazolni kívánta volna a másfél hónappal korábban Madách Imre társasági felvételéről elhangzott titkári vélekedést, mely szerint *a társaság megújulásának sikere nagyban kötődik Madách Imre személyéhez és alkotásához.*

Sajnálatos, hogy a sors nem engedte végigjárni Madách Imrének irodalmunk azon ösvényét, melynek jelzőkaróit székfoglaló értekezésével tűzte ki a Kisfaludy-Társaságban.

Annak ellenére azonban, hogy Madách Imre irodalmi elveinek gyakorlati megvalósítása érdekében vajmi keveset tehetett az életéből hátralevő csupán hónapokban mérhető idő alatt, személye és alkotása mégis *világirodalmi érdeklűvé avatta a Társaságot.*

Madách Imre, lakóhelyének távoli fekvése és esetenkénti gyöngélkedése miatt a Társaság rendszeres ülésein csak ritka vendég volt. Székfoglaló értekezésének felolvasása után csupán még egyszer vett részt a társasági ülésen, 1862. október 30-án. Ez alkalommal az alapítványi tőkék kezelésével kapcsolatos ügyvitelhez szólott hozzá.³⁷

A személyes megjelenések korlátozott száma azonban korántsem a kapcsolat hiányát fejezte ki Madách és a Kisfaludy-Társaság tagjai között. Pesti látogatásai alkalmával mindig felkeresett valakit a Társaság tagjai közül, vagy azok jöttek fel Csesztvére, Alsósztrégóvára, amint tette ezt 1862 augusztusában Arany János is, amikor szliácsi gyógyhelyre utaztában, egy kis kerülő közbeiktatásával, két boldog napot tölthetett Madách Imre társaságában.

A kapcsolattartást és a társasági-irodalmi életben való eleven részvételt a korrespondencia is biztosította. Társasági tagsága idején jelentősen megnövekedett Madách levélforgalma, melynek bonyolításában a gyakran – 1864 újév napjától pedig különös hevességgel – fellépő szemgyulladás³⁸ részben gátolta, ám mégis eme érintkezési forma pótolja elsősorban korlátozottabb személyes jelenlétét a Kisfaludy-Társaságban.

A társasági tagsága révén ismertté és *Az ember tragédiája* után országosan elismertté vált Madáchnak jelentősen megnövekedtek irodalmi kapcsolatai. Lapok, szerkesztők kértek kéziratot tőle, mondván, hogy szeretnének nevével lapjukban is találkozni. Az ilyen kérdésekre Madách Imre az őt mindig jellemző szerénységgel és udvariassággal válaszolt. Példaként idézzük Pákh Alberthez intézett válaszlevelének egy részletét 1864 elejéről, mely levélben néhány verset küldött:

„...a tisztelet és becslés okozta azt is, hogy eddig semmit sem küldtem önhöz, nem akarván anyaghalmazban-fetregésének kínjait, még én is szaporítani.”³⁹

Ha azon rövid kapcsolat mérlegét kívánnók megvonni, amely Madáchot az ország legrangosabb irodalmi társaságához fűzte, mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy *a Kisfaludy-Társaság Madách Imre számára az irodalmi életbe való bevezetést, a hazai ismertséget és világirodalmi szintéren való megjelenés lehetőségét szolgálta.*

Nemkülönben a Kisfaludy-Társaság szolgált lépcsőül a *Tudományos Akadémia* testületébe történő felemelkedéshez, egy esztendővel azután, hogy az irodalmi társaság tagjává választotta.

Egyszóval: A Kisfaludy-Társaság az első, de legfontosabb lépést jelentette Madách Imre számára a *halhatatlanság felé!*

Az utolsó bejegyzéseket a Kisfaludy-Társaság az jegyzőkönyvében gyászkeret övezhetné. 1864. október 26-dikán az alábbi bejegyzés került a jegyzőkönyvbe:

„A titoknak azon újabb, nagy veszteséget jelentvén be, mely a hazai irodalmat, közelebbről pedig a társaságot érte Madách Imre jeles tagjának f. hó 5-dikén bekövetkezett elhunytá által, a gyűlés az elhunyt fölött tartandó emlékbeszédre Bérczy Károlyt kéri föl, mit a nevezett tag megígér, s ígérete örvendetes tudomásul vétetik.”⁴⁰

Az 1864-es esztendő különösen szomorú eseményeket hozott a Társaság életében. Egyetlen év alatt öt tag hunyt el. Április 18-án *Kazinczy Gábor*, július 17-én *Szalay László*, július 26-án *Fáy András*, augusztus 27-én *Kuthy Lajos* és október 5-én *Madách Imre*.⁴¹

Bérczy Károly emlékbeszéde nem a havonként megrendezett ülések egyikén, hanem az évenként egy alkalommal, Kisfaludy Károly születésnapjára – február 6-ra – összehívott ünnepélyes közgyűlésen hangzott el.⁴²

Bérczy visszaemlékezett arra a négy év előtti eseményre, amikor a titkári jelentést a közönség „riadó éljenzéssel szakította meg”, arról értesülve, „hogy a Kisfaludy-Társaság névsora Madách Imre nevével bővült... azzal a névvel, melynek viselője legelső irodalmi felléptével rögtön egy fővel vált ki pályae és kortársai közül!”⁴³

Bérczy Károly *Az ember tragédiájának* eredetiségét vizsgálva, *Szász Károly* kutatásaira hivatkozva megállapította, hogy a hasonlóság Madách, Goethe és Milton gyakran rokonított művei között csupán a költemény kereteire vonatkozhat: „közöttük csak annyi a közösség, amennyit mindkét költő a Bibliából, s az eset általános bölcselmi felfogásából merített.”⁴⁴

Az ember tragédiájának egyediségét, madáchi jellegét az a körülmény emeli ki leghatározottabban, hogy „soha író oly hasonló nem volt művéhez, mint az Ember tragédiájához szerzője, hogy az író élete soha sem magyarázta oly világosan írói subjectivitását, az író élete soha oly világot nem vetett művére, mint épen a jelen esetben.”⁴⁵

Bérczy, aki emlékbeszéde elkészítéséhez áttanulmányozta Madách Imre levéltárának teljes anyagát (talán ezért készült másfél esztendeig az emlékbeszéd), majd végigböngészte levelezését, jegyzeteit és minden hátrahagyott betűjét; tanulmányozta életviszonyait, a költő jellemét, s megszólaltatta barátait és ismerőseit. Mindeme adatokból „határozott tisztasággal merült fel az Ember tragédiája conceptiojának genesisé, s a kivételben lapról-lapra megdőbentett egy-egy hely, melyekben bírálói csak a külső hurokat és ujjakat láttak, én azonban... a hangszer resonans kebelét fedeztem fel, magát a lelket, mely benne visszaverődik.

Meggyőződtem, hogy nincs oly subjectiv író... akinek műve bensejében oly valódi tükre volna, mint Madáchnak az »Ember tragédiája« – e mű Madách lelkének oly kényszerű kifolyása, melyet meg kellett írnia, ha a Faustot soha nem olvassa, ha a Faust soha nem születik is.”⁴⁶

Bérczy Károly – emlékbeszédének e zseniális bevezetésével – feleslegessé tette a később oly gyakran ismételt kérdést *a Tragédia eredetiségéről, nemzeti és általános emberi tartalmáról*.

Talán ebben jelölhető meg Bérczy Károly búcsúbeszédének legnagyobb felismerése!

Az irodalomtörténet emlékbeszédként tartja számon Bérczy Károlynak a Kisfaludy-Társaság megbízásából és nevében felolvasott búcsúzóját.

Ám inkább baráti istenhozzád volt ez, semmint emlékbeszéd, mert:

„Általános örök emléket ő maga emelt magának.”⁴⁷

Jegyzetek

1. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTAK), MS. 5767. A Kisfaludy-Társaság 1861. október 10-diki ülésjegyzőkönyve, 4. napirendi pont.
2. KERÉNYI Ferenc: *Az ember tragédiája újranyomott első kiadása elé*. Salgótarján, 1983. 8. (A reprint kiadás kísérőtanulmánya.)
3. MTAK: MS. 5767., 1861. okt. 31. ülésjegyzőkönyv, 9. napirendi pont.
4. Uo.
5. KÉKY Lajos: *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*. Bp., 1936. 122.
6. Arany János levelét idézi KÉKY Lajos: i. m. 122.
7. Uo.
8. KERÉKGYÁRTÓ Árpád: *Magyarország emléknappjai ezeréves történetében*. Bp., 1882. 697.
9. Uo.
10. MTAK: K. 379/46–49. (1838., 1860., 1878. évi alapszabályok. Egykorú kéziratok és nyomtatványok.)
11. Ua.: 3.
12. Ua.: 8.
13. VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza 1849–1860*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1931. 408.
14. MTAK: K. 379., 1860. 37.
15. Ua.: 4. §.
16. Ua.: 20., 22. §.
17. Ua.: 1. §.
18. Ua.: 2. §.
19. MTAK: K. 379., 1860. Záradék.
20. Lásd Madách Imrének Arany Jánoshoz írott leveleit 1861. okt. 3. és nov. 2. között. MTAK: K. 513/374.
21. MTAK: MS. 5767. A Kisfaludy-Társaság 1862. január 30-diki ülésjegyzőkönyve, 1. napirendi pont.
22. Uo.
23. Báró Eötvös József elnökle alatt: Arany János, Gaál József, Greguss Ágost, Hunfalvy Pál, Kiss Károly, Lukács Móric, Salamon Ferenc, Toldy Ferenc, Tóth Kálmán, Tóth Lőrinc és az „országfejedelmi biztos”, Bainzner Antal, a Helytartótanács tisztviselője. MTAK: MS. 5767.

24. Uo.
25. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam, I. kötet 1861–1863. Pest, 1868. 25–27. Greguss Ágost titkári jelentése. 1862. február 6-i közgyűlés.
26. MTAK: MS. 5767., 1862 március 27-diki ülésjegyzőkönyv, 1. napirendi pont.
27. MADÁCH Imre: *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása*. Székfoglaló előadás a Kisfaludy-Társaság 1862. márc. 27-diki ülésén. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. I. kötet. 165. (A továbbiakban: Székfoglaló értekezés.)
28. Székfoglaló értekezés. 168–169.
29. Uo.
30. Ua.: 172.
31. Uo.
32. Ua.: 174.
33. Madách Imre a szépalkotás, az esztétikum fogalmi vizsgálatával székfoglaló értekezésének keretein túl, élete utolsó éveiben, rendszeresen foglalkozott. Ezt igazolja egy 1864. február 11-én Pajor Imréhez írott levele is: „S bár magamat általában műbírálónak nem tartom, s nem tarthatom, mert aesthetikai elvem igen egyszerű, s rövid, minél egyebet nem ismerek: szép az ami tetszik, ami vágyunknak jólesik.” MTAK: K. 380/105.
34. Székfoglaló értekezés. 176–177.
35. Ua.: 184.
36. *A Kisfaludy-Társaság ülésjegyzőkönyvei 1860–1865*. I. k. MTAK: MS. 5767.
37. MTAK: MS. 5767., 1862. okt. 30. 8. napirendi pont.
38. Madách Imre levele Pajor Istvánhoz. Alsósztrégova, 1864. febr. 11. MTAK: K. 308/105.
39. Madách Imre levele Pákh Alberthez. Alsósztrégova, 1864. márc. 14. MTAK: MS. 4752/170.
40. MTAK: 5767/55. A Kisfaludy-Társaság 1864. okt. 26-diki ülésjegyzőkönyve, 3. napirendi pont.
41. *A Kisfaludy-Társaság évlapjai*. Új folyam, III. k. 1865–1867. Pest, 1869. 60.
42. BÉRCZY Károly: *Madách Imre emlékezete*. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam, III. k. 198–223.
43. BÉRCZY Károly: i. m. 197.
44. Ua.: 199.
45. Ua.: 200.
46. Ua.: 201.
47. Ua.: 198.

